

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Filozófia Tanszék

„Ember, egyszerűsíts!” Egy organikus Thoreau-kritika felé

Készítette: Szabó Ferenc
filozófia MA III.

EHA-kód: SZFQAAB.SZE

Témavezető: dr. Czeglédi András
egyetemi adjunktus

Szeged, 2014

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	3
Életrajzi kitekintés	7
Thoreau helye a filozófiatörténetben	17
Egy organikus Thoreau-kritika felé	26
Arendt és a magán lelkiismeret	26
Turner és az eleve erőszakban-lét	33
Összegzés	38
Irodalomjegyzék	42
Melléklet. Henry David Thoreau: <i>Élet elv nélkül</i> (1854)	45

„Sokat utaztam Concordban», mondta Henry David Thoreau. Erre az idézetre valószínűleg egy nagyszerű középiskolai tanárom hívta fel a figyelmemet. Thoreau, mai érzésem szerint, egy gyermek hangján írt, akár csak én. És amit Concordról mondott, azt érzi minden gyerek, azt *kell* láthatólag éreznie minden gyereknek, arról a helyről, ahol született. Bizonyára egy életre elegendő csodálnivaló van ott, akárhol született is az a gyerek. Kastélyok? Indianapolis tele van kastélyokkal.”

Kurt Vonnegut

Bevezetés

Henry David Thoreau (USA, Massachusetts, Concord, 1817. július 12. - 1862. május 6.) a 19. századi új-angliai szellemi közélet megkerülhetetlen alakja, a korabeli amerikai filozófia világítótornya, csakúgy, mint barátja, Ralph Waldo Emerson (USA, Massachusetts, Boston, 1803. május 25. - Concord, 1882. április 27.).¹ A „waldeni remete” ma leginkább két dologról ismert: egyrészt az utókor irodalmában epitheton ornans-ává vált tóhoz, a Concord melletti Waldenhez való, 1845. július 4-i kiköltözéséről, másrészt az 1846. július 24-i egy napos bebörtönzéséről. Ezeket magyarul is olvasható művei, a *Walden*² c. regény és *A polgári engedetlenség iránti kötelességről*³ c. esszé örökítik meg. A kritikai irodalomban szokás ezt a

¹ Ez a meghatározás, mint minden meghatározás, túlzó, egyszersmind leegyszerűsítő. Nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy Thoreau korában Új-Anglia, sőt, szülővárosa, a Bostontól mintegy negyven kilométerre észak-nyugatra fekvő Concord szellemi fellelegvárnak számított, itt működött ugyanis az ún. transzendentista kör, amelynek félíg-meddig maga Thoreau is tagja volt. A városban (és környékén) élt és alkotott, többek között, a pedagógus és író Bronson Alcott (1799-1888; egyik lányát Thoreau tanította is), az utópista reformer, a Brook Farm alapítója, George Ripley (1802-1880), a kritikus és nőjogi harcos, a *The Dial* első szerkesztője, Margaret Fuller (1810-1850), egy ideig az író Nathaniel Hawthorne (1804-1864), és a költő, Thoreau barátja és írásainak későbbi szerkesztője, William Ellery Channing (1818-1901) is (l. erről pl. Matthiessen 1949; Furtak: 2014; Ország – Virágos 1997, főleg 33-103). Mégis, talán Thoreau és Emerson azok, akik „elavult kortársaikkal szemben” (Canby 1937: vi), aktualitásuk okán a mai olvasó kérdéseire is választ adhatnak. Érdekes, hogy a 19. század Amerikájának nagy költőjéhez, Longfellow-hoz képest is fordult a kocka: míg előbbi a korabeli kritika piederstálra emelte, mára már „csak az antikváriusok hobbija” (Perry 1980: 250).

² Thoreau 1999.

³ Thoreau 1990. Megj.: ez a kiadás a *Walden* első részét, *A gazdaságról* címűt is tartalmazza, a fentivel ellentétben minimálisan bár, de megjegyzetelve, illetve csatolva egy rövid életrajzi jegyzet Ország László tollából. Helye van itt egy bibliográfiai megjegyzésnek – egészen pontosan, a bibliográfia hiánya megjegyzésének, ti. az első lábjegyzetben hivatkozott, Ország László és Virágos Zsolt által jegyzett, *Az amerikai irodalom története* c. tankönyv a legfőbb, de egyúttal az általam ismert egyetlen körültekintő itthoni és itthon el is érhető irodalomtörténeti munka nemcsak a *Walden*-ről és koráról, de szinte az amerikai irodalom egészéről [ez, természetesen, nem teljesen igaz, a meglévő irodalmakat gyűjti össze vaskos kötetekben Vadon Lehel: *Az amerikai irodalom és irodalomtudomány a magyar időszaki kiadványokban* 1990-ig. Esterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger, 1997. A Thoreau-ra vonatkozó rész: *Henry David Thoreau*, 767-768; ill. uő: *Az amerikai irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája Magyarországon 200-ig. Harmadik kötet. S-Z. Általános bibliográfia, könyvészet*. A Thoreau-ra vonatkozó rész: *Henry David Thoreau (1827-1862)*, 316-320 –

két művet külön kezelni és Thoreau egyéb szövegeit felfűzni erre a két láncra, különválasztva a „politikust” és a „természetírót”.⁴ Jó példa erre az elsőként⁵ 1906-ban kiadott *Napló*, melyet az őskiadás kivételével divat „értelmezve”, azaz témakörökre bontva kiadni.⁶ Az említett két szöveget együtt és külön-külön is számtalanszor kiadták, jegyzetelve és csupaszon – ehhez képest azonban Thoreau más szövegei sokkal kevesebb figyelmet kaptak. Ha mégis, akkor témánként összegyűjtve láttak napvilágot.⁷ Ez a kritikai attitűd félrevezető, mert nem engedi egészként értelmezni a thoreau-i életművet. A kiadás és a kritika annyiban hat egymásra Thoreau kapcsán, hogy a fenti módon (félre)értelmezett életmű – nem funkcionál életműként. Gyakorlatilag összeegyeztethetetlennek látszik a tó partján elmélkedő filozófus és a dacos abolitionista és adóelkerülő. A Thoreau-kritika az alábbi dolgozatban általam vizsgált része⁸ hagyománytisztelő, amikor számárvezetőként használja a *Waldent* és *A polgári engedetlenség iránti kötelességet*, illetve ezek társszövegeit. Félreértés ne essék, természetesen léteznek olyan kritikai szövegek, amelyek átlépni igyekeznek az egyik Thoreau-képből a másikba – ám ezek, véleményem szerint, kudarcot vallanak a fogalmak közös nevezőre hozásában. Jó példa erre a huszadik századi filozófiatörténet nagy alakja, Hannah Arendt tanulmánya a polgári engedetlenségről⁹ (legalábbis a Thoreau-val, mint a fogalom szakmai beemelődjével kapcsolatos rész) és Jack Turner írása Thoreau és John Brown kapcsán (legalábbis az

megjegyzem, itt nem az anyag nőtt, csupán a tőle fordított néhány vers sok megjelenési helye van feltüntetve oldalakon kersztül; mindemellett leszögezhető, hogy Ország és Virágos munkája megkerülhetetlen ebben a tekintetben]. E hiányon azonban nem búsulni kell, hanem tenni ellene, mintegy Emersonnal szólva feltárni a „még feltáratlan hatalmat” (idézi Boros 1998: 16).

⁴ L. erről Sayre 1992: 1-23.

⁵ Egyébként az amerikai irodalomtörténetben is elsőként, hisz Thoreau volt az első szerző, akinek teljes egészében kiadták a naplóit.

⁶ A Houghton & Mifflin bostoni kiadó 1906-ban húsz kötetben adta ki Thoreau munkáit, ebből tizennégy kötetet tett ki a *Napló*. Érdekes, hogy ezen első összkiadás mögött nem annyira irodalomszakmai, mint irodalompolitikai okok munkáltak. (L. erről Buell 1992). Ilyen mamutkiadás legutóbb a nyolcvanas években jött ki a Princeton University Pressnél. Megjegyzem, az őskiadás szellemében ez sem tematizálja a *Naplót*.

⁷ Ez már channingi hagyomány: a költő és barát Thoreau húgával, Sophiával együtt adta ki az író műveit, rendezve, annak halála után. Így kerültek egy kötetbe pl. a kirándulások és egy másikba a reformszövegek. A tematikus beosztás a harmincas évek tendenciája is, mely korszak alighanem legnevesebb Thoreau-kutatója, Henry Seidel Canby is önellentmondásba keveredik ennek kapcsán: egy 1937-es Thoreau-alapszöveg-válogatás előszavában azt írja, Thoreau naplója ugyan egy kutyasz, mégis, épp thoreau-i módszerrel lehet rendet tenni (Canby 1937: 6-7) és (e kiadásban épp nyolc) különböző témára osztani azt. Azon felül, hogy ez csúsztatás és nyilván a kiadás és az olvashatóság érdekeit szolgálja – félrevezető is, és ez a fontosabb. További ilyen tendencia Thoreau első könyvének, az *Egy hét a Concord és Merrimack folyókon* (*A Week on the Concord and Merrimack Rivers*, 1849) szétszedése, és *A barátságról* és *A vallásról* c. részek külön publikálása és értelmezése, ami szintén félrevezető, mert bár a könyv valóban ritmustalan a sok bölcséleti megszakítás miatt, mégis organikus egészet képez, ha Thoreau gondolkodását vizsgáljuk.

⁸ Az anyag nagyságáról alighanem hiteles képet ad a Stanford enciklopédia Thoreau-cikkének (Furtak: 2014) irodalomjegyzéke. Talán itt látszik igazán, hogy Thoreau él, mert foglalkoznak vele – és nem csupán afféle romantikus képzelgések, az életbölcsesség utáni vágy hajt a kétszáz év előtti szentenciák után.

⁹ Arendt 1972a.

Arendttel részint szembeforduló szakasz a magán lelkiismeret kapcsán).¹⁰ Dolgozatom magát e két szöveg részletes elemzése és egy harmadik álláspont felé közeledés adja.

A kritikai hagyomány ugyanakkor nem dilettáns, hisz ami Thoreau-ban érdekes, az épp a *Walden* és *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* egybe nem csengése: a lelki visszavonulás és a bátor felszólalás elegye, a passzív és az aktív én együttléte.¹¹ Thoreau emberi, mert csapong, mert dinamikus, ezáltal szükségképpen változó világképe van. Olvasni és érteni nem könnyű, mert hol egy szójátékkal bíbelődik, hol egy a cinikus Diogenészt idéző társadalomkritikai sziporkát ereszt el, hol pedig teljesen komolyan beszél, gyakorlati érvekkel és példákkal, a Mexikóval vívott igazságtalan háború, a rabszolgotartás, vagy az erkölcsi és szellemi romlás ellen. Ez azonban, véleményem szerint, még nem lehet alapja egy széttartó Thoreau-képnek: a skatulyázó kritika ugyanis a semmibe fut.

Az alábbi dolgozatban kísérletet teszek tehát egy organikus Thoreau-kritika megteremtése felé, azaz megpróbálom koherens rendszerben láttatni az amerikai irodalom és filozófia egyik elsőjét. A kritika organikusságán itt az életmű egészben látását értem. A thoreau-i egyszerűség jegyében nyúlok a témához, hogy kiderüljön, mi a kritika és mi a túlbonyolítás, ami önellentmondást szül az amúgy is sokszor önellentmondó filozófus kapcsán. Természetesen nincs királyi út, azaz a dolgozat nem pusztán a kritikai hagyomány áttekintése kell, hogy legyen, hanem bepillantás a thoreau-i életbe és műbe. Először is célszerű lesz fogalomvizsgálattal közelíteni, a jelen dolgozatban az erőszak fogalmát választottam vezérfonalul. Ehhez szükséges lesz beágyazni, kontextualizálni a thoreau-i gondolatvilágot a nyugati¹² gondolkodás történetébe, megtéve a megfelelő életrajzi kitekintéseket. A dolgozat második részében a kritikai irodalmat vizsgálom Thoreau és a

¹⁰ Turner 2009.

¹¹ Alighanem elég itt azt megjegyezni, hogy Gandhi, a passzív ellenállás egyik legjellegzetesebb figurája, és az Unabomber néven hírhedt Theodore Kaczynski is ihletet merített Thoreau-ból: érdekes, hogy míg előbbi a politikai művet, utóbbi a természetben öslakóvá válni akaró és (szó szerint – ez már talán nem annyira thoreau-i) harcos környezetbarát szemléletmódját tette magáévá. Gandhi művei közül leginkább a *Satyagraha* (avagy a polgári engedetlenség, ez volt mozgalma kiáltványa is egyben; in: *Selected Writings of Mahatma Gandhi*. Sel., intr. by Ronald Duncan. Faber and Faber Ltd., London, 1951. 37-61. Online: <http://www.mkgandhi.org/swmgandhi/swmgandhi.htm> Utolsó letöltés: 2014. november 24. 18:47), míg Kaczynski írásai közül az *Unabomber Kiáltvány* néven is ismert *Az ipari társadalom és jövője* (Theodore J. Kaczynski: *Az ipari társadalom és jövője*. Ford., jegyz. Kudri Dávid. 2014. Online: http://www.unabomber.hu/az_ipari_tarsadalom_es_jovoje_utoszoval.pdf Utolsó letöltés: 2014. november 24. 18:41) c. mutat thoreau-i hatásokat. Ezen művek részletes elemzésével itt nem foglalkozom, de egy későbbi tanulmány ígéretes témáinak látszanak. Ismert továbbá, hogy a thoreau-i mű hatással volt az angol munkásmozgalom kibontakozására, és Martin Luther King gondolkodásmódjára is.

¹² Nem titok, hogy Thoreau a legmesszebbmenőkig érdeklődött a keleti filozófia és irodalom iránt, leginkább az indiai szövegek keltették fel az érdeklődését. Ezekkel elsősorban Emersonnál találkozott. Lehetséges Thoreau-nak, mint keleti bölcsnek, krisna szellemiségű gondolkodónak az olvasata is – én azonban erre a jelen dolgozatban nem térek ki. L. erről Gayet 1981: 38-61. Vö. a Melléklethez fűzött 138. jegyzettel.

polgári engedetlenség, illetve ennek fontos összetevője-határfogalma, az erőszak¹³ kapcsán, elsősorban a két említett szövegre koncentrálni, majd megkísérlem egy sajátjának nevezhető koncepció kialakítását. A dolgozathoz természetesen szükség van az eredeti Thoreau-szövegek ismeretére is, én itt elsősorban *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* (1849), a *Rabszolgaság Massachusettsben* (*Slavery in Massachusetts*, 1854), az *Élet elv nélkül* (*Life Without Principle*, 1854) és a *John Brown-beszéd* (*A Plea for Captain John Brown*, 1859)¹⁴ címűeket használom, illetve bizonyos részeket a *Naplóból*. Az, hogy a választott szövegek bevallottan politikafilozófiai jellegűek, nem véletlen, ugyanis szeretném felvenni a kesztyűt a széttartó kritikával és a saját eszköztárukban kiindulva meghaladni a nézeteiket.¹⁵ A magyarul nem megjelent írások felhasznált részeit a saját fordításomban közlöm, illetve az *Élet elv nélkül* c. szöveget teljes egészében mellékelem – szintén a saját fordításomban. Ennek közelebbi funkciója a thoreau-i stílus láttatása – távolabbi talán a honi reflexió elindítása lehet. A szöveg alapvetően éles társadalomkritika, itt azonban elsősorban igazolásként, illusztrációként szerepel (bár talán szerencsésebb lenne e dolgozatot illusztrációként tekinteni a thoreau-i műhez képest): a dolgozat esetleg meglepő ívének igazolásaként, miszerint Thoreau maga sem volt kategorikus filozófus, sokszor tetten érhető nála a csavaros gondolkodás, a kizárások rendszere, olykor az önellentmondás – vagy az önfelszámoló érvmenet.

Véleményem szerint a tudományos kutatás elsődleges mozgatórugója (legalábbis az idő távlatában) a sóvárgás a megértés, vagy legalábbis a tettenérés után – magam is keresem Thoreau nyomait, mint ama vörös ember keresi majd a vadállatokét a massachusetts-i őserdőben az újrakezdés után.¹⁶ Miként Thoreau kereste a maga nyomait – illetve inkább próbálta őket eltörölni:

¹³ Brownlee 2013.

¹⁴ Mint látható, ez a mű, legalábbis cím szerint, *védőbeszéd* – én azonban kifejezőbbnek tartom *beszédnek* fordítani, mivel nem apológia a szó klasszikus értelmében, hisz Thoreau nem Brown bizonyítványát magyarázza, mi több, megmenteni sem akarja, hanem inkább felmagasztalja életét és tettét.

¹⁵ Ehhez alighanem célszerű lenne a *Walden* alapos elemzése is, azonban erre a jelen dolgozat kereteiben nem tudok sort keríteni, hiszen a regénynek szinte beláthatatlan a kritikai irodalma (elég arra gondolni, hogy kötelező olvasmány az amerikai általános iskolákban), így a terjedelem is gátol ebben. Az már módszertani megfontolás, hogy a thoreau-i gondolatrendszeren átvezetni kívánt fogalom, az erőszak egyáltalán nem kap szerepet, illetve nem olyat, amiről itt szó lesz, Thoreau legismertebb művében.

¹⁶ „Először talán a kerti gyom és a pázsit burjánzana el - na, meg a takarmány a padláson -, majd a lándzsás útifű, a Douglas fenyő, a szömörcefa, a földi szeder, a gyűszűbogyó, a málna, és így tovább, a szántókon és a legelőkön. Az utcákat szilfa, kőris, juhar és hasonlóknak nőnek be. A vetemények hamar eltűnnek. Az áfonya és a fekete áfonya, a hegyi babér, a mogyoró, az édesgyökérű páfrány, a borbolya, a bodza, majd a fanyarka, a fekete berkenye, a tőzegrozsmaring és a galagonya visszafoglalná a kihalt pusztát. Ugyanakkor a vadmeggy, a nyír és a nyár, a tarka bogyó is visszatérne. Végül a fenyők, a bürok, a luc, a vörösfenyő, a törpe- és a kocsányos tölgy, a gesztenye, a bükk és a dió hódítaná vissza Concord határát. Aztán az alma és, talán, minden különleges fa és

„Valamikor réges-régen elvesztettem egy vadászebet, egy pejlovat meg egy gerlét, s azóta is nyomon követem őket. Se szeri, se száma az utasoknak, akiknek szoltam róluk, leírtam, merre járnak, s milyen hívó szóra hallgatnak. Egyikük-másikuk hallotta is a kutya ugatását, a ló patkódobogását, látta a gerlét eltűnni egy felhő mögött, s annyira buzgólkodott, hogy megkerítse, mintha ő maga vesztette volna el.”¹⁷

Talán a fenti az egyik leghíresebb, ugyanakkor leginkább zavarba ejtő idézet a *Waldenből*, Thoreau maga a veszteségre magyarázta, mint közös emberi tapasztalatra. Míg ő az élet maximumát kutatta az életkörülmény minimumában, embertársai a megélhetésükért aggódtak és ahelyett, hogy szellemi és anyagi szabadsága (értsd: kvázi-nincstelensége) miatt irigyelték volna a tó filozófusát, a hiányairól faggatták. Magam ezért nem szeretnék ily utazó lenni, inkább a boldog egyszerűség krónikása.

Életrajzi kitekintés

Henry David (eredetileg David Henry) Thoreau¹⁸ 1817-ben született Concordban. Apja, John Thoreau ceruzakészítő iparos (az üzemet az apósától örökölte), csendes, barátságos ember; anyja, Cynthia (Dunbar) Thoreau afféle kosztos asszony, a concordi közösség lelke, pletykafészek, egyúttal őszinte természetbarát volt. Apai nagyapja, Jean Thoreau 1773-ban költözött Guernsey szigetéről Bostonba, ahol beállt a felkelőkhöz. Anyai nagyapja, a későbbi ügyvéd, Asa Dunbar az 1766-os harvardi Vajlázadás, az Amerikai Egyesült Államok története első diákfelkelésének vezetőjeként írta be magát a történelemkönyvekbe.¹⁹ Thoreau négy gyermekes család tagja volt, nővére, Helen 1812-ben, szeretett bátyja, John 1815-ben, míg húga, Sophia 1819-ben született. Gyermekkorától erdőkerülő, mely útjaira általában a bátyja

bokor, de az őshonosak is eltűnnének, a babér és a tiszafa lenne az erdőalkotó, és újra a vörös ember kerülne a mohos, mocsaras, ősi erdő.” 1860. november 23-i naplóbejegyzés (Thoreau 1937: 36-37).

¹⁷ Thoreau 1990: 64.

¹⁸ Az életrajzi jegyzet anyagát a következőkből merítettem: Furtak 2014; Gayet 1981; Paul 1962; Richardson 1986; Sayre 1992. Amikor ezektől eltérek, azt külön lábjegyzetben jelzem.

¹⁹ „Vajunk büzhödik, de büszkeségünk bizony nem!” Ezzel a kiáltással állt fel az asztalra az ifjú Dunbar egy nap a menzán, mely kiáltást aztán társai is átvették, mint utóbb kiderült, kicsikarva ezzel, hogy a tradicionálisan rossz harvardi diákétkeztetés megjavuljon. A lázadás résztvevői közül sokaknak részt vettek a felmenői az egy év előtti Bostoni Teadélutánon, a zendülés a levegőben volt hát (l. erről Bethell, John T., Richard M. Hunt, & Robert Shenton. *Harvard from A to Z*. Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, 2004.). Mint látható, Thoreau „genetikailag” hordozta az ellenállást. Érdekes, hogy míg a Thoreau-ág rebellis volt, addig Thoreau anyai nagyanyja régi lojalista családból származott.

is elkísérte: indián neveken szólították egymást és indián nyelven, innen a számottevő néprajzi érdeklődés. Már korán vonzódott a kétkezi munka iránt, a családi üzemben és a ház körül is elboldogult. Családi döntésre David Henry (nevét – melyet egy születése előtt nem sokkal elhunyt nagybácsiról kapott – hivatalosan soha nem változtatta meg, az egyetem elvégzése után egyszerűen csak Henry-nek szólítottatta magát) ment a Harvardra 1834-ben, bátyja otthon maradt a városi iskolában.

A Harvardon elsősorban klasszikus műveltséget kapott, ógörögül és latinul tanult, később nyugat-európai nyelveket is (német, francia, spanyol) elsajátított. Rengeteget olvasott, elsősorban verseket az ókortól Longfellow-ig, kora sztár költőjéig. Leginkább az antik Görögország és az Erzsébet-kori Anglia irodalma kötötte le, előbbiből Homérosz, utóbbiból Sir Walter Raleigh volt a kedvence – ez a műveltség és érdeklődés később nagyban meghatározta saját irodalmi és filozófiai tevékenységét, de életmódját is. Szépen haladt, ám szorgalma ellenére sem volt kimagasló (bár gólyaként ötödmagával már beválasztották az 1770 Klubba, az egyetem vitakörébe) – ebben talán magányossága is közrejátszott, egy társa úgy emlékezett vissza rá, mint hideg és makacs emberre. Mégsem volt egészen társaságkerülő: 1836 és 1837 fordulóján a Massachusetts állambeli Cantonban járt gyakorló tanításon, ahol megismerkedett Orestes Brownsonnal, a későbbi publicistával és tanítóval. Innen datálható a német kultúra iránti érdeklődése. Ezen a télen sokat betegeskedett (ez már alighanem a tuberkulózis előjele volt), de végül mégis az osztályával végzett 1837 nyarán, tizenkilencedikként az ötvenfős évfolyamon (amelyben ott volt a későbbi vitriolos tollú kritikus, James Russell Lowell is). Az az évi búcsúbeszédet Emerson tartotta augusztus 31-én, de Thoreau ezt nem hallgatta meg, tekintve, hogy már aznap hazautazott, holott az olvasmánylistájából kiderül, hogy már ekkor érdeklődött az emersoni mű iránt, tavasszal kétszer is kikölcsönözte a *Természet* c. esszét. Diplomát végül soha nem kapott, mert nem volt hajlandó megfizetni az ötdollárnyi kezelési költséget – illetve, dacos naturalistaként, azt mondta, „maradjon a birkáké az irha”,²⁰ ti. ekkoriban még szokás volt juhbőrre írni a diplomát.

Hazatérése után munkát keresett, s kapott is a városi iskolában, tanárként, ám nem innen vonult nyugdíjba: két hét után elbocsájtották, mert afféle új nevelési elveket vallott, nem használta a nádpálcát az órákon és mást is erre bízott. 1837 ősze keserves útkeresés volt számára, de ekkor került közelebbi kapcsolatba a már Concordban élő Emersonnal, a

²⁰ Idézi Harding 2009. Thoreau véleményét a harvardi oktatáspolitikáról jól illusztrálja a *Napló* 1853. augusztus 10-i bejegyzése, ahol az ültetvények felügyelőihez hasonlítja az egyetemi döntéshozókat, mondván, „ők sem szeretik, ha valaki kimagaslik” (Thoreau 1937: 45).

legenda szerint ő biztatta először naplóírással: „»Most mihez kezdsz? - kérdezte - Írsz róla naplót?» – Hát így kezdtem.”²¹ Emerson ígéretesnek tartotta Thoreau-t: ő maga is előadói pályája kezdetén járt és formálta a témáit, például az amerikai tudós képét, amiről egyébként a harvardi előadás is szólt. Az amerikai tudós Emerson szerint független, a természettől, a múltból és a gyakorlatból tanuló „szellemi telepes” – az már csak hab volt a tortán, hogy Thoreau, mint efféle östípus, könnyen be- és elfogadta Emerson elveit.²²

Thoreau 1838-ban megalapította saját iskoláját (ahol végre bevett gyakorlat lehetett a fenyítésmentes oktatás – és, további újítként, a rendszeres, szombati erdei kirándulás a tanulókkal), ahol később bátyja is dolgozott. Egyik tanítványuk nővére volt Ellen Sewall, akibe mindketten szerelmesek voltak, de a lány végül Johnt választotta, Henry pedig megértette ezt. Bensőséges viszony volt a két fivér között, amit csak elmélyített az 1839. augusztusi vízi kirándulásuk a Fehér-hegység felé saját építésű csónakjukon, a Musquetaqidon. Később ez képezte Thoreau első könyvének élményanyagát, mely *Egy hét a Concord és Merrimack folyókon* (*A Week on the Concord and Merrimack Rivers*) címmel jelent meg 1849-ben.

Folyamatosan írt, a napló volt a laboratóriuma, itt gyakorolta, de egyúttal kényszerítette is magát az írásra. Sokáig inkább költőként gondolt magára, a naplót is amolyan költői önéletrajznak szánta. Ma azonban elsősorban prózaíróként ismerjük, ennek oka pedig a *The Dial* 1840-es létrejötte. Az újságot a concordi ill. új-angliai transzcendentalisták²³ fórumaként tartjuk számon, Emerson szervezésében, aki a kör szellemi atyjának számított. Inkább baráti társaság volt ez, mint hivatalos egyesület, bár George Ripley próbálkozott ilyen irányba is a Brook Farm megalapításával Concordtól nem messze, ami a

²¹ A *Napló* 1837. október 22-i bejegyzése (uo.: 7).

²² Thoreau nézőpontjának és értékrendjének későbbi változását jól jelzi egy 1859-es naplóbejegyzése, amelyben tetemre hívja az (emersoni) amerikai tudóst, amennyiben az szavakról beszél, holott a szavak pusztán a dolgok jelentései (idézi Matthiessen 1962: 53).

²³ Vagy „őgyelgők”. Vö. az 1857. április 16-i naplóbejegyzéssel: „Nagyjából egy hónapja a postán voltam, amikor odasompolygott hozzám a nagyothalló Abel Brooks, majd jó hangosan megkérdezte: - Maguk elég nagy társaság, mi? – Mondhatni – válaszoltam anélkül, hogy tudtam volna, miről beszél. – Stewart közéjük tartozik, Collier is egy közülük, aztán Emerson, meg a szállásadóm (Pulsifer; *Stewartot, Colliert és Pulsifert nem sikerült beazonosítanom, alighanem ők is a concordi értelmiségi körökhöz tartoztak ekkoriban* – Sz. F. megjegyzése), és azt hiszem, hogy Channing is velük jár. – Az őgyelgőkre gondol, ugye? – Persze, persze, de én csak Társaságnak hívom magukat. Az erdőbe szoktak, ugye? – Talán csak nem hiányzik valamennyi fája? – kérdeztem. – Nem, egyáltalán nem. Látom, jó fejfel vagy megáldva, legalábbis, nem rosszabb, mint a többi stb. Amikor ezt elmondtam Sanbornnak [*Franklin Benjamin Sanborn (1831-1917) az 1838-ban még harvardi diákként Concordba érkező későbbi író hamar a transzcendentalisták közelébe került, Thoreau-val életre szóló barátok lettek, később, a 20. század elején Sanborn számított a legnagyobb Thoreau-szakértőnek; tagja volt a Titkos Hatok (Secret Six) társaságának, akik anyagilag támogatták John Brown abolitionista vállalkozását* – Sz. F. megjegyzése], ő azt felelte, amikor a városba érkezett a Holbrookban szállt és érdeklődött, ugyan hány vallási gyülekezet van Concordban? A szállásadója erre azt mondta, három: az unitáriusok, az ortodoxok és a Walden-tó Társaság.” (kiem. tőlem)

közös érdeklődésűek alternatív, új-fourierista „állama” lett volna. Emerson végül elállt attól, hogy csatlakozzon, pedig ez lehetett volna számára az új, epikurosi Kert. Thoreau ékes kiszólással utasította el a megkeresést: „inkább vagyok a magam ura a pokolban, mint kosztos a mennyben!”²⁴

Az új-angliai transzcendentalista kör magát német alapokból eredeztette, de valójában a legtöbbjük csupán a coleridge-i interpretációban ismerte Kantot. Fontos volt a korban elinduló orientalizmus is, főleg a hindu írások.²⁵ Nem elhanyagolható a skót felvilágosodás gondolkodóinak, Hume-nak, Smith-nek és Carlyle-nak a hatása (utóbbival Emerson többször is találkozott személyesen, Amerikában irodalmi ügynökeként is működött és életük végéig levelezésben álltak) sem. Széttartó és sokféle kulturális-kritikai elméleteikkel azonban elindították az Amerikai Reneszánszot.²⁶ A mozgalom lényege az új emberkép kialakítása, az individuumé az állammal szemben, egyfajta belső, akár magánállamot képezve. Az unitárius tanokra építve úgy gondolták, az egyes ember, ill. emberek kis közösségre önmagára támaszkodva is boldogulhat. Emerson a mozgalom kiáltványaként számon tartott *Az amerikai tudós* c. írásában²⁷ a szellemi forradalom megkésetttségét kéri számon az ötven év előtti „anyagihoz” képest. A mozgalom egyfajta preszocialista, vallási (unitárius – Emerson eredetileg unitárius lelkész volt, de elvi alapokon összeveszett az egyházi vezetéssel és kiugrott, bár ebben alighanem szerepet játszott első felesége korai halála is) alapú közösség volt, transzcendentalizmusuk nem kanti abban az értelemben, hogy nem a tudás kritikai-kategorikus, hanem a megélhetés új módjait keresték. Érdekesség, hogy először a kritika gúnyolta őket transzcendentalistának (többek között Nathaniel Hawthorne a *Derűvölgy románcában*, aki egy ideig maga is a Brook Farmon lakott, és Edgar Allan Poe – aki végül is esztétikájában mégis transzcendentális tökéletességet keresett), majd ők maguk is ezt kezdték használni. A mozgalom központi gondolatai az önerőre támaszkodás, az önérvényesítés, a lelkiismereti szabadság és a józanész, mint kvázi ötödik kardinális erény felmagasztalása voltak. A gondolatkör, látsszon bármily ellentmondásosnak, megtermékenyítette a korabeli amerikai közéletet, amely ekkor még mindig gyarmatias, inkább epigonjellegű volt.²⁸

²⁴ 1841. március 3-i naplóbejegyzés (uo. 9).

²⁵ Jó példa erre a *Manu törvényei* (*Laws of Manu* – az indoeurópai nyelvek családfáját vizsgálva az indiai ’manu’ a nyugat európai ’man’, azaz ember szónak felel meg) c. darab, amely épp Thoreau fordításában jelent meg a *The Dial* harmadik számában, 1843-ban.

²⁶ Francis O. Matthiessen fogalma.

²⁷ Emerson 1995: 9-24.

²⁸ L. erről Goodman 2011.

Thoreau a *The Dial*-ban publikált először, *A szolgálat (The Service)* c. esszéje jött ki rögtön az első számban, bár a főszerkesztő, Margaret Fuller csak nehezen, emersoni nyomásra engedte át a rostán a még meglehetősen iskolás szagú, ugyan nagy klasszikus műveltséget mozgató, de azt nehézkesen összerakó írást. Később még négy prózai írása jelent meg a lapban és néhány verse, ill. fordítása.

Immár bátyjával közös iskolájukat 1841-ben bezárták, főleg John betegsége miatt: tetanuszban szenvedett, megvágta magát egy rozsdás szöggel, majd 1842. január 11-én bele is halt ebbe. A gyászbeszédet Henry mondta (úgy méltatta szeretett testvérét, mint aki „a világ összes szenvedő osztályához tudott szólni” – Walter Harding szerint akár Emerson is építkezhetett volna erre Thoreau gyászbeszédében), de sokáig ez maradt az utolsó közszereplése. Bátyja mindenben a nagytestvére volt. A csendes, loboncos, olykor azonban lobbanékony Henry mellett a nyugalom és a született elegancia szobra volt. Henry-re jellemző volt a diákos ellenkezés, szeretett az ördög ügyvédje lenni – bátyja mellett azonban feloldódott. John halála után úgy érezte, egy befejezetlen életmű szakadt a nyakába, egyes értelmezők szerint ez a feldolgozatlan halál adja Thoreau sajátos, ambivalens hangját.

Idővel Emerson titkárának, házi ezermesterének állt, egyébként meg választott szakmájából, földmérésből tartotta fenn magát.²⁹ 1843 májusában Staten Islandre költözött, Emerson bátyjához, William bíróhoz, házitanítónak, bár nem titkolt célja volt kipróbálni magát a New Yorki irodalmi életben, lévén ekkor már vaskos publikációs listával rendelkezett a jelentős, de „vidéki” folyóiratban. New Yorkban hasznos hónapokat töltött a további fejlődése szempontjából, megismerkedett és barátságot kötött többek között Horace Greeley-vel, a mértékadó kritikussal és a *The New Yorker* szerkesztőjével, és id. Henry James-szel, a későbbi jelentős swedenborgiánussal, az író ifj. Henry James apjával. Irodalmi szempontból sem volt eseménytelen ez a decemberig tartó kirándulás, egy kritikát publikált John Etzler *A munka nélkül, csupán a természet és az ipar erejéből elérhető Paradicsom (The Paradise within the Reach of All Men, without Labor, by Powers of Nature and Machinery; az Egyesült Államok Magazinja és Demokrata Figyelő* nevű folyóiratban jelent meg 1843-ban) c. könyvéről (amelynek 1842-ben jött ki a második kiadása) *Elérni kívánt Paradicsom [Paradise (to be) Regained]* címmel; ill. a new york-i tartózkodás alatt írta meg a *Téli séta (A Winter Walk)* című esszét, ami már a természet igazán thoreau-i felfogása felé közelít.

Concordba visszatérve ismét nem találta a helyét, a kis közösség kérlelhetetlen kívülállójaként kereste fáradhatatlanul az életcélját. Amikor nem apja üzemében dolgozott, a

²⁹ Melléklet 47.

környéket járta, a határ őnjelölt karbantartója lett. „Egy málnaszedő csapat vezetője, ahelyett, hogy Amerika vezetője lenne”, mondta róla később Emerson.³⁰ Alkalmi földmérő munkákból élt, de nem volt nagyigényű, mindig is az egyszerűsítés lehetőségét kereste. 1844. április 30-án is épp nyúlvacsoráját főzte volna egy városszéli mezőn barátjával, Edward Hoarral, amikor a száraz fű hirtelen tüzet fogott – nagyjából háromszáz acre égett le. Az esemény súlyát mutatja, hogy Thoreau mintegy hat évig nem írt erről a naplójában. A concordi farmerek még évek múlva is gyújtogatóként köszöntek rá, talán ez is hozzájárult magányszeretetéhez.

Régóta szemezett már a várostól mintegy kétmérföldnyire fekvő Walden-tóval, gyermekkorától kijárt oda, Channing tanácsa pedig megadta a végső lökést: ahhoz, hogy végre magára tudjon koncentrálni – fizikailag is el kell vonulnia. A waldeni „kísérlet” 1845. július 4-én, a Függetlenség napján vette kezdetét.³¹ Két évig élt a tó partján, de nem teljes magányban. Az egyszerűség eszméje Thoreau számára azt jelentette, hogy saját maga osztja be az idejét, ő alakítja a szokásait és a legkevesbé függ másoktól anyagi, de szellemi értelemben is. A maga kialakította napi rutinnal gyakorlatilag egész nap „imádkozott”: a reggeli fürdéssel a tóban, de a szerény babföld kapálásával is. A Walden saját maga megtapasztalása volt, a figyelés helye. Ugyanakkor a végtelené is abban az értelemben, hogy nem volt Concordban – nem lakott ott testileg. Ennyi erővel bárhol lakhatott volna, mert onnan is helyesebben kezdte volna el megítélni szomszédjait és ismerőseit – egész addigi életét. A Walden-projektben nem elhanyagolható az egyéni vallásosság (ami nagyjából az öntiszteletet jelenti abban az értelemben, hogy saját forrásaira lel), de a viszonylagosság sem. Thoreau a Walden partján fedezte fel, hogy a világban él: Concord a világ. „Sokat utaztam Concordban” – ez azt jelenti, hogy emberi feladatunk nem-felnőni abban az értelemben, hogy nem menekülhetünk önmagunk elől. Ahhoz, hogy megértsünk egy közösséget, ki kell lépünk belőle. Véleményem szerint ebben áll a Walden-projekt sikere.

Thoreau a tóparti házikóban nem remete módjára élt, szinte minden nap bejárt a városba. Így történt, hogy 1846. július 24-én Concordban találkozott az adószedővel, aki adóelkerülés vétsége miatt letartóztatta és börtönbe vetette. Thoreau csak egy éjszakát töltött a megyei börtönben, mert nagynénje kifizette az óvadékot. A legenda szerint Thoreau nyugodtan töltötte az éjt, a cellatársával beszélgetett és az utcazajt hallgatta (ez áll *A polgári engedetlenség iránti kötelességről*-ben), amikor pedig Emerson meglátogatta és megkérdezte,

³⁰ Emerson 1966: 279.

³¹ Bár korábbi, de talán ideillik a pindaroszi áthallást sugalló 1841. február 3-i naplóbejegyzés: „állandóan meg vagyunk hívva, hogy azok legyünk, akik vagyunk: fontosak, nemesek. Én csak magamra várok, a magam nyomát üzöm.” (Thoreau 1937: 9)

mit keres odabent, Henry azzal felelt, hogy vajon ő mit keres odakint?³² Ti. a lelkiismeretes embernek a korabeli Amerikában, Thoreau szerint, cellában a helye, így protestálva a kormányzattal. A valószínűbb a porkoláb beszámolója, ami szerint Thoreau dühöngött és igazságot követelt, Emerson pedig egyrészt azért nem látogatta meg, mert az egy napra elzártaknak nem járt látogatás, másrészt azért, mert rangján alulinak érezte³³ – mint ahogy Maria nagynénje is inkább a család iránti tisztességből, mintsem a Henry iránti szeretetből fizette ki a penzumot. Bárhogy is, ennek az estének a szellemi termése *A polgári engedetlenség iránti kötelességről*.

Henry Thoreau durcás ifjúból nem kevésbé durcás, ám a társadalmi gépezettel szembeni ellenszenvét művészi és filozófiai formába öntő fiatalemberként hagyta el a tópartot 1847. szeptember 6-án. Ez a fiatalember a két év alatt magát építette fel, csakúgy, mint házat: a kész *Egy hét a Concord és Merrimack folyókon* c. könyvvel és a *Walden* nyolc változata közül az elsővel tért meg Concordba, arcán növekvő szakállal, szívében érett elhatározással, hogy közege, Concord, azaz az univerzum szókratészi böglje legyen.³⁴ Az antik görög kívülálló póza egyébként sem állt messze tőle, a városban pedig már régóta csodabogárként tekintettek rá, aki pusztá kézzel fog halat, akkor és onnan szed fel régi indián nyílhegyet, amikor és ahonnan akar, nem visz magával senkit a sétáira³⁵ és éles megjegyzésekkel illeti embertársait.³⁶ „A falu legegyszerűbb embere”³⁷ a Walden mellől már nem menekült, hisz

³² „Egy olyan kormány uralma alatt, amely bárkit is igazságtalanul bebörtönöz, az igaz embernek börtönben a helye ... Az állam saját maga rekeszti, zárja ki őket a területéről, miután ők elvi okokból már kirekesztették magukat” – mondja erről *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* c. műben (Thoreau 1990: 22).

³³ L. erről az 1852. január 30-i naplóbejegyzést: „nem hiszem, hogy Emerson valaha is képes lenne talicskát tolni az utcán, lévén ez kívül esik *beállítódásán*. Úgy gondolom az embernek átfogó, mindenre kiterjedő személyisége kell, hogy legyen.” (uo. 43; kiem. tőlem) E kapcsolat alakulásáról számol be az 1853. május 24-i, délutáni naplóbejegyzés is, ahol arról van szó, hogy az Emersonnal való beszélgetés lehúzó: Thoreau úgy érzi, nem csak az idejét, hanem a személyiségét is elvesztegeti, amikor egykori mesterével vált szót. „Hamis szavakat adott a számba egy nem létező ellenvélemény védelmezőjét látva belém, én pedig elvesztegettem az időmet azzal, hogy valaki olyannak képzeljem magam, aki azon a bizonyos ellenvéleményen van” (uo. 44).

³⁴ Vö.: „a minap temetésen jártam, pedig nem szoktam. Gyászbeszédet is mondtam, hisz rajtam kívül csak kényszerű tanúk voltak: favágók, gallyazók, utasok, akik kénytelenek voltak várni és egy alkusz, aki máris munkához látott. Kidöntötték ugyanis a szilfát, ami városunk történetének majd’ felét végigvigyázta. Vele Concord jó részét is kivágták, mégsem akadtak gyászolók. Elvesztettük a múltunkat.” 1856. január 22-i naplóbejegyzés (uo.: 32). Vö. Melléklet 57.

³⁵ „Valaki megkért, vigyem magammal egyszer sétálni – nem tehetem. Szabadnak kell maradnom. [...] Azt gondolja tán, csak úgy beülhet a hajómba anélkül, hogy beültetném az elmémbe... [...] Anélkül stüllyesztén el a bárkamat, hogy tudna róla. [...] Azt hiszi, ha van köztünk egy kis távolság, máris nem zavarjuk egymást. [...] Szívesebben cipelnék egy nagy sonkát egy mérföldig, minthogy sétámat megosszam valakivel. Attól legalább csak a hátam fájna és nem az elmém.” 1856. augusztus 31. délutáni naplóbejegyzés (uo.: 15). E rituális magányról szól az az anekdota is, amikor egy ember, azt hívén, vándor, fel akarta venni a kocsijára Thoreau-t aki épp napi útját rótt a Concord határában, mire ő visszakérdezett: „és akkor ön hol utazik?” (l. Emerson 1966: 272.)

³⁶ „A szembejövő ember mondandója sokszor kevésbé értékes, mint a belső csönd, amit megtör.” 1857. január 7-i naplóbejegyzés (uo.: 17.)

³⁷ L. az 1851. július 6-i naplóbejegyzést (uo.: 10.)

otthonra lelt önmagában. Egyszerűen csak eleget élt már ott, megtanulta értékelni az időt és a befektetett energiát: hogy mindennel kezdeni kell valamit³⁸ (többek között Emersonnal, akiknek alighanem ekkor lépett ki az árnyékából – egyúttal a legközelebbi barátai köréből is).³⁹

1849-ben kiadta az eredetileg előadásként elhangzott *A polgári engedetlenség iránti kötelességről*-t (Elizabeth Peabody lapjában, a mindössze egy számot megélt *Esztétikai dolgozatokban* – *Aesthetical Papers* –, mely az 1844-ben megszűnt *The Dial* utódjának indult), végleg hazaköltözött (sosem nősült meg) és a családi vállalkozásban kezdett dolgozni – az *Egy hét a Concord és Merrimack folyókon* kiadása után kettőzött erővel, mert, bár jó kritikákat kapott, a könyv nem igazán fogyott: az ezer példányból mindössze 291 darab kelt el.⁴⁰ Mivel Thoreau a könyvet saját költségén adatta ki, ez nagy adósságba verte. Nem mellesleg hátráltatta a *Walden* kiadását is, mivel az előbbi hátoldalán meghirdették az utóbbit, a kiadó nem merte vállalni a kockázatot – öröm az ürömben, hogy bár Thoreau 1854-ig nem is tudta kiadatni a könyvet, még hétszer átírta, az egyes változatok közötti különbségek pedig roppant érdekesek a kutatás számára.

Az 1850-es évek az elhatalmasodó természettudományi érdeklődés évei Thoreau-nál. Legfőbb ilyen jellegű munkája talán *Az erdő örökléstana* (*The Succession of Forest Trees*; 1860), de nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy figyelemmel volt kora tudományosságára is, Darwin egyik első méltatójaként az evolúcióelméletet a teremtés új magyarázataként üdvözölte.⁴¹ Emellett számos kirándulást tett Quebec-ben, Maine-ben, a Niagara vízesésnél és a Nagy tavak környékén. Naplói nem szűnő néprajzi érdeklődésről adnak tanúbizonyságot ez idő tájt.⁴²

³⁸ Anderson 1962: 9.

³⁹ Vö. ezzel a bizonytalan keltezésű (1845 és 1847 közötti, de biztosan február 22-én keletkezett) naplóbejegyzést, ahol arról ír, hogy Emerson a kocsit köti a ló elé, amikor a dolgokat úgy kezeli, mint műalkotásokat és nem az egészet, hanem a részeket tartja fontosnak (uo.: 37).

⁴⁰ L. erről az 1853. október 28-i bejegyzést (a kiadó ekkor szállította vissza Thoreau-nak az el nem adott példányokat): „Most csaknem kilencszáz kötetes könyvtáram van – és ebből több mint hétszázat én magam írtam!” (idézi Dubrueille-Witherell 1995.)

⁴¹ „A fejlődéstan nagyobb életerőt tételez fel a természetben, rugalmasként, alkalmazkodóként festi, mintegy a folyamatos teremtés lehetőségeként.” Idézi Berger 2000: 57.

⁴² L. erről Fussell, Edwin S.: *The Red Face of Man*. In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays*. Ed., intr. by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 142-161. 1962, ill. Sayre, Robert F.: *Thoreau and the American Indians*. Princeton University Press, New Jersey, 1977. Érdekes és izgalmas olvasmány Thoreau saját, mintegy kétezer oldalnyi jegyzetből összeállított „indiános könyve” (jó válogatás ebből: *Selections from the „Indian Notebooks” (1847-1861) of Henry D. Thoreau*. Transcribed, intr. and additional material by Richard F. Fleck. The Walden Woods Project, 2007. Online: <https://www.walden.org/documents/file/Library/Thoreau/writings/Notebooks/IndianNotebooks.pdf> Utolsó letöltés: 2014. november 24. 23:05).

Az örök kívülálló azonban nem csúszott át a magánszférába: egyrészt megmaradt politikai érdeklődése is, másrészt nem adta fel, hogy előadói karriert építsen, emersoni mintára. A Sir Walter Raleigh-ről írott esszé bár korábbi (*Sir Walter Raleigh*, 1844), de a példaállítás tendenciája és példakövetés felelőssége már itt megfigyelhető. A garas lehető mellett is, hogy Thoreau filozófiájának magvához a kizárások útján juthatunk el. Ezt illusztrálja az *Élet elv nélkül* c. szöveg, mely az életelv hiánya miatt hívja tetemre a kortársakat. Thoreau abolitionista volt és ebbéli meggyőződését nem habozott kifejezni (*Herald of Freedom*, 1844; *Wendell Phillips Before the Concord Lyceum*, 1845) sem. A legmeghatározóbb ebbéli írása talán a *Rabszolgaság Massachusetts-ben*, ami eredetileg beszédként hangzott el Framinghamben, 1854. július 4-én, Anthony Burns, az 1851-es Szökött rabszolga-törvény első massachusetts-i áldozatának újbóli szolgástorba állítása után.

A polgárháború előtti Amerikai Egyesült Államokban ekkor forrott az indulat mind északi, mind déli részről, a civilizált világban egyik⁴³ utolsóként ugyanis itt még létezett a rabszolgatartás intézménye, sőt, terjeszkedett is. 1820-ban meghozták ugyan a Missouri-kompromisszumot, mely kimondta, hogy a 36° 30' északi szélesség fölött nem engedélyezik a rabszolgaságot, de Kansas és Nebraska 1854-es állammá szervezésénél a törvényhozás a népfelség elvét alkalmazta, miszerint a telepesek maguk dönthetik el, lesz-e rabszolgaság az új államban. Ennek előjátéka volt már Texas 1845-ös bekebelezése is (Thoreau az 1846-os, a Mexikóval Texas-ért folyó háborút finanszírozandó hadiadót kerülte el), de a déli döntéshozók tervei között szerepelt más közép-amerikai, sőt, brazil területek elhódítása is a rabszolgaság intézményének kiterjesztése végett. A Szökött rabszolga-törvény (1851) a kompromisszumot kereső északi államok újabb engedménye volt, mely szerint az így vagy úgy (pl. a Földalatti vasúton – l. erről, többek között, Harriet Beecher Stowe *Tamás bátya kunyhója* c. regényét) az unió északi felére került, ezzel elvileg a szabadságukat elnyert rabszolgákat vissza kellett szolgáltatni déli gazdáiknak – ill. bármely déli rabszolgatartónak, amennyiben igényt tartott rájuk. Ez a feketék emberi és polgári jogainak teljes semmibevételét jelentette, ami sok északi szemét szúrta, de többségükben megmaradtak a felháborodásnál.⁴⁴

Nem úgy John Brown, „aki nélkül nem lett volna polgárháború.”⁴⁵ Brown katonacsalládból származó kereskedő volt, a Biblia embere, rendíthetetlen puritán. Fiai az

⁴³ Hisz, pl. Braziliában még később törölték el végül a rabszolgaságot.

⁴⁴ L. erről May-McMillen-Sellers 1995, vonatkozó részek. Az azonban jól jelzi Thoreau véleményét az északi államok kiszolgáló politikájáról, hogy *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* c. munkájának egy markáns állambölcséleti részébe, mely Massachusetts-szel foglalkozik, beemelte Cyril Tournear egyik versének e részletét: „Ribanc állam, ezüst ruhás lotyó, / uszályát hordatja, de lelke csupa sár.” (Thoreau 1990: 12)

⁴⁵ Reynolds 2005: 4.

újonnan alapított Kansas-ban telepedtek le, de nem rabszolgatartóként. Apjuktól örökölt hitvallásuk miatt hamar összeütközésbe kerültek a szomszédokkal, aminek a Vértő Kansas néven ismert esemény lett az eredménye: Brown a fiai segítségére sietett és a polgárháborús hangulat közepette (a helyi rabszolgatartók kivégeztek öt északi ellenzőt) igyekezett rendet teremteni. Végül soron fegyverhez nyúlt, mert úgy ítélte, a szabadság forog kockán (még ifjúkorában megfogadta, hogy csak a szabadság védelmében fog fegyvert), és állítólag hat rabszolgaság-pártit felkoncolt. Végül, 1861. január 29-én a Brown által elindított mozgalom győzött, Kansas nem vált rabszolgatartó állammá. Brown a kansas-i történelem után egyre inkább a rabszolga felszabadítás pártjára állt, 1859 őszén pedig titokban megszervezte a rabszolgatartó Virginia állambeli Harper's Ferry-erőd elfoglalását, mely akció a környék rabszolgáinak segítségére számítva, a kezükbe fegyvert adva harcolta volna ki a szabadságot. Október 16-án be is vették az erődöt, a föderális milícia azonban hamarabb lépett, mint Brown számította, a feketék pedig gyávnak (vagy óvatosnak) bizonyultak: Brown tizennyolcad magával tartotta az erődöt, amíg tudta, de egy déli tengerészgyalogos-osztag végül, Robert E. Lee, a későbbi déli főkapitány, ekkor azonban még hadnagy vezetésével 18-án reggel elfoglalta azt, Brown több emberét, köztük egyik fiát is megölték, a többieket pedig hazaárulás vádjával letartóztatták. Brown-t a virginai törvényszék elé állították, ahol semmit nem tagadott, hanem a Bibliából idézett, amelyre előzőleg feleskették: az aranyszabályt. Ennek értelmében bátran várta a véget, melyet előre látott.⁴⁶

Az északi értelmiség döbbenet fogadta Brown cselekedeteinek, de a halálának hírére is. Az újságok, nyilván politikai nyomásra, Brown örültségét, a lázadás partikuláris voltát szajkózták. A kegyes filantrópok és abolicionisták hallgattak⁴⁷ – míg színre nem lépett az erdő és a mező filozófusa. Thoreau maga kétszer találkozott Brownnal, akinek voltak bizonyos concordi kapcsolata.⁴⁸ Szimpatikusak voltak egymásnak, még ha eszközeikben különböztek is.⁴⁹ 1859. október 30-án mégis felszólalt a concordi városházán a polgárháború előtti Amerika legradikálisabb rabszolga felszabadítójáért. Előzménynélküli tett volt ez, még ha megfontoljuk is, hogy Thoreau adózott az antik bátorságeszmény előtt. A beszéd egyúttal meggondolatlan is volt: még nem tisztázódott a helyzet, hogy észak ugyan a nevét adhatja-e egy olyan cselekedethez, mint Browné, vagy hallgatnia kell? Thoreau számára alighanem

⁴⁶ L. erről Du Bois 1978.

⁴⁷ Turner 2009: 169.

⁴⁸ Vö.: 23. lábjegyzet.

⁴⁹ Először Sanbornnál találkoztak (vö. 23. lábjegyzet), majd a Thoreau-házban, 1857-ben, ahol Brown pénzt kért s kapott is Thoreau-tól, aki szívesen adta még úgy is, hogy nem tudta, mire kell. Egyedül ezt a titkolódzó magatartást kérte számon Brownon (Taylor 2005: 89).

ekkor is jól jött a kívülálló póza, hiszen Damoklész kardja lebegett a feje fölött, amikor kiállt a városháza elé beszélni. Szavait aztán mások is átvették, Brown mártírrá emelkedett, a gépezet beindult, a polgárháborút már nem lehetett megelőzni.

A polgárháborút, amelynek végét Thoreau már nem élte meg. Brown családja 1860-ban még meghívta a kapitány korábbi családi házába egy megemlékezésre, de Concord filozófusa betegsége miatt nem tudott elmenni, csak megküldte *John Brown utolsó napjai* c. elmondandó beszédét (*The Last Days of John Brown*; ha lehet, ez az írás egy kissé még merészebb, mint az eredeti beszéd). Tervezett még egy Mississippi-kirándulást és egy újabb utat a Niagarához, de a tuberkulózis, a kor népbetegsége ledöntötte a lábáról. Híres faragatlansága azonban megmaradt, jól jelzi ezt válasza Louisa nénikéje azon kérdésére (már a halálos ágyán), hogy ugyan megbékélt-e Istennel? Thoreau erre azt felelte: „nem emlékszem, hogy valaha is összevesztünk volna.”⁵⁰ 1862. május 6-án halt meg, 44 évesen, hatalmas életművet hagyva maga után, jó részét kiadatlanul.

Henry David Thoreau karakán fickó volt, aki „minden ujjára talált egy szakmát”, rendíthetetlenül járta a város határát és nehéz természetével polgártársai agyára ment. Naturalizmusa „a természet őslakójává válás” programja, társadalomfilozófiája pedig a közerkölcs és a józanész, a jog és az individuális morál feszültségére koncentrált. A mai olvasóhoz, ha mással nem is, az önfelülmúlás gyakorlati útjainak keresésével szól.

Thoreau helye a filozófiatörténetben

Mint a fentiekből látható, Thoreau-t sokféle hatás érte közvetlenül és közvetve, ám ezek, véleményem szerint, nem befolyásolták abban, hogy önálló filozófiát alakítson ki egyfajta gyakorlati erkölcs alapjain. Ami előljáróban megfogalmazható, az az, hogy Thoreau-t saját élete formálta Thoreau-vá, mintegy új-hedonistaként a környezetére reagált – ha valamiben, akkor ebben érhető tetten bölcselői mivolta, az, hogy második Szókratészként lehozta a filozófiát az égből a földre. Szokás állítani, hogy az életbe fordította a gondolkodást.⁵¹ Aligha lenne a filozófiatörténetet tekintve előzménynélküli, ha ezt nem sikerülne megmagyarázni – de az mindenképpen megállapítható, hogy gondolkodása magva az önmegvalósításban fekszik. A folyamatos útkeresés és a Walden-epizód megnyugvása kötik össze a

⁵⁰ Critchley 2009: 181.

⁵¹ Paul 1962: 4.

társadalombölcselet és a természethívőt: az állandóan változó körülményekre való reagálás a boldogság iránti kérlelhetetlen vágygal ez az élet.⁵²

Thoreau filozófiájáról alapvetően elmondható, hogy az öntökéletesítés eszköze. Ehhez kapcsolódik az a felfogása, hogy amennyiben nem a teljes emberhez szól, miként a költészet, hanem csak az elméhez, annyiban értéktelen.⁵³ Thoreau otthon, a ház körül gyakorlati képzést kapott, ráadásul gyermekkorától erdőkerülő volt. Emellett a kisebb testvér engedetlensége munkált benne mindvégig. Fontos megjegyezni, hogy már fiatalon útleírásokat olvasott, ill. élete végéig intenzíven érdeklődött az amerikai indiánok kultúrája iránt. Az egyetemen leginkább a klasszikus szerzők foglalkoztatták, Homérosz,⁵⁴ Pindaros és Aiszkülosz.⁵⁵ Emellett nem elhanyagolható az őt ért platóni és a hellenisztikus hatás, főleg a cinikus és a sztoikus mozgaloméi. Előbbi a hetyke ki- és kívülállás pózával, utóbbi az élet feladatként, helyt- és őr állásként értelmezésével. Nem mehetünk el szó nélkül a nyilvánvaló párhuzam mellett, ami a színopéi Diogenész és Thoreau között vonható: mindketten önkényes területfoglalók, öntörvényű botrányhősök voltak a közösségük szemében, ugyanakkor a lehető legnagyobb egyszerűség képviselői és kísérletezői is.⁵⁶ Jeleztem már, hogy Thoreau fordította angolra elsőként Aiszkülosz *Leláncolt Prométheusz* c. darabját.⁵⁷ Ez nem csak irodalomtörténetileg fontos, de filozófiai értékrendet is jelez: a darabot ugyanis a sztoikus nyugalom, az ataraxia, vagyis a szenvedély nélküli lélekállapot leírásaként is lehet értelmezni.

⁵² A következőkben elsősorban a Stanford Enciklopédia Thoreau-szócikkére (Furtak 2014) építkezem. Ahol nem, ott ezt külön lábjegyzetben jelzem.

⁵³ L. erről Matthiessen 1962: 53 skk. Ill.: „a gazdák, akik földmérőként alkalmazták, hamarosan azt kezdték érezni, hogy Henry-nek több joga van a földjükhöz, mert jobban ismeri azt, mint ők maguk. Mások az étellel kapcsolatban érezték ugyanezt.” (Emerson 1966: 276.)

⁵⁴ Itt kell megjegyezni, hogy Thoreau Homérosz hőseiben, főleg Akhilleuszban a bátorság időtlen példáját látta: egy olyan bátorságét, amely ki mer állni a maga igaza mellett, legyen bármily reménytelen is az ügy. Ezt a gondolatot taglalja az Adin Ballou, az ún. ellenállás mentesség egyik atyjának 1840-es, a concordi vitakörben tartott előadására válaszoló *A szolgálat* c. esszé, ahol Thoreau erőteljes militáns metaforákkal él és az ellenállást, a küzdelmet, mint az élet vezérelvét, az életakarat kiteljesítését a sorssal és a körülményekkel szemben fogalmazza meg. A homéroszi ember szó szerint bele volt vetve a világba, félistenek, párkák, istenek vették körül, bárhova is nézett, a sors nehezedett rá, mégis ember tudott maradni, mert ki mert állni magáért – még, ha végső elkeseredésében is. Nem tunyult passzivitásba [érdekes párhuzamot mutat ez a gondolatmenet Mogyoródi Emese 2007-es, *A szabadság és erkölcsiség a homéroszi világban* (in: „Ókor”, 2007 (1-2), 3-11) c. tanulmányával, ami szintén az értékek drasztikus átalakulásáról szól, bár egy kultúrán és rövidebb időszakon belül] – Thoreau ezzel fenyegeti ellenállásmentes kortársait, többek között Bronson Alcottot is, aki 1843-ban szintén adóelkerülés miatt került börtönbe, és később ezt a pacifizmus győzelmeként ünnepelte.

⁵⁵ Utóbbitól lefordította a *Leláncolt Prométheuszt*, bár ő maga inkább az eredeti nyelven való olvasásban hitt.

⁵⁶ E párhuzamot tovább erősíti, hogy nem csak hogy „szociális mizantróp” (Miller 1980: 252) voltakban egyeznek, amennyiben kivonultak a társadalomból, mégis a körében maradtak (azzal a különbséggel persze, hogy Thoreau nem a főtér közepén rendezkedett be), hanem az is, hogy a kortársak is észrevették ezt. Könnyen észrevehető diogenészi áthallást mutat az az anekdota, amelyet Emerson Thoreau gyászbeszédébe is beemelt, miszerint, amikor egyszer egy vacsorán megkérdezték tőle, melyik tálat szeretné, ő azt felelte, hogy a legközelebbit (Emerson 1966: 268).

⁵⁷ A darab Thoreau gondolkodásmódjában elfoglalt központi szerepéről l. Richardson 1986: 67-71.

Prométheusz ismeri a sorsát, mégis bátran néz szembe vele, miként a kitioni Zénón és követői, akik, bár kilátástalannak tartották az életet, a szenvedélyek minimumra csökkentésével és ebbe az élethelyzetbe való „beleállással”, mintegy titkos, bátor szövetséget kötve egymással és saját lelkükkel várták az elkerülhetetlent.⁵⁸ Emellett érezhető egyfajta probabilista vonulat is a thoreau-i életműben, amit szintén nem hagyhatunk figyelmen kívül. A probabilizmus a kései akadémiai szkepszis filozófiája volt, és nagy valószínűséggel a görög filozófiát Rómában meghonosítani igyekvő Cicero saját filozófiai álláspontja is. Lényege abban áll, hogy az epokhét, azaz ítélet felfüggesztést alkalmazó bölcs, saját, mindennapi életvezetése szempontjából az egyes argumentumokat egymáshoz képest mérlegeli, majd kiválasztja a számára legjobbnak tűnőt. A probabilizmus módszerének ékes példái az akadémikus Karneadész egymás utáni két napon tartott előadásai: az egyikben az igazságosság mellett, a másikon ellene érvelt. „Mi napról napra élünk: mindazt kimondjuk, ami lelkünket valószínűségével megragadja, ezért egyedül mi vagyunk szabadok” – írja erről Cicero.⁵⁹ Thoreau-ra vetítve ez a gyakorlatok, a nézetek, a meggyőződések kipróbálás általi versenyeztetését jelenti.⁶⁰ Egyfajta gyakorlati probabilista volt ő, mert míg alapvető megállapításai nem változtak, addig életmódjait szüntelenül mérlegelte.⁶¹ A kizárások rendszere szerinti írásmód is probabilista jegyeket mutat, amennyiben, még ha egy-egy mondat vagy bekezdés erejéig is, de megadja-megvonja a bizalmat az egyes álláspontokkal kapcsolatban. Kiváló példa erre a dolgozatom mellékletét képező esszé.⁶²

Ezeket túl a líra érdekelte, diákkorában, és utána is sokáig leginkább ebben a műnemben olvasott és alkotott.⁶³ Elsősorban az Erzsébet-kori angol költőkre koncentrált, de kora

⁵⁸ Bár itt nyilván mindenképp megjegyzendő, hogy Thoreau maga nem hitt az élet olyanféle kilátástalanságában, hogy egysíkú lenne. A Sztoától inkább a kívülség élményét örökölte, ennyiben néz ő szembe bátran a sorsával: tudja, hogy ki kell tolnia az élet határait, hogy az élhető legyen számára.

⁵⁹ Idézi Kendeffy 1998: 51.

⁶⁰ Alighanem gyümölcsöző lenne összevetni egy külön dolgozat kereteiben a probabilizmust és a pragmatizmust – véleményem szerint ugyanis sok találkozási pont van köztük. A jelen dolgozat kereteiben azonban erre nem keríttek sort. Természetesen van erre példa a szakirodalomban: Joyce, James M.: *A Nonpragmatic Vindication of Pragmatism*. „Philosophy of Science” (65), 1998, December, 575-603. (online: <http://joelvelasco.net/teaching/3865/joyce%2098%20-%20a%20non%20pragmatic%20vindication%20of%20probabilism.pdf> Utolsó letöltés: 2014. november 24. 21:30) – bár inkább a tudományfilozófiai, metafizikai, semmint az esztétörténeti oldalról.

⁶¹ L. erre az 1851. szeptember 7-i naplóbejegyzést, amiben olyan méhhez hasonlítja magát, amely egész nap a nap tökéletes eltöltésének módját keresi, azt, hogy hogyan kell (meg)élni az életet, ezért virágról virágra röpdös (Thoreau 1937: 20).

⁶² Az antik gyökerekről l. Long 1998.

⁶³ A jelen dolgozat kereteiben nem foglalkozom Thoreau lírájával, de jó áttekintést ad erről Wells, Henry W.: *An Evaluation of Thoreau's Poetry*. In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays*. Ed., intr. by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 131-142. Nem elhanyagolható itt Philip Booth költő sem, aki *Levél egy távoli földről* (Booth, Philip: *Letter from a Distant Land*. In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays*. Ed., intr.

költészete is lekötötte.⁶⁴ A platóni hatást tovább erősítette Emerson barátsága és a transzcendentalista kör, amely a német befolyást is adta, főleg a kritikai Kantnak egy speciális olvasatán keresztül. Lényegi német hatás továbbá a concordi transzcendentalistákon keresztül az önfelülmúlás vágya és kötelessége, elsősorban herderi alapokon.⁶⁵ Az „ögyelgők” körében ismerkedett meg közelebbről az indiai gondolkodással is.⁶⁶ Sohasem vetette meg a kétkezi munkát. A Walden partján az ilyen jellegű önfenntartásból építette fel gyakorlati transzcendentalizmusát, mely a természeti harmóniába való beleélés és a radikális individualizmus keveréke, ám kortársaival szemben ez nem karosszék-filozófia volt. Ez, a Walden-projekt és annak filozófiai megfogalmazása teszi, véleményem szerint a pragmatizmus, e „sajátságosan amerikai filozófia”⁶⁷ előfutárává: az, hogy mintegy perspektivikus realizmusában a tollára és az ujja köré fűzte a világot, de nem az utilitaristák, hanem az amerikai alkotmány, kora (és korunk) egyik leginkább időtálló dokumentuma szellemében, amiben megfogalmazásra kerül a boldogságra való törekvés joga. Thoreau a Walden partján Münchausen báró módjára a saját hajánál fogva húzta ki magát a lelki válság, az útkeresés, a szemét bökö közizlés és a széttartó kulturális közélet mocsarából. Saját hangjára talált, mely később sokak fülébe eljutott. A későbbi pragmatizmus james-i ága, véleményem szerint, Thoreau szubjektivizmusának is örököse annyiban, hogy az igazság fellelésének módja az embernek nemcsak joga, de kötelessége is.⁶⁸ Az igazság kritériuma Thoreau-nál is a gyakorlati igazolódás, miként a cselekvés mozgatórugója is a meggyőződés – bár James a hasznosság piedesztálra emelésében már inkább a mill-i hagyományhoz köthető.⁶⁹ Akárhogy is, az élet dinamizmusa mindkettejükénél tény – az már más kérdés, hogy Thoreau az említett perspektivikus realizmusban eltér James-től, amennyiben az egyéni nézőpontok fontosságának kihangsúlyozása mellett is az individuum által sérthetetlen, ám, például a transzcendentalista körrel ellentétben, elérhető, gyakorlattal „belakható”

by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 180-185.) című, bevallottan thoreau-i ihletésű versével nyerte el a Lamont Alapítvány díját 1956-ban.

⁶⁴ Készült Longfellow érkezésére, aki Thoreau diákkorában katedrát kapott a Harvardon – ám európai tanulmányútja miatt ez az érkezés néhány évet csúszott, így lemaradtak egymásról.

⁶⁵ Az már más kérdés, hogy az önmeghaladás, „az élet velejének” megtapasztalása alighanem Thoreau saját hajlama is volt. Emerson beszámolója alapján pusztán a szemeivel (azokkal a „szörnyű szemeivel”) képes volt mérlegre állítani az embert. Továbbá, ha nem sétálhatott, nem is írt. Ítélező hajlama nem légből kapott volt, annak ő maga volt az első szűrője. Az elégedetlenség és a lelki többre vágyás nem teszi a filozófia bohócává, inkább a saját kicsiségünk felülmúlásának apostolává (l. erről Richardson 1986: 54-57. és 104-106). Filozófia és élet ritka összeérését pillanthatjuk meg ebben a kontemplatív momentumban.

⁶⁶ Filozófia és élet egybecsengésére jó példa nála a furulyajáték és a jóga: mindkettőt a hindu iratok tanulmányozásának hatására kezdte el gyakorolni.

⁶⁷ Boros 1998: 5.

⁶⁸ Burkard-Kunzmann-Wiedmann 1993: 172.

⁶⁹ L. erről Boros 1998: 67-89.

igazságfogalomról beszél.⁷⁰ Véleményem szerint tehát nem csak a politikus Thoreau él Lincolnon, Gandhin vagy Martin Luther Kingen keresztül, hanem az önérvényesítő, mert önfenntartó, saját élete kérdéseire a választ önmagának megkereső Thoreau is.

Thoreau alapvetően nem hitt kora transzcendentalistáinak felfogásában, miszerint az anyagi és a szellemi világ különbözik, ezért különválasztandó.⁷¹ A magát gyakorló, így tökéletesítő emberben a lelket és a testet együtt-működőnek gondolta el – ez egyébként kötelességetikája alapja is. Egyszerűségfilozófiája abban érhető tetten, hogy egy roppant égető, mert közvetlen kérdésre kereste a választ: arra, hogy mi a valóság. E tekintetben a Walden-projekt, nyers halálközelsége miatt, a szó legnemesebb, görög értelmében, *igazi* filozófiai vállalkozás volt a bölcsességhez vezető úton. Álljon itt illusztrációként a Walden talán legismertebb, a populáris kultúrában⁷² is előforduló idézete:

„Azért mentem ki az erdőbe, mert nyíltan szemtől szembe akartam kerülni az élet tényeivel, s kitapasztalni, mit tanulhatok az élettől, nehogy majd halálom óráján döbbenjek rá, hogy nem is éltem. Nem akartam magamat áltatni, s olyasmit élni, ami nem élet, hiszen az élet oly drága kincs; de rezignálni sem akartam, hacsak nem elkerülhetetlenül szükséges. Mélyen akartam merülni az életbe, kiszívni csontja velejét, olyan erőteljesen, spártai módra akartam élni, hogy megfutamodásra kényszerítsem mindazt, ami nem élet; széles rendet akartam vágni és alacsony tarlót hagyni, sarokba akartam szorítani az életet, ízekre szedni és kivizsgálni; és ha aljasnak bizonyul, akkor ám ismerjem ki teljes, eredendő aljasságát; de ha fenséges, hadd ismerjem ki tapasztalatommal, s adhassak róla hiteles leírást legközelebbi kiruccanásomon. Úgy látom ugyanis, hogy a legtöbb ember különös bizonytalanságban lebeg, nem tudja, vajon Istentől való-e az élet, avagy a sátántól, s ezért némileg elhamarkodottan arra a következtetésre jutott, hogy az ember legfőbb feladata e földön »Isten dicsőítése és a benne való örvendezés az örökkévalóságban«.”⁷³

⁷⁰ Ezt az első pillantásra zavarosnak tűnő felfogást illusztrálja a Melléklet, ahol az egyik Thoreau-i módszer, a kizárások módszere érhető tetten.

⁷¹ A következő megjegyzésekben elsősorban a Stanford Enciklopédia Thoreau-szócikkére hagyatkoztam: Furtak 2014. Ahol nem, ott ezt külön lábjegyzetben jelzem.

⁷² Pl. a Peter Weir rendezte *Holt költők társasága* (1989) c. film, Robin Williams főszereplésével.

⁷³ Thoreau 1999: 73-74. Vö. ezzel a bizonytalan keltezésű naplóbejegyzést, mely így szól: „Nem szegényen akartam élni, hanem úgy, ahogy tudok, keveset adva a pompára. Majdnem mindent készen találtam.” Thoreau 1937: 19.

A látszólagos kilépés tehát belépés is egyúttal: a megkötő nézetek sokaságából a semmibe, mintegy a mindenség sajátmásképp. Mégsem descartes-i jellegű naivitás ez, hisz Thoreau korántsem előítélet mentes: inkább az (önmagából?) kiábrándulás pillanata érzékelhető benne, mint a radikális kételyé. Ezért mondható, hogy a szó akadémiai értelmében nem volt filozófus (na, meg, persze, mert katedrája sem volt) – mert ugyan fogalmi pontosságot keres, mint a kiemelt idézetben (és a *Walden* gyakorlatilag egészéből) látható, fáradhatatlanul járja körül az élet fogalmát, „egy eleve hajlíthatatlan szigorúsággal”.⁷⁴ Az látszik, hogy kizárások rendszerében mozog: az addigi élet káoszát ismerve és tükörként tartva keres új utat. A gyakorlatban ehhez járult a kvázi-remete létmód: a diéta, a rítusok megtartása, a természet tetten érésének igénye.⁷⁵ Egyszerűségfilozófiája a velünk született tökéletesség kiteljesítését jelenti, önmagunk feltárását. A transzcendentálisizmus, azaz az én koncentritása a magasabb törvény⁷⁶ körül itt válik jenki gyakorlattá. Felhozható itt illusztrációként a mitikus indiai botfaragó példája Konroo városában, aki, mivelhogy a legtökéletesebb botot igyekezett

⁷⁴ Stanley Cavellt idézi Furtak 2014.

⁷⁵ Vö. ezzel az 1854. január 1-jei naplóbejegyzést (Thoreau 1937: 22-23): „A hó nagy áruló. Nemcsak az egerek, vidrák és a többi lábas jószág nyomát mutatja meg, amelyeket egyébként ritkán látni, de a verebeket is, melyek a maradék zöldet is felfedik egyúttal a fehérségben. A hó a hollókat és a többi madarat is a városba hajtja élelemért. Remélhetjük, hogy a hó egyszer megmutatja valami nálunk *magasabb élet* nyomait is, amiről semmiféle zoológia nem vesz tudomást. Nincs-e nyoma egy, a vidráénál és a szökött fogolyénál magasabb életnek? Csak az van-e, amiről tudunk? A barbár csak a vidra nyomait követi, nem e magasabb életét. Miért gyönyörködött a havas táj, az elborított, megdőlt erdő alkonyatban? Nem-e ott van kint valahol a párja az erénynek, az igazságnak, a tisztaságnak, a bátorságnak, a nagylelkűségnek? Talán ezeket hagyta maga mögött ama magasabb élet, mely nem a vidráé, hogy könnyen követhető nyomot hagyjon, de szép, zenei, illatos, édes, vidító és feltölt. Ha lehet oly tökéletes kormányzat, oly értelem, mely a magasabb törvények szerint kormányoz, nem-e lelhetnénk nyomát odakünn a hóban, a talajon – odakünn magunkban? Nincs-e más nyom csak, amit egy kutya is ki tud szagolni? Nem-e inkább olyan, amit egy angyal is tud követni? Nincs-e olyan nyom, amit a víz sem rejt, így a zarándok megtalálhatja? Nincs-e a szentségnek illata? Vagy oly régi már a nyom, hogy a halandók elvesztették? A nagy vadászok versenye zajlik a szűz havon, hogy kié lesz az első róka vagy nyúl. E nagy havazás vajon csak a nyúl szívű nyúl nyomát hivatott feltárni, vagy ama Nagy Nyúlét inkább, melyet a vadász sem láthat? Ó, nem járhatunk-e a Tisztaság sarkában? Aki érti a havazást, vajon nem-e jár most is e magasabb élet után? Nincsenek-e oly vadászok, akik nemesebb vadat üznek élesebb (igazság)érzettel [*Thoreau itt az érzéket és az ítélő erőt, vagy igazságérzetet ('judgement' és 'sense') állítja ellentétbe* – Sz. F. megjegyzése], nemesebb ütemre járva a vadászkiáltással? Amint a halászok között a lélekért, úgy a vadásznál az első nyomért folyik a verseny, legyen bármily hideg – és a figyelők? Az életüket az élet gyakorlásának szentelők? Bizony, nekik is kint kell lenniük a nyomon, az elegáns vad nyomán. Az élet, melyet hajtunk, de nem lelőni, hanem a sajátunkká tenni, élvezni – ez az élet a fellegekbe törni vágyik, nem gyökeret verni; a mennyekben lakozik, nem a fák tetején, a vadászok pedig csak szárnyaló gondolatokkal foghatják be, tarisznyájukba így halhatatlan hitet gyűjtve, nem róka farkat. Az élet, melyet nem elpusztítani, de élni szeretnénk... A nagy hó csak a vadászé? Nem-e a szenté is, vagy azé, aki legalábbis becsületesen akar élni? Vajh' csak az indián és a vadász lábára illik-e a hótáposó, míg a szent hímzett papucsban üldögel otthon?” (kiem. tőlem)

⁷⁶ E misztikusnak tetsző fogalmat sokra magyarázzák, magam sem jutok vele igazán dűlőre. Thoreau kapcsán talán egy lehetséges út a természet, mint a rekreáció, az önépítkezés, a ki- majd visszalépés terepének beillesztése ide. Mindenesetre pedagógiaelméletében a gyermekek gyakorlati környezettanra való nevelését a magasabb törvény megtanításának nevezte.

kifaragni, és, mivelhogy ez természetesen nem sikerült neki, örökké élt.⁷⁷ Thoreau is efféle kísérletező – e tekintetben elmondható róla, amit ő mondott John Brownról: „nem hallottam volna, hogy meghalt, ma is találkozom vele minden sarkon.”⁷⁸

Platónról, ill. inkább az emersoni Platón-képtől Thoreau ott tér el, hogy ő a természetet nem tartja a szellem valamiféle szimbólumának (és így természetes erénynek az alárendeltség-tudatot), hanem a megtestesült, mert a világba beleszokó szellemet hirdeti.⁷⁹ Istent keresi ugyan a természetben, de nem egészen a zsidó-keresztény hagyomány módszereivel, hanem, mint azt a metaforák nélküli nyelvet, amit *minden* beszél. Ezért a játék a szavakkal, ezért a kérlelhetetlen kutatómunka saját naplóiban élete végéig minden írásműve keletkezésekor (egy-egy jó gondolatért vagy mondatért képes volt az első laptól átnézni feljegyzéseit): Thoreau minden egyes leírt szava az étellel vont párhuzamot, az írás számára – lélegzés.⁸⁰ Ezen a ponton szögezhető le tehát, hogy a thoreau-i életműben a természet megfellebbezhetetlen, mert közvetlen jelentéssel bír. A természet fenoménjében megjelenő rend számára – természetes. Ezt az életösztön kiélesítésével, az érzékek állandó pontosításával követi nyomon.⁸¹ Az ösztön itt az önmagát növesztő mag ösztöne a bibliai értelemben: Thoreau kedvenc hasonlata az ember és a mag közötti. A vadon annyiban nem külső, hanem belső is, hogy felnöveszti a magot, miként az embert is, ráadásul mindkettőt ugyanúgy kell gondozni. Ezt az interdependens harmóniát a természet vizsgálatakor látjuk be, Thoreau szerint ezért tévút a csupán emberi nézőpont.⁸²

⁷⁷ Stoller 1962: 37 skk. Nem osztozom Stoller itteni konklúziójában, miszerint a Walden-projekt nem vált valósággá, mert elmerült a miszticizmusban. Véleményem szerint át kell törni a (kényszerű, vagy inkább levakarhatatlan, közvetlen szellemi partnereit tekintve) misztika falát, hogy eljussunk Thoreau tanításáig arról, hogy a társadalmi zűrzavar közepén a tudatos egyén kizárólag önmagára figyelve találhatja meg a saját középpontját, nem a napi dogmákban (a legmesszebbmenőkig távol tartom itt magam az önellentmondástól: Thoreau módszert *mutat* még csak nem is *javasol* - nem pedig *oktat*).

⁷⁸ Thoreau 1981: 682.

⁷⁹ „Nem a tény számít, hanem a tények mentális térképe: az érzetek, melyeket benned keltenek.” (idézi Emerson 1966: 275.)

⁸⁰ Amennyire prózaesztétikája a legtöbbről írást jelentette a legkevesebbel, úgy állt hadban folyamatosan a szerkesztőkkel, mintegy a Joyce-i meg nem alkuvás pózában (Hyman 1962: 35).

⁸¹ Thoreau kimondottan jó becselő volt, ezért lehetett sikeres földmérőként – ugyanakkor emiatt gondolhatták csodabogárnak kortársai. Emerson leír egy esetet, amikor Thoreau elvitt magával egy fiatal hölgyet egyik sétájára. Leültek egy dombtetőn, sokáig hallgattak, majd Henry megkérdezte a lányt, hogy szerinte ugyan milyen messze van a legközelebbi domb teteje úgy, ahogy a méh repül? (l. erről Emerson 1966: 267.)

⁸² Az öntökeletesítés, önfelülmúlás filozófiai programját már a korai *A szolgálat* c. esszé is meghirdeti a belső zene-toposszal az esszé második részében: „az ember élete kitarító menetelés kell, hogy legyen a soha nem hallott zenére.” (l. erről Matthiessen 1962: 53 sk.)

Szintén idetartozik, és Thoreau sokoldalúságát, ugyanakkor e sok oldal egy irányba mutatósát illusztrálja, hogy Thoreau fordította angolra Goethe *Itáliai utazását*, ahonnan a levél-egész gondolatát nemcsak, hogy átvette, hanem felhasználta saját gondolkodására nézve (Richardson 1986: 153-159). Ez a pre-evolucionista gondolat nyitja véleményem szerint az egyik legtagabb kaput a thoreau-i filozófiához.

Thoreau válasza a tudás problémájára az, hogy az az individuum látásmódjának függvénye – ugyanakkor elengedhetetlen a folyamatos tudatosság. A természet őslakójává válni nála nem csak afféle félreértelmezett rousseau-i kivonulás, hanem a (meg)figyelés felelőssége.⁸³ Innen eredeztethető a kötelességetika. A természeti szép észrevétele emberi feladatunk: Thoreau nem siránkozik a gyerekkor elvesztése felett (hogy, egyfajta gadameri áthallást használva, a gyerek közelebbi kapcsolatot tud teremteni az első letépett szál virággal, mint a botanikus valaha is fog), hanem az erény mérőjévé teszi a szépség felismerését – „ha nem *éreztem* valamit, nem is *láttam* azt.” Az emberi tapasztalat igazsága nála párhuzamos a természettel.⁸⁴

Thoreau annyiban tér el a Descartes nevéhez köthető realista tradíciótól, hogy míg előbbi szerint nincs az igazság felismerésének természetes módja, addig Thoreau szerint igenis van: „a szép felismerése morális teszt, amin gyakran elbukunk.” A felkészült megfigyelő szépek látja a világot, hisz az igazság, Arisztotelész nyomán (és itt kötnék vissza a fejezet bevezetőjében említett hedonistákhoz is), kellemes. A világ központjában így elkerülhetetlenül a szubjektum áll, ám ez nem a tudatba bezártságot jelent, hanem lehetőséget az élet kiteljesítésére. Itt érhető tetten talán legjobban a rokonság a james-i pragmatizmussal.

Thoreau magát éppen ébredő embernek tartotta, aki a többi ébredő emberhez szól. Ha ez a (már fent jelzett) tudásfogalom a tudás elégtelenségének belátásához vezet – akkor vezessen!⁸⁵ Emberségünkön múlik, mit tudunk kihozni magunkból, ha nincs sors, világszellem stb.

⁸³ A Thoreau-Rousseau összevetés nyilvánvalóan adja magát, hisz, miként a francia, úgy Thoreau is bizonyos értelemben jogsértésként tekintett a társadalomra az egyénnel szemben (Bourne-Brook- Frank-Oppenheim 1962: 9), azaz egyoldalúan felbonthatónak tartotta a társadalmi szerződést – mely szerződést nem csak az államok kötik egymással, de a polgár is az államokkal. Ebben az értelemben nála sem menekülési útvonal a természet, hanem a kívülség tapasztalata. Vö.: „Mondják, Amerika a szabadságküzdelmek igazi hazája – de ez a szabadság nem lehet az a tulajdonképpen! Jó, megengedjük, az amerikai szabad a politika zsarnokától – de mi van a gazdaságával és az erkölcsével? Most, hogy a köztársaság, a res publica kész, fordítsuk figyelmünket a res-privata-ra, a magánállamra, és, ahogy a római Szenátus figyelmeztette konzuljait, tegyünk úgy mi is: „*ne quid res-privata detrimenti caperet*”, vagyis, hogy a magánállam nem szenvedhet csorbát.” (Melléklet 57.) A rousseau-i párhuzamot erősíti a *Rabszolgaság Massachusettsben* azon kitétele is, amikor Thoreau „rájön”, hogy az utóbbi hónapban (1854 májusában) elvesztett valamit – a hazáját, mivel a massachusetts-i kormányzat túllépett saját hatáskörén, amikor egy embert, Anthony Burns-t, a korábbi rabszolgát megkérdőjelezett emberi minőségében és ismét rabszolgasorba taszította (Thoreau 1906: 405). Kibontható ebből egy újabb vaskos párhuzam, ezúttal Kurt Vonneguttal, a modern amerikai irodalom egyik vezéralakjával, aki *A hazátlan ember* c. könyvében hasonló gondolatokat fogalmaz meg, amennyiben hazája, az Amerikai Egyesült Államok embertelen és ostoba irányítására reagálva – egyszerűen kijelenti, hogy ő a továbbiakban hazátlannak nyilvánítja magát, a humanizmus világállamának polgára lesz.

⁸⁴ Drake 1962: 63.

⁸⁵ Vö. ezzel az 1854. május 6-i bejegyzést, ahol arról ír, hogy nem létezik objektivitás, hiszen minden megfigyelés, ha jelent valamit, szubjektív. „Csak az számít, mennyire élsz, és élet címén a saját életünkről kell beszélnünk.” (Thoreau 1937: 23)

A fentiekben tételezett thoreau-i perspektivikus realizmus ott bicsaklik meg, amikor az igazságot, az előbbieket alapján, sem a szemléltben, sem a szemléltben meg nem találhatónak gondolja, hanem ezek között mozgó, ám abszolút entitásnak. A thoreau-i „magasabb törvény” az, ami után nyomoznunk kell. Nem kapjuk készen descartes-i módra, de el sincs zárva előlünk, mint Kantnál. Életünk gyakorlatai, eseményei vezetnek rá és az öngyakorlás. Egyfajta meditatív módszer ez, amihez azonban, Thoreau szerint, elkerülhetetlen a természettel való összhang. Ő maga az egyik első és egyik lehangosabb szószólója volt a városi parkoknak, mint a rekreáció színhelyei kialakításának. Közösségi filozófia ez abban az értelemben, hogy mindenki felfejtheti magát az életben, ha lelassít és magára, mint az egész részére koncentrálni, amelyben ugyanakkor megvan az egész-ség is.

A thoreau-i ösztön az igazság felé indít el: nem egyszerűen hallgatni kell rá, hanem beépíteni a mindennapok gyakorlatába, akkor lesz morális.⁸⁶ Az ösztön (akár a zseniösztön is) azt mutatja meg, mi van, a mindennapokban azonban minek *kéne* lenni-ként használhatjuk föl. A valós és az ideális közötti különbség belátása az etikai lépés. Thoreau etikája majdnem minden ponton, szembeötlően, antik etika, a vélemények súlyának és versenyeztetésének tekintetében is. „Majd’ minden, amit én jónak gondolok, a szomszédjaim szemében rossz”, panaszkodik egy helyütt. Nos, igen, a közösségi normák belátásához és megértéséhez olykor bizonyos távolságra kell költözni ettől a közösségtől... Ennek is a példája a Walden-projekt.

Amerika-kritikája a kultúra nyilvánvalóságán alapul: ha a dolgok áttetszőek és (így) hasonlóak, az emberek is azok lesznek. Az értelem, a fogyasztói-technokrata társadalom profanizálódása ez.⁸⁷ Ennek illusztrációja az állandó ellenségképpel (indiánok, mexikóiak,

⁸⁶ Itt érhető tetten a szignifikáns eltérés Nietzsche-től: az ösztön nála nem alanyi jog a destrukcióra, hanem az egyetlen ablakunk a világra. A Thoreau és Emerson közötti egymásra hatás nyilvánvaló, az Emerson-Nietzsche párhuzam pedig ismert (l. erről Boros 1998: 17 skk.), azonban a Nietzsche-i és a Thoreau-i gondolatvilág hasonlósága talán nem annyira (l. erről Lerner 1962). Elsősorban az önfelülmúlás toposza az, ami lehetővé teszi, egyúttal megköveteli e két gondolkodó összevetését, ezen túl a történelem, mint kiváló emberek történetének felfogása (Paul 1962: 1 skk.). Érdekes, hogy az önfelülmúlás gondolatának filozófiai megalapozásával Thoreau alighanem a transzcendentalisták körében találkozott, akik viszont német, elsősorban a herderi köpönyegből bújtatták ezt elő. A Nietzsche-vel való párhuzam tehát többszörös áttéteken keresztül érvényesülhetett. Fontos közös pont a radikális individualizmus is, melyből mindketten az értékek átértékelésének szükségszerűségére következtettek. Az már más lapra tartozik, hogy Thoreau lokálpatriotizmusában lágyabb és nem filozofál kalapáccsal. A széttartó pont ott lehet, hogy Thoreau fizikai, míg Nietzsche szellemi értelemben volt remete: Thoreau „elvtelenként” menekült az „elves” honfitársai elől – akik azonban naponta váltogatták nézeteiket, létrehozva így egy egyéniségektől hemzseggő közeget, ahol az egyén maga elsüllyedt (l. erről Bourne-Brooks-Frank-Oppenheim 1962: 10). A Nietzschei áthallást erősítik a *Walden* bevezető sorai, ahol a szerző nem is tudja, kinek ajánlja a könyvét: akik érthetik, azoknak nincs rá idejük, akiknek ideje van rá, azok nem értik. Ezért lesz a *Walden* „könyv mindenkinek és senkinek” (Miller 1980: 252).

⁸⁷ Itt lehet átkötni, többek között, Jean Baudrillard társadalomkritikájához a transzparencia és a hiperrealizmus kapcsán: míg Thoreau a szomszéd tehene-politikát folytató kortársait becsmerli sekélyességükben, Baudrillard azt kéri számon az amerikaiakon, hogy nem reflektálnak saját létállapotukra – ill. nem kéri számon, hanem tényként állapítja meg a mélység nélküli társadalom diagnózisát, ahol minden átlátszó és (ezért) mindentől kettő van. Ez

feketék) fenntartott egységtudat. A legkevésbé kormányzó állam még nem anarchia, hanem, a Függetlenségi nyilatkozat és az Alkotmány jegyében vett jog kiteljesítése az életre, a szabadságra és a boldogságra való törekvésre. A polgári engedetlen ennek értelmében vállalja a felelősséget saját életösztönéért és nem engedelmeskedik az igazságtalan törvényeknek, elősegítve ezzel egy jobb kormányzatot – de nem a törvények egészét vonja kétségbe. Az a kormányzat lesz tehát haladó, amely belátja, hogy az individuumok sokasága nem nyáj. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a közmegegyezés még nem garancia semmire, a kisebbség hangja pedig mindig fontos – álljon akár egy főből. Attól ő még nem lesz „őrült”.

Mint látjuk, Thoreau-t kvázi-klasszicizmusa a gyakorlatként felfogott filozófia felé viszi, ezért nem sorolható egyszerűen kora transzcendentalistái közé. A gyakorlatként felfogott filozófia Thoreau-nál a filozófiát, mint eszközt jelenti a teljesebb, magasabb élet felé; a természetbe való belenövés pedig a természeti interdependencia felfedezését, elfogadását és megfellebbezhetetlenségét. Úgy vélem, e ponton ér össze a tóparti elmélkedő és a „concordi bögöly”, avagy a társadalomkritikus Thoreau.

Egy organikus Thoreau-kritika felé

Miután elvégeztem a thoreau-i gondolkodás kontextualizálását, felvázoltam néhány lehetséges értelmezést és továbbgondolást, a következőkben rátérek dolgozatom második nagyobb egységére, a kritikarevízióra Arendten és Turnerén keresztül. Mint a bevezetőben említettem, egy választott fogalom, az erőszak lesz e tekintetben a vezérfonalam. E vizsgálat közben figyelemmel leszek az említett, a téma szempontjából fontos thoreau-i művekre is.

Arendt és a magán lelkiismeret

Hannah Arendt a polgári engedetlenséget vizsgálván a konszenzusra épülő, demokratikus állami berendezkedést és az ebben mégis megjelenő protestálást vizsgálja *Polgári engedetlenség (Civil Disobedience)* c. tanulmányában.⁸⁸ Arendt a látszólagos ellentmondásból indít demokratikus-liberális törvényhozás és a törvényekhez erkölcsileg is viszonyuló polgár között. Itt jön be a képbe szükségszerűen Szókratész és Thoreau, mint a polgári engedetlenség

a párhuzam, véleményem szerint, vastagon aláhúzendó – ám a jelen dolgozat kereteiben nem foglalkozom vele a továbbiakban. Mindenesetre a kutatás folytatását jelentheti.

⁸⁸ Arendt 1972a: 52. A tanulmányt a *The New Yorker* vitafórumára írta azon kérdés apropójából, hogy vajon halott-e a törvény.

atyjai: előbbit a *Kritón* (és kis mértékben a *Gorgiász*), utóbbit kizárólag *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* kapcsán vizsgálja.

Arendt előzetes megjegyzései a polgári engedetlenség mai felfogásával⁸⁹ tartanak: a polgári engedetlen meghajol a büntetés előtt az engedetlenség tette után, különben terrorista, vagy legalábbis bűnöző.⁹⁰ Arendt a liberális jogrendszer és az ez ellen mégis ágáló engedetlen viszonyában megpendíti Amerika, mint államszövetség sajátos jogi helyzetét, hogy ti. ez a feszültség fakadhat az egyes állam és a szövetség törvényeinek összeütközéséből.⁹¹ Ez kényelmes megoldást adhat az olyan problémákra, mint, hogy az engedetlen az egyik törvényt igazolva szeg meg egy másikat, vagy, hogy bizonyos magasabb törvényre hivatkozik. Arendt szerint ez a gyakorlatban nem működik, tekintve, hogy aki törvényt szeg, az egyúttal kívül is kerül rajta, ill. a precedensjogban a magasabb törvény fogalma igencsak képlékeny valami (a vietnámi háború kapcsán a Legfelsőbb Bíróság pl. elhárította magától a háború igazságosságáról való döntést).⁹² A fogalom újbóli körüljárásakor Arendt megállapítja, hogy félreértik a polgári engedetlenséget, amikor azt egyes emberekhez kötik, mert ez nevetséget szül: az individuális ellenálló gyenge, mert a törvények megsértésével csak önsorsrontóvá válik és csak valamiféle indirekt úton-módon tudja megkísérelni akarata keresztülvitelét.⁹³ Szerinte polgári engedetlennek a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadók (a vietnámi háború idején akadtak jócskán) és az egyes törvények alkotmányosságát megkérdőjelezők csoportjait kell tekintenünk.⁹⁴ Ezért, szól a tanulmány végkövetkeztetése, az így felfogott polgári engedetlenek csoportjait a törvényhozásnak, mint saját határait, ellentéteit, kihívóit kéne tekintenie, akik, mintegy az alkotmányosság kontrollcsoportjaként, a lobbistákhoz hasonlóan, így egyfajta félhivatalos minőségben elismerendők és a törvényhozás jobbításának érdekében, meg kéne hallgatni őket.⁹⁵

Arendt arra figyelmeztet, hogy a polgári engedetlenség klasszikus felfogása alapján elkerülhetetlenül szubjektív filozófia marad, amikor arra a bizonyos magasabb törvényre hivatkozik. E magasabb törvény szekuláris meghatározását Norman Cousins-tól veszi, aki egy több lépcsős vizsgálat útján jut el hozzá. Cousins szerint, ha az állam szuverenitása és az

⁸⁹ L. erről Brownlee 2013.

⁹⁰ Itt jegyezhető meg, hogy maga Amerika is bizonyos polgári engedetlenségből jött létre, a brit államszervezet elleni lázadásból, így marad ott mindig aktuális ez a kérdés.

⁹¹ Arendt 1972a: 53.

⁹² Uo. 54.

⁹³ Uo. 55.

⁹⁴ Uo. 56.

⁹⁵ Uo. 82 skk. A tanulmány kapcsán maradt bennem némi kétely az érvmennel kapcsolatosan, konkrétan, hogy miért van szükség Arendt szerint a polgári engedetlenek ilyen fajta „bejegyzésére”, illetve, hogy ez a bejegyzés nem szünteti-e meg a polgári engedetlenséget, mint polgári engedetlenséget, nem domesztikálja-e a kihívót?

emberiség jóléte között van feszültség, akkor az utóbbi a fontosabb. Ha az ellentmondás a nemzet jóléte és a globális jólét között van, akkor a globális jólétre kell törekedni. Ha a jelenlegi generáció és a jövő generáció szükségleteinek előteremtése között kell dönten, akkor a következő generációé élvez prioritást. Az ember jogainak meg kell előznie az állam jogait, tekintve, hogy utóbbi az előbbi jogainak biztosítására jött létre. Így érthető, miért favorizálja az egyén lelkiismeretét bármiféle rendelettel szemben. Ha pedig, az egyén kapcsán, a könnyű gyarapodás és a békés, közösségi élet között lép fel a feszültség, akkor az egyénnek a békét kell választania. Cousins e pontokat figyelembe véve látja igazolni a polgári engedetlenség klasszikus felfogásának intézményét, Arendt viszont nem érzi magát meggyőzve ezek által, lévén a fentiek valamilyen megkerülhetetlen utilitarizmust, vagy, legalábbis, szubjektivizmust sugallnak.⁹⁶ Az egyén és a törvények morális viszonyának kapcsán ezért nyúl vissza Szókratészhez és Thoreau-hoz.

Kritón ajánlatát Arendt szerint Szókratész azért utasítja el, mert úgy gondolja, ő nem a törvényekkel, hanem a bírakkal került összeütközésbe. Ha elmenekülne, akkor nem csak a szavát szegné, hanem még ráadásul a törvényekkel is felbontaná a békét. Mintegy a lelkiismeretére hallgatva marad börtönben, mert a lelkiismerete törvényszéke előtt nem akar bűnősként állni. A szókratészi lelkiismeret belső párbeszédet jelent a külső, politikai párbeszédet megelőzően – Arendt szerint azonban merően individualisztikus valami elsősorban ez alapján cselekedni. Ezt látja igazolni *Az állam* második könyvében, ahol Szókratész tanítványai csak a mester magyarázatára látják be az erkölcsi racionalizmus megfellebbezhetetlenségét: Arendt szerint az egyéni lelkiismeret filozófusai a többségre azért nem lehetnek hatással, mert a többségben nincs meg a belső párbeszéd.⁹⁷

Arendt a polgári engedetlenség thoreau-i programjával kapcsolatban azt jegyzi meg, hogy ez már a törvények igazságtalanságáról szól – de Thoreau, hiába ő emelte be a politikai fogalomtárba a polgári engedetlenséget, mégis az egyén engedetlenségéről beszél, az egyén moralitásáról.⁹⁸ Arról, hogy emberi feladatunk a rossztól való távolmaradás, a bele nem avatkozás. Thoreau-t a magán lelkiismeret filozófusának mondja, amikor polgári engedetlenségének középpontjába az igazságtalan törvények elleni ágálást helyezi abból a

⁹⁶ Uo. 56.

⁹⁷ Uo. 59. Ez a tétel a legmesszebbmenőkig összeköthető a hét görög bölcs egyikének, Biónnak a felfogásával, miszerint az emberek *többsége* rossz – ám ezen kívül félrevezető, ill. félreértett, tekintve, hogy az említett szöveghely az erkölcsi racionalizmus kapcsán csak szemléltető eszköz, a szókratészi maiétikus módszer sajátja. Arendt tehát itt, véleményem szerint, Platónon belül érti félre Platónt, amikor nem látja be, hogy Szókratész tanítványai *reflektálnak* saját tudásukra az erkölcsi racionalizmusról, *miután* Szókratész kimutatta, hogy e tudás megvan bennük.

⁹⁸ Uo. 60.

szempontból, hogy azok összeegyeztethetetlenek a bizonyos lelkiismereti törvényszékkal. Arendt ennek kapcsán konzisztensnek, de súlytalannak mondja Thoreau-t, amikor azt találja nála, hogy nem tartja magát felelősnek a társadalomért. Ezzel szemben Lincoln és Machiavelli példáját hozza fel, hisz előbbi az unió érdekeit helyezte előtérbe a rabszolga felszabadításhoz képest, utóbbi pedig a városa érdekeit, saját lelkiismeretéhez képest.⁹⁹ Thoreau-t mintegy önző erkölcsi racionalistának tartja, aki azért nem akar engedelmeskedni bizonyos törvényeknek, mert azt gondolja róluk, hogy igazságtalanok, így, ha engedelmeskedne, ő is igazságtalanná válna – és ez bukik meg a lelkiismeret törvényszéke előtt. Nem akar együtt élni egy igazságtalan tettel. Arendt szerint tehát Thoreau-nál a polgári engedetlenség önvédelem, kézmosás, elfordulás.

Mindezekkel szemben Arendt azt szögezi le, hogy a törvény nem foglalkozik jóval és rosszal, hanem a társadalom ügyeivel. Aki tehát egy törvényt támad meg, bármilyen módon, az a társadalom egészén tesz erőszakot. Ha viszont a konszenzusra épülő állam kereteiben állampolgárok egy csoportja egy újabb konszenzusra építve opponál bizonyos törvények ellen, az már a törvények elé tartott tükör, nem törvényszegés. A pusztán lelkiismereti cselekvés ingoványát így váltja fel a közösségiség gránittalapzata Arendt szerint: ha egy jelentős, de legális csoport teszi fel aggályait a törvényhozás bizonyos intézkedései ellen ahelyett, hogy egy magányos vandál, éhségstrájkoló vagy merénylő tenné ezt, azt a csoportot az értelmes hatalomnak meg kell hallgatnia. Konszenzus a konszenzusnak örül.

Arendt, véleményem szerint, félreérti Thoreau-t. Ez a félreértés alapvetően abból fakad, hogy csak egy szöveget és annak is csak bizonyos aspektusát vizsgálja.¹⁰⁰

A legszembetűnőbb ellenpont, véleményem szerint, amely a thoreau-i mű és annak arendti kritikája között kimutatható, az az, hogy Thoreau az államot és így az állampolgári létet egyfajta eleve erőszakban-létnek tartotta,¹⁰¹ a polgári engedetlenséget így alanyi jogon gyakorolta, nem jogi alapon, miként azt Arendt számon kéri rajta.

⁹⁹ Uo. 61.

¹⁰⁰ E félreértés nem előzmény nélküli, hanem mintegy történelmi hagyománya van (l. Lowell 1966), amikor a kevés mondandó és a nagy cikornya házasságát fedezi fel Thoreau-ban anélkül, hogy organikusan értené az életművet. A félreértés eme iskolája nem látja az emersoni erdőtől a thoreau-i fát. Azt már csak mellékesen jegyzem meg, hogy Arendt a tanulmány egésze alatt itt, a Thoreau-kritika kapcsán él egyedül értékítélettel, amikor *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* c. esszét „a híres”-nek nevezi. Ez feloldhatatlan távolságtartást sugall – legalábbis nem ígér előítélet mentességet.

¹⁰¹ Thoreau-nál az állam, az államiság, az állampolgárság, mint erőszakban-lét koncepciója a *Rabszolgaság Massachusettsben* c. esszében teljesedik ki, amely a Szökött rabszolga-törvény visszasságairól szól, arról, hogy a bostoni törvényszék visszaküldött a rabszolgaságba egy ártatlan feketét, Anthony Burns-t, egyszerűen csak megfosztották emberi jogaitól egy déli ültetvényes kedvéért és az unió érdekeiért, melyben a rabszolgatartó Dél

Mindenekelőtt azt kell megvizsgálni, megállja-e a helyét az arendti kritika a kiragadott szöveggel szemben. Thoreau a *Democratic Review* c. folyóirat jeffersoni mottójával kezdi „híres” esszéjét: „az a legjobb kormányzat, mely a legkevésbé kormányoz.” Innen zavarba ejtően hamar jut el odáig, hogy, ha ez megvalósul, akkor végső soron olyan kormányzatba torkollik, „mely egyáltalán nem kormányoz”.¹⁰² Ez *petitio principii*, ha a mű egészét vizsgáljuk. Thoreau megállapítja, hogy az amerikai kormányzat egyrészt népakarat, ami eltorzítható, másrészt hagyomány, ami pedig, amerikai lévén, nagyon is új keletű. Egy ilyen kormány rousseau-i szellemiségű – kéne, hogy legyen, amennyiben az ilyen kormány alattvalói örömet békén hagynák egymást. Thoreau kora Amerikájában mégsem ezt látja, hanem a többség megkérdőjelezetlen uralmát.¹⁰³ A fizikai többségét a fizikai kisebbség felett, ahol az alattvaló mintegy átengedi a lelkét a törvényhozónak. A lelkiismeretes ember ezt az alávetettséget, ezt az eleve erőszakban, mert elnyomásban vagy kisebbségben létet ösztönösen belátja, ezért ágál az olyan intézkedések ellen, mint a Mexikóval Texas-ért folytatott háború. Ez az az erőszak, amelyre az előző bekezdésben utaltam. Ami körülhatárolatlanságában semmi, miként azt egyébként Arendt is leszögezi egy másik művében,¹⁰⁴ létében viszont, a létre való rádöbbenésünk, ill. az arra való rádöbbenéskor, hogy ez az erőszak-lét körülvesz – minden. Nem mellesleg az erőszak milyensége a polgári engedetlenség modern fogalmának kapcsán is megkerülhetetlen.

A kormány az ilyen, lelkiismeretes embert [Thoreau ezt a típust a hazafival (sic!), a mártírral és a reformerrel azonosítja]¹⁰⁵ az ellenségének tekinti, pusztán azért, mert az szembefordul vele – arendti kifejezéssel azért, mert a saját lelkiismeretének törvényszéke előtt a kormányzat, a többség ilyen vagy olyan intézkedése elbukott. Thoreau számára azonban az

és a szabad Észak az ötvenes évek derekára már igencsak egymásnak feszült, kapcsolatuk inkább véd- és dacsövetség volt. Thoreau az államot, mely így támogatja a rabszolgaságot magát is rabszolgának tartja. Nem mellesleg, honfitársai elsiklanak az ügy fölött, amikor a Kansas-Nebraska döntéssel foglalkoznak Burns esete helyett. Thoreau ezt az állami erőszakot megtagadandó a szerződés egyoldalú felbontását javasolja – mindemellett szavait gyilkosnak gondolja az államra nézve, de abban az értelemben, ahogy az ember tapossa el a lába alá kerülő mocskot. Tehát itt az erőszaknak, az individuum részéről, egy következmény-erőszak aspektusa látszik: az elv-cselekvőnek kötelessége protestálni az elvtelen állam ellen. Ha ennek a viszont-erőszak az eszköze, akkor legyen. Itt is látszik, hogy Thoreau-nál nem képződik meg problémaként filozófiailag az erőszak fogalma, de megmarad a fizikai erőszak szintjén (Thoreau 1906: 388-408). Itt kell megjegyeznem, hogy a kifejezés ugyan tölem származik, ám Turner is jócskán körüljárja a fogalmat az itt általam vizsgált írásában – bár ő nem a *Rabszolgaság Massachusetts-ben*, hanem a John Brown-beszéd kapcsán. Helye van itt az 1840. június 21-i naplóbejegyzésnek, ahol arról beszél, hogy „a test a lélek első hívője” (Thoreau 1937: 8). Véleményem szerint ez itt nem egyszerűen egy test-lélek dichotómiát és a lélek elsőbbségét, hanem inkább a lélek és a test organikus együttműködését jelenti. Nincs köztük feszültség sem platóni, sem descartes-i értelemben.

¹⁰² Thoreau 1990: 5.

¹⁰³ E gondolat kapcsán feltétlenül utalnunk kell Tocqueville-re a többség zsarnoksága kapcsán. A két gondolkodó közötti lehetséges kapcsolatát azonban egy másik tanulmányra hagyom.

¹⁰⁴ Arendt 1972b: 106.

¹⁰⁵ Thoreau 1990: 9.

államhatalom generálja a magatartást és nem fordítva. Saját életünket, saját életünk teljes megélését tekintve nem súlytalan az, hogy mit gondolunk a rólunk, de felettünk hozott döntésekről. „Milyen magatartást tanúsítsunk ezzel a mostani, amerikai kormánnyal szemben? Erre azt felelem, nem közösködhetünk vele anélkül, hogy szégyenfolt ne esne rajtunk. *Egyetlen pillanatra sem tekinthetem saját kormányomnak azt a politikai szervezetet, amely egyúttal rabszolgatartó kormány*”¹⁰⁶ – mondja erről Thoreau. Az egyes szám és a többes szám váltakozása itt nem pusztán retorikai fogás, hanem a *láttatás* eszköze.¹⁰⁷ Thoreau az elv hiánya miatt hívja tetemre kortársait és az alapító atyáktól öröklött forradalmi jogra emlékeztet: az erőszak elkövetése, de elszenvedése sem igazságos. „E népnek nem szabad rabszolgát tartania, s nem szabad Mexikó ellen hadat viselnie, még akkor sem, ha ennek következtében megszűnne nép lenni”¹⁰⁸ – mondja erről. Az ilyen, elnyomó kormányzattal szemben lehetségesnek tartja a szerződés felbontását – ahogy Massachusetts-nek is a szerződés felbontását javasolja a rabszolgatartó államokkal, bár az egy „ribanc állam”, avagy hatalmi érdekeket kiszolgáló, nem vár tőle sokat. „Az elveken alapuló cselekvés, az igazságosság felismerése és érvényre juttatása megváltoztatja a dolgokat és a viszonyokat; lényegében tehát forradalmi cselekvés [...] Nem csak államokat és egyházakat választ szét, hanem családokat, sőt, kettéhasíthatja magát az egyént, elkülönítve benne az ördögöt az istenitől.”¹⁰⁹ Az elveken alapuló cselekvés – kötelességünk, Thoreau szerint. Ez polgári minőségünkben is kötelességünk, alkalomadtán engedetlenség formájában. Nagyjából úgy lehetne összefoglalni ezt, hogy az igazságtalanság az államgépezet súrlódása: ha csak viszont igazságtalansággal állítható meg, inkább tagadjuk meg a neki való engedelmeskedést. „... minden ember, aki felebarátjánál igazabb, egy főnyi többséget képvisel.”¹¹⁰ Itt az ellenpont Arendttel, aki kollektivizmus miatt nem hisz az individualizmusban, mint kidolgozható és használható filozófiában. Az elvek általi cselekvést ő jogi alapokon látja lehetségesnek, míg Thoreau meggyőződési, ösztönös alapokon. A polgári engedetlenség tehát csak az engedetlenség egyik formája.¹¹¹ Thoreau szerint engedetlennek kell lennünk bármely erővel szemben, amely életünk kiteljesítésében gátol, az, hogy erre a politikumban is szükség van, az természetes.

¹⁰⁶ Uo. 10. (kiem. tőlem)

¹⁰⁷ Anderson 1962: 9. A jó láttatás az amerikai költő-pionír öröksége, Jeffersoné, Melville-é – és Thoreau-é elsősorban.

¹⁰⁸ Thoreau 1990: 12.

¹⁰⁹ Uo. 18.

¹¹⁰ Uo. 22.

¹¹¹ Nem melleleg Thoreau maga sem valamiféle filozófiatudományi megalapozásnak szánta a művét, ez látszik abból is, hogy csak mintegy mellékesen hivatkozik a 18. századi angol erkölcsbölcselethez *A polgári kormány iránti köteles engedelmeség* c. munkájára (uo. 11).

Thoreau saját polgári léte kiteljesítésében látta akadályként a többségi erőszakot, amit az olyan elvtelen törvények és állapotok közvetítettek, mint a mexikói háború, vagy a rabszolgaság csúfos intézménye. Polgári engedetlenségében mégis elsiklik felette abban az értelemben, hogy az elv a fontos és a megkerülhetetlen, az elv általi cselekvés – ehhez képest az erőszak, mondjuk filozófiai szinten, nem merül fel problémaként. Az már más kérdés, hogy ez az álláspont afelé viszi, hogy az elvet a törvény fölé helyezze, ez elkerülhetetlennek látszik, de ez Thoreau idealista öröksége.

Föltehető itt a kérdés, hogy hol a határ és a hasonlóság lelkiismeretes ember és lelkiismeretes ember között? Hazafi, mártír és reformer és az olyan ember között, aki nem járul hozzá a rosszhoz? Thoreau azzal, hogy nem fizetett hadiadót (mert úradót, ill. a közösség szempontjából fontos egyéb adókat egész életében fizetett), vajon mennyiben opponálta az elnyomó kormányzatot? Arendt válasza, mint láttuk, erre az, hogy semennyire. Egyedüli ellenállóként a polgár – semmi. Legalábbis, Arendt szerint, súlytalan. Thoreau viszont a példaállítás, nem valamiféle előzetes egyeztetés után lép át a közösségiségbe, Arendt engedetlenével ellentétben. „Nem számít az, mily csekélynek látszik az első lépés; a helyes cselekvés mindörökké szól.”¹¹²

Thoreu társadalomfilozófiájában a példamutatás talán a legfontosabb elem. Az, hogy az elvet nem követő, mert nem ismerő embertársainkat inspiráljuk saját cselekedeteinkkel. Az elveket követő egyén ugyanis nem elzárt, nem anarchista, nem merénylet – hanem inkább Nietzsche esztelen embere. De ő nem Istent keresi nappal a piacon, kezében lámpával, hanem az utat mutatja, az organikus önfelülmúlás útját. Az ilyen egyén látja a rosszat és a jó irányt is, a csoporttal szemben pedig megvan az az előnye, hogy dinamikusan tud cselekedni. A thoreau-i értelemben vett egyénieskedés tehát nem széthullás.

Itt szeretnék átkötni egy gondolat erejéig José Ortega y Gasset-hez, aki a *Gerinctelen Spanyolország* c. írásában foglalkozik a példák, a példás személyek és a példaértékű tettek erejével:

„A példamutatás-példakövetés mechanizmusa, melyet a társadalmi együttélés alapelveinek tekintek, több szempontból is hasznos: eligazít abban, hogy milyen szellemi erő hozza létre és tartja fenn a társadalmat, azonkívül megvilágítja a hanyatlás jelenségét, és megmagyarázza a nemzetek kórtanát. Ha egy nép csak tengődik, vészes gyengeségben szenved századokon át, ennek csupán két oka

¹¹² Uo. 22.

lehet: vagy példamutató embereknek van híján, vagy a tömegek nem hajlandók követni a kiváló kisebbséget. Ha egyszerre nyilvánul meg a két jelenség, az már a vég.”¹¹³

Úgy gondolom, ez közös pont a thoreau-i gondolkodásmóddal a tekintetben, hogy az elvcselekvés a gyógyulás útja lehet társadalmi értelemben. Aki, Petőfivel szólva, „letöri láncát”, vagy épp bátorsággal, meg nem alkuvással viseli azt, mint Prométheusz, időtlen példát állít, melyet követve elérhető lesz az emberi boldogság – melynek keresésére garanciát ad az amerikai alkotmány.

Véleményem szerint tehát Arendt téved, amikor a magán lelkiismerethez utalja Thoreau-t. A thoreau-i polgári engedetlen az államgépezet túl hatalmával, az eleve erőszakban-léttel szemben lép fel, válsághelyzetben, mely válság saját életerejét igyekszik kisebbiteni igazságtalanságával.

Thoreau és a thoreau-i polgári engedetlen a John Brown-beszéd kapcsán válik ketté, amikor Thoreau Brown kapitányt idealizálja. *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* c. esszé a probléma helyi kezelését jelentette. A probléma azonban időközben eszkalálódott, Thoreau pedig, jó filozófus módjára, reagált erre. Nézzük most meg Jack Turner írását Thoreau és John Brown kapcsán, tekintettel maradva Arendtre és a thoreau-i erőszak-konceptióra is.

Turner és az eleve erőszakban-lét

Jack Turner tanulmányában abból indul ki, hogy a *John Brown-beszéd* volt Thoreau egyetlen aktív politikai tette. Bár, mint a példakép-filozófia kapcsán láttuk, ez csúsztatás, máris mélyebb és helytállóbb, mint Arendt megközelítése, aki szerint nem volt ilyen tett, hanem Thoreau hipokrita módjára járt el. Turner szerint, Arendttel ellentétben, Thoreau filozófiája, miszerint belső szabadságunk addig terjed, amíg nem járulunk hozzá a rosszhoz, nem pusztán negativitás: a függetlenség elérendő cél, amiért tennünk kell, így már politikaivá válunk. Thoreau-t, mondja Turner, individualizmusa miatt lehet amoralistának nevezni, de a *John Brown-beszéd* kapcsán kimutatható a cselekvő lelkiismeret Thoreau-ja is.¹¹⁴ Az Arendt és Turner szövegei közötti fő feszültség ott érhető tetten, hogy amíg Arendt csak és kizárólag A

¹¹³ Ortega 1983: 103.

¹¹⁴ Turner 2009: 155.

polgári engedetlenség iránti kötelességről c. esszét elemzi, addig Turner nagyobb merítéssel dolgozik és a *John Brown-beszédet* helyezi vizsgálata középpontjába.

Turner inkább tart a modern felfogással, mint Arendt, a polgári engedetlenség fogalmának kapcsán, és több teret szentel az erőszak kérdésének Thoreau politikafilozófiájában. Kettejük, Thoreau és John Brown kapcsolatában az erőszakhoz való hozzáállásban lel eltérésre. Említettem már, hogy Brown a Biblia embere volt, mottója pedig Pálnak *A zsidókhoz írott leveléből* származik (9:22): „és csaknem minden vérrel tisztítatik meg a törvény szerint, és vérontás nélkül nincsen bűnbocsánat.”¹¹⁵ *Erőszak* helyett azonban beszédeiben *beavatkozást* használt – míg Thoreau épp az aktív ellenállás és a forradalmi erőszak filozófiai eszköztárából merítve használta az erőszak kifejezését.¹¹⁶ Az erőszak e tekintetben is, mint véleményem szerint Thoreau kapcsán mindig, fizikai erőszakot jelent. A kérdés már csak az, hogy ez az erőszak meddig terjed és mik a motivációi. A rabszolga felszabadító kiolthatja-e a rabszolgatartó életét a rabszolga felszabadítása végett, és, ugyanígy, a gazda végezhet-e a merénylővel tulajdona megóvás végett? Mi a helyzet a Harper's Ferry erőddel? Brown vajon a thoreau-i filozófiába illő módon foglalta azt el és tartotta meg a milícia, majd a tengerészgyalogság ellen, miközben hullottak körülötte az emberek?

Turner a kérdések áradatát a thoreau-i filozófia olyan elemzésével rekeszti el, hogy a rabszolgatartó állam becsapja a polgárokat, meghazudtolja az alkotmányt, így elveszti a hitelét az igazságtalanság intézményesítése miatt. A látható erőszak így a láthatatlanra utal, nem elfedi, fedezi vagy igazolja azt.¹¹⁷

Turner ilyen alapokon megállapítja, hogy Thoreau transzcendálja John Brownt: a tudatos, a megélt élet archetípusaként állítja be. Tehát nem utána küldi a hallgatóságot, hanem önmagunk komolyan vételére, az igazság követésére szólít. Az elvek általi cselekvés azonban több összetevős: fontos az igazságérzet, az elv aktuális megfogalmazásának képessége és a saját, alantas ösztöneink leküzdése is. A morális tett így lesz jel két végtelen, a múlt és a jövő határán.¹¹⁸

Turner listázza John Brown Thoreau szerinti amerikaiságát. Brown először is leértékelte a földi életet az eszmeivel szemben. Ez egyrészt szembemegy az angolszász liberális hagyománnyal, ahol a fizikai élet védelme a legelső, másrészt felteszi, hogyha az élet

¹¹⁵ Az idézet forrása a Károli-féle Biblia: *Szent Biblia, azaz Istennek az Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. ford. Károli Gáspár. Budapest, Magyar Bibliatársulat, 1994.

¹¹⁶ Turner 2009: 162.

¹¹⁷ Uo. 165.

¹¹⁸ Uo. 168.

és a szabadság biztosított, már nem marad olyan, fontos dolog, amiért meg lehetne halni. Jogalapú individualizmus ez, mely szerint az élet csak szabadon értékes. John Brown saját életében is az elv embere maradt mindvégig: hatvanon túl is tartotta spárta diétáját. Brown amerikai mártírrá emelésének másik fontos összetevője a törvény és a morál tiszta, egyszerű különválasztása. Míg a monarchiákban uralkodó és alattvaló egyaránt Istentől kapottnak tekintette a törvényt, így igazolva igazságosságát, a szerződéselméletek világában úgy gondolták, hogy valami nem attól igazságos, hogy törvényes és megfordítva, valami nem attól törvényes, mert igazságos. Ez azonban dichotómiát szül, mert megkérdőjelezhetővé válik a prioritás. John Brown ebben vágott rendet. Az állam ugyanis önmaga paródiájává válik, amikor a rabszolgaság igazságát annak alkotmányosságára magyarázza. John Brown példaértékű mivolta abban is megfigyelhető a thoreau-i filozófia tükrében, mondja Turner, hogy pusztá életével hangsúlyozza az emberi magasztosságot. Ez a saját és mások felelősségének felismerését jelenti, de így (és ezért) túlnyúlás is a pusztá részvétén: így válik cselekedetté. Önmagunk beleártása elfordulás helyett. Brown amerikaiságának negyedik és utolsó összetevője a turneri olvasatban, az egyenlő emberi méltóság gondolata. Egyén és kormányzat egyenlőségének felismerése ez (gondoljunk ismét a Missouri-határozatra, mint a népakarat elvének érvényesítésére a törvényhozásban – és ennek gyakorlati megvalósítására a Kansas-Nebraska-döntésben). Így lesz erkölcsiségünk és felelősségünk összemérhető nem csak a saját törvényhozásunkkal, hanem embertársainkkal is. Brown amerikaiságának ilyen példája így tudatos, lelkiismeretes választópolgárt nevel, aki tudja, hogy szava van. Turner szerint tehát, bármennyire is benne van Brown életművében, az erőszak nem konstituálja a Thoreau által piedesztálra emelt amerikaiságát.¹¹⁹

Záróakkorként vizsgáljuk meg Thoreau beszédét John Brownról. Az, hogy kiállt a concordi városházán, valóban szimbolikus tett volt. A tó bölcse, a város furcsa embere „életében egyszer”¹²⁰ tíz láb magasra nőtt:¹²¹ előjött „és olyan tiszteletreméltó volt, olyan

¹¹⁹ Uo. 156-161.

¹²⁰ A fordulat, amelyet az irodalom alkalmaz erre a tetre – a fordulat, amely azonban hamis. A dolgozatomban második fejezetét képező életrajzi jegyzetben hitem szerint hűen bemutattam, hogy Thoreau közösségi ember volt, előadásban sem járatlan, bár sosem tett szert akkora népszerűségre és rutinra e téren, mint Emerson. Ám talán megállapítható, hogy Emersonnal ellentétben ő koherens szövegeket prezentált, nem pedig gyöngyöket szórt – ha nem is a disznók, hanem az utókor kutatása elé.

¹²¹ Az amerikai populáris kultúra kifejezése kimagasló, maradandó tettekre, pl. a filmsztárok pályafutásának csúcsára szokták ezt mondani. Thoreau kapcsán azért állja meg a helyét, mert ez a beszéd valóban kiemelkedett a többi közül az életműben.

szimpátiát váltott ki, amelyre nem számítottunk.”¹²² A teljes képet vizsgálva John Brown ügye pitiáner volt, sokat akart markolni, de keveset fogott. Másrészt a sajtó terrorcselekményként, legalábbis egy örült partikuláris tetteként tekintett rá. Az, hogy Thoreau felmagasztalta, nem Thoreau terrorizmushitét jelenti, nem is háborúvágyát, hanem pedagógiai érzékét: azt, hogy a példák tanítanak – ez esetben az elvek által cselekvő ember példája, aki észreveszi a hamis aranyat áruló árust, a polgárait becsapó államapparátust.

Elöljáróban leszögezhetjük, hogy Thoreau irányítja az értelmezést azáltal, hogy Brownról múlt időben beszélt, holott ekkor még csak a pere folyt. Ez is az ember transzcendálása, az elv bemutatása felé hajt.

„Semmibe sem kerül igazságosnak lennünk”¹²³ – kezdi a beszédet. Igazságosságon itt az egyenlő bánásmódot érti, mint a napi sajtó rövid áttekintéséből kiderül. A kor újságjai a Brown-esetre Thoreau szerint túlságosan egyoldalúan, ráadásul hipokrita módon reagáltak, amikor egyöntetűen örültek állították be. John Brown kapcsán azt állapítja meg, hogy régi vágású ember volt, az alkotmány és az unió hívője, épp ez tette a rabszolgaság kérlelhetetlen ellenfelévé. Jenki szellemében ütött el az abolicionistáktól és a filantrópoktól: amíg ők más államokat, más berendezkedéseket vontak felelősségre, addig ő a saját államával tette ugyanezt, pusztán életével ágált New York korrupciója és léhasága ellen. „Ha el akart bújni, önmagának öltözött.”¹²⁴ A jenki szellem mellett a puritán szellemet emeli ki, mint az elpusztíthatatlanság zálogát: minek megölni, ha már Cromwell is próbálkozott vele és neki sem sikerült? Fizikai halála kapcsán leszögezi, hogy ráhúzható ugyan az örültség vagy az öngyilkos vállalkozás vádja, de helyesebben járunk el, ha nem úgy ítélkezünk, hogy eldobta magától az életet, hanem azt mondjuk, *élt* valamiért. Thoreau ennek kapcsán jegyzi meg, hogy aki nem élt, azaz nem teljesítette ki saját élete lehetőségeit, az meg sem halhat – ezért nem félti bárgyú kortársait. John Brown Thoreau szemében bibliai értelemben vett jó mag volt (itt utalnék vissza korábbi megjegyzésemre a magról, mint Thoreau kedvenc hasonlatáról), ami jó gyümölcsöket teremhet. Az individualizmus és az önérvényesítés kiváló definíciója Brown válasza bírái kérdésére, hogy ugyan kinek a zászlaja alatt cselekedte azt Harper’s Ferry-nél, amit cselekedett: „John Brown védnöksége alatt, az ő támogatásával.”¹²⁵ Thoreau Brown felsőbbrendűségét abban pillantja meg, hogy nem ilyen-olyan törvényi keretek, hanem az igazság szerint élt.

¹²² Idézi Canby 1937: 827.

¹²³ Thoreau 1937: 827.

¹²⁴ Uo. 829. Bár ezt John Brownról mondja, alighanem Thoreau kapcsán is megállapíthatjuk.

¹²⁵ Uo. 836.

„Kormányunk olyan kormány, mely kereszténynek mondja magát, mégis ezer Krisztust feszít keresztre naponta”¹²⁶ – elmélkedik tovább Thoreau. John Brown és Krisztus között abban látja a párhuzamot, hogy hitük szerint éltek, és hitük az igazság volt. Ezért tagjai azon keveseknek, a nagyjából fél tucat embernek, akik a történelem során meghaltak, hogy aztán igazán éljenek. A Krisztus-metaphora, bár a beszéd egészében túlfeszített, itt, véleményem szerint, megállja a helyét, mint a példamutatás-filozófia alapköve.

„Reprezentatív kormányzatról beszélünk, de mily szörny kormányzat az, ahol a szellem legmagasabb fakultása, a szív nincs képviselve! Mint félembéri tigris vagy ökör kóborol az a földön, szíve kioperálva, agya ellőve...”¹²⁷ – mondja a rabszolgatartó államról.

Massachusetts-et bűnösnek nevezi, a kormányzatot tetemre hívja hitszegésében, amikor egyetlen igaz polgárát végezte ki a sok millió igaztalan közül. Ez igaztalanságot abban véli felfedezni, hogy az erőszak veszi körül kora emberét: „miért jogos fegyvert fogni egymásra párbajban, és miért jogtalan fegyvert fogni a rabszolgatartóra?”¹²⁸ – teszi fel a kérdést. Ezért szimpatikusabb számára Brown filantrópiája a karosszék filozófusokénál, mert rendet tesz, a cselekvés rendjét.

Végezetül a törvénykezés groteszk voltát állapítja meg, amely fél lábbal a szabad földön, fél lábbal az ültetvényen áll. „Látom a kort, amikor a történelem festőjének majd nem kell Rómaig mennie témáért. Készüljetelek fel a fekete-kérdés megválaszolására, mert már az ajtón dörömböl. [Brown] a jövő embere volt, a jövőben kell sírnunk érte. A jövőben, amikor bosszút állunk.”¹²⁹

Mindezeket megfontolva természetesen nem védhető ki Andrew Taylor vádja, miszerint Thoreau az erőszak kérdésében a legmesszebbmenőkig idealista.¹³⁰

Megállapítható egy radikalizálódó ív Thoreau gondolkodásában: míg *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* esszéistája nem fizet adót, addig a *Rabszolgaság Massachusetts-ben* írója már egyoldalúan felbontja a szerződését a gyarló állammal. A *John Brown-beszéd* elmondója már fenyeget a mű végén, a felkeléssel, a löporos hordó felrobbanásával. Az erőszak kapcsán ez annyiban jelent radikalizálódást, hogy egyre közelebbinek festi a következmény-erőszak eljövételét. Turner ebben a tekintetben nem megy elég messzire, amikor Thoreau típus-

¹²⁶ Uo. 839.

¹²⁷ Uo. 840.

¹²⁸ Uo. 844.

¹²⁹ Uo. 846.

¹³⁰ Taylor 2005: 89. skk.

kereséséről beszél. Annyiban hagyja az Arendttel való polémiát azon apró lépés megtételével, hogy kitekint a John Brown-ügyre. Véleményem szerint tudatosítani kell, hogy Thoreau-nak semmi köze a magán lelkiismerethez, amennyiben organikusan vizsgáljuk a filozófiáját, szövegeit egészként, egymásra kifutóként látjuk. Amennyiben egészlátóként vizsgáljuk Henry Thoreau-t és nem egy rég meghaladott, pikareszk-romantikus világkép egyik távol álló alakjaként. Thoreau és a magán lelkiismeret nem csak ott válik el, hogy Thoreau példát állít John Brown személyében, hanem ott is, hogy rádöbben az eleve erőszakban-létre és arra, hogy az elv-cselekvő az öntökéletesítés útján akadályba ütközik az elnyomó állam képében.

Összegzés

A dolgozatomban Henry David Thoreau politika-filozófiájával, elsősorban a polgári engedetlenséggel foglalkozom Hannah Arendt kritikája és a polgári engedetlenség (egyik) modern felfogásának tükrében. A vizsgálat elvégzéséhez azonban először egy organikus kritikán keresztül kell láttatnunk Thoreau-t, organikusságon itt egészlátást értek, amennyiben egyrészt Thoreau saját életét beemeljük a filozófiájába (Richardson), másrészt egyben, egyfajta folyamatábraként vizsgáljuk a (politikai) műveit, egymásra következőként, mert egymásból kibonthatóként.

Tézisem szerint Thoreau gondolkodásának középpontjában az öntökéletesítés, önfelülmúlás toposza áll. Ennek közvetlen előzménye az új-angliai transzcendentalizmus, amely szerint az individuum önmagában értékes és nem körülményei, hanem saját maga teszi magát azzá, ami. Ennek filozófiatörténeti előzménye a német idealizmus, ill. Kant kritikai gondolkodása, ám Amerikában ez optimista filozófiává vált, a „szellemi telepes” filozófiájává. Thoreau esetében (Harvard) nem mehetünk el szó nélkül az antik görög (Homérosz, Aiszkülosz – bátorság-eszmény; sztoa – „beleállás” az életbe; cinikus – kívülség tapasztalat; probabilizmus – nézetek közötti súlyozás) és a hindu gondolkodás hatása mellett sem. Thoreau számára a filozófia az öntökéletesítés, önfelülmúlás eszköze (így válik a meggyőződés alapú james-i pragmatizmus előfutárává).

Thoreau számára az öntökéletesítés, önfelülmúlás a természet őslakójává válás programjával (*Walden*, bibliai maghasonlat, Goethe levél-egész gondolata) és az ebből levezetett elv-cselekvéssel érhető el: az ember a terapeutikus, rekreációs jellegű természetjárás közben (amit, Thoreau-nál, saját kiút-keresése generált) rádöbben rész-mivoltára, ám más természeti lakókhöz hasonlóan ő is megtalálja a helyét a rendszerben, ha

felismeri az elvet, amely mindent irányít. Miként a természet egyéb őslakói, úgy törekedhet az ember is a tökéletességre: saját közegében élve, belenőve abba [itt fontos a Walden-epizód (1845-1847): kivonult közegéből, mégis a része maradt, mert kívülről értette meg igazán]. Ez a bizonyos elv sohasem tisztázódik Thoreau írásaiban, ő maga is a kizárások rendszerével (probabilizmus) jut el hozzá, miszerint ez vagy az nem elv (pl. a rabszolgatartás vagy a szomszéd tehene-politika), hanem elvtelenség (*Élet elv nélkül*, 1854).

Politikai írásait a fenti organikus módon vizsgálva a *Rabszolgaság Massachusetts-ben* (1854) c. esszé a központi darab, ahol az eleve fizikai erőszakban való létre való rádőbbenés gondolata fogalmazódik meg (a fogalom a sajátom, a koncepció Turneré, de a Brown-beszéd kapcsán), amikor a rabszolgaságot nem csak a Délen, de az azt kiszolgáló Északon is meglátja. Ez egyrészt visszautal a korábbi, de mélyebb *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* (1849) c. darabra, másrészt előreutal a thoreau-i politikafilozófia csúcsaként értelmezhető *John Brown-beszédre* (1859).

A polgári engedetlenség a thoreau-i felfogásban generált, válaszreakció, amennyiben a hadiadót nem elsősorban a Texas-ért Mexikóval folytatott háborút elítélendő nem fizeti be, hanem, mert ellenzi a rabszolgaságot, amelynek területét kibővítendő folytatja a kormányzat e háborút. Ez a többség zsarnoksága a kisebbség felett (Tocqueville), amennyiben az elvtelen kormányzat gátolja öntökéletesítésében, önfelülmúlásában az elv-cselekvőt, amikor egy igazságtalan rendszerhez, a rabszolgasághoz kéri a hozzájárulását. Az engedetlenség tette tehát nem pusztán lelkiismereti.

A Brown-beszédben a példaállítás momentuma a legfontosabb: Thoreau az elv-cselekvő archetípusát látja meg a kortársi média által örültnek, terroristának titulált Brownban, a polgárháború előtti Amerika legradikálisabb rabszolga felszabadítójában. A példák tanítanak, esetünkben az önteljesítésre, helyesen cselekedve az elvek követése által (Taylor kritikája, miszerint Thoreau itt nem védheti ki az idealizmus vádját, megállja a helyét).

Hannah Arendt kritikája Thoreau-val szemben abban áll, hogy a magán lelkiismeret filozófusa, individualista, aki cselekvés helyett a rosszhoz való hozzá nem járulást választja. Thoreau ráadásul, Arendt szerint, idealista, amennyiben az elvet a törvény fölé helyezi. Arendt felfogásában a polgári engedetlen csoportban dolgozik (tehát konszenzus megy szembe a konszenzussal) és abszolút erőszakmentes (hogy a törvény partnerként és ne ellenségként tekinthessen rá), így képezve a törvényhozás határát, kontrollcsoportját a törvények jobbítása érdekében. Mint látjuk, Thoreau organikus olvasatában (Arendt csak A

polgári engedetlenség iránti kötelességről-t szemrevételezi) ez a vád nem állja meg a helyét, számára az engedetlenség válaszreakció, az elv-cselekvés polgári formája. Thoreau, mint polgári engedetlen ráadásul nyíltan nem fizet adót, vállalja a büntetést és tetteivel példát állít „fele barátai” elé. Ez a felfogás vezet át a polgári engedetlenség modern felfogásaihoz.

A modern polgári engedetlen (PE) tudatos, amennyiben tetteivel egy adott, körülhatárolt visszás jelenségre igyekszik felhívni a figyelmet, továbbá, hogy nem önös érdekből viszi véghez a tettet (pl. hogy nem lopás formájában szeg törvényt). A modern PE kommunikatív, tettet esetleg csoportban hajtja végre, mindenesetre egy csoport a tett előzetes kontrollja, akikkel ezt megbeszéli. A modern PE tette nyilvános a példaállítás miatt és nem áll ellen a kiszabott büntetésnek. A modern PE erőszakmentes – a nyugati, liberális-demokratikus társadalmakban. Alapvetően az államhatalom választja a fegyvernemet, a polgár e kiszabott határon belül engedetlenkedik. Mindezek mellett a PE felelősségteljesen cselekszik, magára és a társadalom egészére nézve, amelyben él.

Thoreau, organikusan vizsgálva, félig-meddig kielégíti a polgári engedetlenség követelményeit – mindenesetre semmiképpen sem pusztá történeti előzmény. Tudatos, amikor a hadiadót kerüli el, amely az igazságtalan, rabszolgatartó rendszert szolgálná, viszont tettet előzetesen nem kommunikálja (választott póza a szókratészi bögölyé, a kívülállás). Viszont a legmesszebbmenőig nyílt: egyrészt mindhárom említett műve eredetileg beszéd volt, másrészt e beszédek címzettjeinek köre is növekszik (*A polgári engedetlenség iránti kötelességről* városának, a *Rabszolgaság Massachusetts-ben* államának, a *John Brown-beszéd* viszont már az egész, a Dél rabszolgatartását kiszolgáló Északnak szól), ez filozófiai tett (dinamikus és aktuális), egyúttal reakció. Thoreau az erőszak kapcsán a leginkább zavarba ejtő. A három vizsgált szöveg radikalizálódik e tekintetben: *A polgári engedetlenség iránti kötelességről*-ben az erőszak az állam részéről jelenik meg, a rabszolgatartás támogatása szempontjából. A *Rabszolgaság Massachusetts-ben* beszélője már gyilkosnak tartja szavait az államra nézve, amennyiben annak komolytalanságát tételezi, amikor a rabszolgaságot annak valamiféle alkotmányosságával igyekszik igazolni, a beszélő ráadásul, ezáltal létét eleve erőszakban-létnek találja. A *John Brown-beszéd* szónoka már a *bosszúra* készül Brown, mint az elv-cselekvő példáján felbuzdulva – azaz itt már következmény erőszakot találunk.

Amennyiben mindez látható, a dolgozat elérte célját. Álljon itt végül illusztrációként, epilógusként, védőbeszédként egy utolsó részlet a *Naplóból*, mely, véleményem szerint, ezt

támasztja alá: azt, hogy a világ csak úgy érthető, amennyiben visszanéz ránk, amennyiben párbeszédben, organikus párbeszédben állunk vele.

„Amikor okkal nézem, Concord olyan, mint egy festmény. A minap kipróbáltam a valódiságot: belerúgtam egy áldozatát, egy varangyos békát nyelteső kígyóba, mire az kiköpte a békát és elinalt. A béka viszont, úgy tűnt, nem örül a megmentésnek, mintha a meditációjában zavartam volna meg. Mintha azt kérdezte volna, mikor fölnézett rám, hogy na, mi van, a széles föld nem elég?”¹³¹

Thoreau egyszerűségfilozófiája természet és politikum egyben látásakor érhető tetten. Ez az organikus momentum.

¹³¹ Thoreau 1937: 27.

IRODALOMJEGYZÉK

Arendt 1972a = Arendt, Hannah: *Civil Disobedience*. In: uő: *Crises of the Republic*. Harcourt Brace & Co. San Diego-New York-London, 1972. 49-104.

Arendt, 1972b = Arendt, Hannah: *On Violence*. In: uő: *Crises of the Republic*. Harcourt Brace & Co. San Diego-New York-London, 1972. 103-199.

Boros 1998 = Boros János: *Pragmatikus filozófia. Igazság és cselekvés*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998. Online: <http://mek.oszk.hu/10100/10151/10151.pdf> Utolsó letöltés: 2014. november 24. 19:02

Bourne-Brooks-Frank-Oppenheim 1962 = The Editorial of The Seven Arts (Bourne, Randolph-Brooks, Van Wyck-Frank, Waldo-Oppenheim, James): *Henry David Thoreau (1817-1917)*. In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays*. Ed., intr. by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 9-13.

Brownlee 2013 = Brownlee, Kimberly: *Civil Disobedience* (a Stanford Enciklopédia szócikke). Online: <http://plato.stanford.edu/entries/civil-disobedience/> Utolsó letöltés: 2014. november 24. 18:54

Buell 1992 = Buell, Lawrence: *Henry Thoreau enters the American Canon*. In: *New Essays on Walden*. Ed., intr. by Robert F. Sayre. Cambridge University Press, Boston, 1992. 23-53.

Burkard-Kunzmann-Wiedmann 1993 = Burkard, Franz-Peter-Kunzmann, Peter-Wiedmann, Franz: *SH atlasz. Filozófia*. Springer-Verlag, Barcelona-Berlin-Budapest-Heidelberg-Hong Kong-London-New York-Paris-Tokyo, 1993.

Canby 1937 = *The Works of Henry David Thoreau*. Sel., ed. by Henry Seidel Canby. Houghton & Mifflin Co., Boston, 1937. (Canby bevezetője és kísérőszövegei)

Critchley 2005 = Critchley, Simon: *The Book of Dead Philosophers*. Random House, New York, 2005.

Drake 1962 = Drake, William: *Walden*. In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays*. Ed., intr. by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 71-92.

Du Bois 1978 = Du Bois, William Edward Burghardt: *John Brown balladája*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978.

Dubruelle-Witherell 1995 = Dubruelle, Elizabeth-Witherell, Elizabeth: *Reflections on Walden*. Online: http://thoreau.library.ucsb.edu/thoreau_walden.html Utolsó letöltés: 2014. november 24. 19:49

Furtak 2014 = Furtak, Rick Anthony: *Henry David Thoreau* (a Stanford Enciklopédia szócikke). Online: <http://plato.stanford.edu/entries/thoreau/> Utolsó letöltés: 2014. november 24. 18:57

Emerson 1966 = Emerson, Ralph Waldo: *Thoreau*. In: *Henry David Thoreau: Walden an Civil Disobedience. Authoritative Texts, Background, Reviews and Essays in Criticism*. Ed. by Owen Thomas. Norton & Co., New York, 1966. 266-281.

Emerson 1995 = Emerson, Ralph Waldo: *Az amerikai tudós*. In: *A filozófus az amerikai életben*. Szerk. Beck András. Ford. Erdélyi Annamária, Jónás Csaba, Medve A. Zoltán. Tanulmány Kiadó-Pompeji. Budapest, 1995. 9-24.

Gayet 1981 = Gayet, Claude: *The Intellectual Development of Henry David Thoreau*. Doctoral Dissertation at Uppsala University. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Anglistica Upsaliensa. Uppsala, 1981.

Goodman 2011 = Goodman, Russell: *Transcendentalism* (a Stanford Enciklopédia szócikke). Online: <http://plato.stanford.edu/entries/transcendentalism/> Utolsó letöltés: 2014. november 24. 18:54

Harding 2009 = Harding, Walter: *Live Your Own Life*. „Geneseo Summer Compass”, June 4, 1984. Retrieved November 21, 2009.

Hyman 1962 = Hyman, Stanley Edgar: *Henry Thoreau in Our Time*. In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays*. Ed., intr. by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 23-37.

Kendeffy 1998 = Kendeffy Gábor: *Antik szkepticizmus*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.

Lerner 1962 = Lerner, Max: *Thoreau: No Hermit*. In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays*. Ed., intr. by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 20-23.

Long 1998 = Long, Anthony Arthur: *Hellenisztikus filozófia*. Ford. Steiger Kornél. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Lowell 1966 = Lowell, James Russell: *Thoeau*. In: *Henry David Thoreau: Walden an Civil Disobedience. Authoritative Texts, Background, Reviews and Essays in Criticism*. Ed. by Owen Thomas. Norton & Co., New York, 1966. 281-293.

Matthiessen 1962 = Matthiessen, Francis O.: *What Music Shall We Have?* In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays*. Ed., intr. by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 53-63.

May-Mcmillan-Sellers 1995 = Sellers, Ch. - May, H.- McMillan, N. R.: *Az Egyesült Államok története*. Maecenas: Talentum, Bp. 1999.

- Ortega 1986 = Ortega y Gasset, José: *Két történelmi esszé. Gerinctelen Spanyolország. A történelem, mint rendszer.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 9-143.
- Paul 1962 = Paul, Sherman: *Introduction.* In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays.* Ed., intr. by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 1-8.
- Richardson 1986 = Richardson, Robert D.: *Henry Thoreau. A Life of the Mind.* University of California Press, Berkeley, Los Angeles-London, 1986.
- Reynolds 2005 = Reynolds, David S.: *John Brown, Abolitionist.* Knopf, h. n. 2005.
- Sayre 1992 = Sayre, Robert F.: *Preface & Introduction.* In: *New Essays on Walden.* Ed., intr. by Robert F. Sayre. Cambridge University Press, Boston, 1992. 1-23.
- Stoller 1962 = Stoller, Leo: *Thoreau's Doctrine of Simplicity.* In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays.* Ed., intr. by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 37-53.
- Taylor 2005 = Taylor, Andrew: *Consenting to Violence: Henry David Thoreau, John Brown and the Transcendent Intellectual.* In: *The Afterlife of John Brown.* Ed. by Andrew Taylor, Eldrid Harrington. Palgrave Mcmillan, New York, 2005.
- Thoreau, 1906 = *The Writings of Henry David Thoreau.* 20 vols. Houghton & Mifflin Co., Boston, 1906.
- Thoreau 1937 = *The Works of Henry David Thoreau.* Sel., ed. by Henry Seidel Canby. Houghton & Mifflin Co., Boston, 1937. (a thoreau-i szövegek)
- Thoreau 1981 = *The Portable Thoreau.* Ed. by Carl Bode. Penguin Books, New York, 1981.
- Thoreau 1990 = Thoreau, Henry David: *A polgári engedetlenség iránti kötelességről. A gazdaságról.* Ford. Szöllősy Klára, Vámosi Pál, versford. Molnár Imre. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990.
- Thoreau 1999 = Thoreau, Henry David: *Walden.* Ford. Szöllősy Klára, versford. Molnár Imre. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1999.
- Turner 2009 = Turner, Jack: *Thoreau and John Brown.* In: *A Political Companion to Henry David Thoreau.* Lexington, University Press of Kentucky, 2009. 151-177.

MELLÉKLET

Henry David Thoreau: *Élet elv nélkül* (1854)¹³²

A minap egy előadást hallgattam, de egyáltalán nem kötött le, lévén úgy éreztem, a beszélő témaidegen. Nem a szívéből szólt, hanem képességei határait feszegette – ezért, hogy a mondanivalója esetlen volt. Jobb lett volna, ha csak és kizárólag a saját tapasztalataira hagyatkozik, miként a költők. A legnagyobb elégtétel, amit valaha kaptam az volt, amikor valaki megkérdezte, hogy *én* mit gondolok – és figyelt is a válaszomra. Meglep, egyúttal megörvendeztet, amikor így járok: olyan ritka az ilyesmi, mint mikor valaki szóba áll a szerszámával. Ha az emberek akarnak tőlem valamit, az általában az, hogy mondjam meg, hány acre¹³³ nagyságú a birtokuk – tekintve, hogy földmérő vagyok – vagy, legfőljebb, hogy miféle hírekkel szolgálhatok. Számukra olyan vagyok, mint a kagyló: nem törődnek a hússal, csak a héjammal. Egyszer eljött hozzám egy ember, meglehetősen messziről, hogy nem-e beszélnék a rabszolgaságról? Utóbb kiderült, hogy nyolcad magammal adtunk volna elő, szóval visszautasítottam a felkérést. Biztosra veszem (bár talán ebbéli tapasztalatlanságom miatt), ha meghívna valahova előadni, akkor *rám* kíváncsiak, legyen akár a legnagyobb ökör a témában, és nem arra, hogyan tudom kiszolgálni a hallgatóságot. Elküldtek értem, gázsit ígértek, szóval akkor is megkapják, amit akartak, ha halálra untatom őket.

Alább valami ilyesmiről lesz szó, olvasóim. Mivel *önök* olvasnak, én pedig nem vagyok éppen valami nagy utazó, nem ezer mérföldekre élő emberekről lesz szó, hanem a lehető legközelebbiekről. Mert az idő rövid – hagyjuk hát az ocsút, térjünk a búzára.

Nézzük, mivel töltjük itt az időt, nézzük az életünket.

Ez a világ – piactér! Micsoda sürgés-forgás! Majd minden este a vonat kattogására kelek, megzavarja az álmomat. Nincs sabbath. Csoda lenne egyszer is pihenőn érni az emberiséget. Nincs más, csak munka, munka, munka. Nem egyszerű olyan füzetet szerezni, amit ne vonalaztak és rubrikáltak volna meg előre a dollároknak és a centeknek. A minap látott engem egy ír, amint a mezőn üldögelek: biztosra vette, hogy a béremet számolgom. Ha valaki még csecsemőként kiesett az ablakból és egy életre lebénult, vagy épp az indiánok

¹³² A fordítás alapjául szolgáló mű: Thoreau, Henry David: *Life Without Principle*. In: *The Works of Henry David Thoreau*. Sel., ed. by Henry Seidel Canby. Houghton and Mifflin Co., Boston, 1937. 808-825. Online (jegyzetekkel): <http://sniggle.net/TPL/index5.php?entry=principle> Utolsó letöltés: 2014. november 24. 23:24.

¹³³ Angolszász területmérték, 1 acre = 4 046.85 m² = 0,4 ha.

rémisztették kis híján halálra, az emberek az üzletre való képtelensége miatt sajnálják! Azt hiszem, semmi sem oly állandó, oly szakadatlan, sem a bűnözés, vagy a költészet, a filozófia, de mi!, az élet sem – mint az üzlet!

Lakik egy lármás, durva alak a város szélén, aki a fejébe vette, hogy bekeríti a földjét és megkért, hogy segítsék neki, hogy töltsék három hetet ásással. Ezzel végül lehet, hogy valamivel több pénzt fog harácsolni, amit az örökösei elverhetnek. Ha rábólintok, sokan azt fogják mondani, vállalkozó szellemű ember vagyok, aki ráadásul keményen dolgozik – ha viszont úgy döntök, hogy valami hasznosabb, ám kevesebb pénzt jövedelmező dologba fogok, álmodozónak fognak tartani. Mindazonáltal, én nem igénylem, hogy valami jelentéktelen munka ossza be az időmet,¹³⁴ és úgy gondolom, ennek a fickónak sem érdemesebb dolgozni, mint a saját, vagy akár más kormányoknak. Más medret keresek életem folyójának.

Ha valaki fél napokat tölt az erdőn, csak mert szereti – csavargónak tartják. Ha alkuszik rá és kivágatja – sikeres üzletembernek. Mintha a város számára az erdő értelme nem is lenne más, mint hogy kivágják.

Sokan megrökönyödnének, ha arra alkalmaznák őket, hogy köveket dobáljanak egy falon túlra – de a döbbenet csak az első fizetésig tartana. A többség nem megfelelő állásban van manapság. Példának okáért, valamelyik nyári reggel, épp napkelte után látom, hogy az egyik szomszédom ballag a brigádja mellett, akik egy hatalmas, kinagyolt követ vonszoltak, igazán ipari légkörben – elindult a munkanap, miként az izzadtságcsepp a szemöldök felé – a naplopók és álmodozók visszavonulóját fűjták – a szomszédom pedig hadvezérként matatott a kötéllel az ökre hátán, kegyesen átgyalogolva a vélt ellenségen. Elgondolkodtam, hogy ez az a munka, amit védeni a Kongresszus létezik, igazi, férfimunka, naphosszat, mely megédesíti a kenyeret, miként a társadalmat, a munka, melyet mindenki tisztel, és aminek mindenki szenteli magát – rabszolgamunka... Mindazonáltal önkéntelenül is visszahúzódtam szobám árnyékába az ablakból, ahonnan mindezt néztem – ahelyett, hogy én is valami hasonló dolog után jártam volna. A nap eltelt, estefelé a másik szomszédom felé sétálgattam – aki sok szolgát tart, nem figyel a kiadásaira, mégsem járul hozzá a városi kasszához –, amikor

¹³⁴ Vö. az 1841. december 3-i naplóbejegyzéssel: „Mindig a pihenésre vágyunk, mintha csak akkor tudnánk igazán foglalkozni azzal, ami fontos számunkra. Zavartalan pihenést áhítunk... de ugyan mi a pihenés, ha nem az újabb, teljesebb, igazabb cselekvés lehetősége? Energiánk szétfeszít! Kötelességünk ideje a valódi pihenőidőnk, az emberek erre várnak igazán. Én saját időmet alakítom, saját szótáramat írom – hogy jön ahhoz Isten vagy a Természet, hogy a kezdetem legyen?” Ismert, hogy Thoreau nem csak, hogy napi rendszerességgel vezette a Naplóját, hanem a legtöbb munkájának is ez képezte az alapját. A napló laboratórium volt számára, ezért egy-egy jó mondatért képes volt az évek során több száz oldalasra duzzadt íráshalmazt átnézni. A *Napló* idézeteit a *The Works of Thoreau* (válogatta, szerkesztette, az előszót és a magyarázó szövegrészeket jegyzi Henry Seibel Canby. Houghton & Mifflin Company, Boston, 1937) c. munkából vettem és a saját fordításomban közlöm.

megláttam a reggeli követ egy csiricsaré épület mellett heverni, ami már ennek az új Lord Timothy Dexter¹³⁵ telkét díszítette – és egyszeriben a reggeli cipekedők munkájának maradék szentsége is elszállt a szememben. Úgy vélem, a Nap sem ilyen kulimunkákért süt. A történethez még hozzátartozik, hogy brigádvezető szomszédom munkaadója azóta eltávozott, nagy adósságot hagyva a városra. Valamiféle diplomáciai mentesség okán¹³⁶ máshol telepedett le, úgy hallottam, azóta ott is a művészetek patrónusa vált belőle.

A pénzszerzés majdnem összes módja lehúz. A pénzszerzéshez meg kell hazudtolnunk magunkat. Ha a dolgozó nem kapja meg, csak a munkabérét, akkor megcsalják, azaz önmagát csalja meg. Még ha írónak vagy előadónak áll is az ember, igazán sok pénzt csak a népszerűség hajhászásával lehet szerezni, ami a hanyatlás biztos módja. Azok a szolgáltatások, amikért a közösség fizet, ocsmányak. Azért fizetnek, hogy kevesebb légy, mint egy ember. Az állam nem kezeli kiemelten a zseniket sem. Még a koszorús költő is arra szorul, hogy az udvar ügyes-bajos dolgairól énekeljen. Esetleg kap ezért egy pofa bort, amit viszont talán egy másik költő szolgál fel, akit a múzsájától szakítottak el ezért a szolgálatért. Saját dolgomról, a földmérésről szólva – amit a mesterségek közül leginkább élvezek – is elmondható, hogy munkaadóim nem azért fizetnek, hogy jól, hanem, hogy számukra előnyösen végezzem a dolgomat. Mikor előtárom a mérés különböző módozatait, az emberek általában arról kérdeznak, melyik biztosítja számukra a lehető legnagyobb területet – nem arról, melyik a legpontosabb. Egyszer kitaláltam egy új módszert az ölfa mérésére, de a

¹³⁵ Híres amerikai dandy, természetesen nem volt igazi lord, ez csak önelnevezés. Sok anekdota őrizi talpraesettséget. A polgárháború után angol váltókat vásárolt bagóért, majd drágán adta el őket a kereskedelmi kapcsolatok felélénkülése után. Derékmelegítőket szótt el Indiában (a vevők később Szibériába indultak), kesztyűket a déltengeren (portugáloknak, akik Kínába hajóztak épp) és egy ismerőse tanácsára (a közmondásos eset) szemet szállított Newcastle-be – a bányászsztrájk idején. Egyszer macskákat adott el a Karib-tenger szigetein, ahol épp patkány túlszaporulat volt, máskor meg véletlenségből vett egy hajónyi bálnacsontot, de végül drágán szabadult meg tőle, fűző-alapanyagnak eladva azt. Megjátszotta a saját halálát (és, mivel az nem gyászolt eléggé, elhagyta a feleségét), írt egy könyvet saját magáról (az első kiadásban ritkán használt nagybetűkkel és központozás nélkül – a második kiadáshoz egy plusz oldalt fűzött, központozási jelekkel, mondván, az olvasó válasszon magának) és szoborparkot csináltatott az egyébként is mesébe illő (minaretekkel, kupolákkal, mauzóleummal díszített) newburyporti háza udvarán kora híres emberi után – magát is beleértve (a szoboralapzat szövege: „Én vagyok az első, a legnagyobb filozófus a nyugati világban”). Fájdalmára, az elit társaság nem fogadta be.

¹³⁶ A Court of Chancery, amiről itt szó van, angol hagyományokkal rendelkező, egyeztető törvényszék volt, melynek eredete a 12. századra vezethető vissza, a keresztes háborúk idején ugyanis a hadba menőknek szükségük volt egyfajta „bizalmi törvényszékre” az otthoni ügyeket intézendő. Ezen felül politikai, szellemi és vagyoni mentességet is nyújtott, egyfajta feljebbviteli bírósággént működött a köztörvény fölött. Az Amerikai Egyesült Államokban ma a csődöket vizsgáló utódja létezik. Thoreau idejére az eredeti szervezet elavult (a mai olvasó talán Charles Dickens *Örökösök* c. regényéből tájékozódhat erről legjobban, ami a bürokrácia elharapódzását mutatja be a bíróságon a híres Jarndyce kontra Jarndyce-ügy kapcsán). Nem láttam gyakorlati hasznát a szó szerinti fordításnak (amint látható, magyarul nem is igazán van megfelelője egy ilyen bírói szervnek), hiszen csak arról van szó, hogy az említett szomszéd könnyen mászott ki a csávából. Az *Élet elv nélkül* írása idején a régi formájában csak Delaware államban működött ez az intézmény, a szóban forgó szomszéd tehát alighanem ide menekült.

bostoni főmérő lecsillapított, mondván, hogy az ügyfelek nem azt szeretik, ha pontos a ráta, hanem ha nekik kedvez – így esett, hogy már nem is őhozzá, hanem inkább Charlestownba hordták az árut.

Nem annak kéne lennie a munkavállaló céljának, hogy megéljen, hogy legyen egy jó munkája, hanem, hogy ő legyen jó a munkájában. A városnak is jobban megérné, ha nem ki-, hanem megfizetné az embereit – csak így telne tudományra és kultúrára. Ne azt szerződtesd, aki a fizetésért, hanem aki a munkáért végzi a munkát!

Látható, hogy kevesen vannak igazán megfelelő állásban, de még ők is otthagynák azt pénzért vagy hírért. Sok hirdetést olvasok, melyekben *aktív* fiatalembereket keresnek, mintha az aktivitás lenne a fiatalság egyetlen tőkéje. Meglepődtem, mikor valaki felkért, dolgozzak neki – mintha nem tudnám elfoglalni magam! Mintha nem csinálnék semmit és egész eddigi életem lödörgés lett volna! Micsoda tanulságok fizetségként. Mintha az óceán közepén találkoztunk volna, viharban, és én céltalanul vergődöm, ő pedig kegyesen felajánlja, hogy elvisz. Mit szóltak volna, ha beszálok a mentőcsónakba? Nem, nem! Van elég dolgom a magam útján is. Az igazat megvallva, már gyerekként, még az otthoni kikötőben láttam egy hirdetést, melyben matrózokat kerestek, és a kort elérve beálltam.

A közösség nem tud megvesztegetni egy bölcs embert. Pénzzel átfúrathatsz egy hegyet, de nem tudsz rávenni egy embert, hogy ne a *saját dolgával* törődjön, ha igazán elszánta magát rá. Egy hatékony és értékes ember azt csinálja, amit kell, attól függetlenül, hogy megfizetik-e. A tunya áruba bocsátja saját tunyaságát és a legnagyobb ajánlatot várja az örökkévalóságig – mégis, aligha kiábrándult...

Tán a szokottnál jobban féltem a szabadságomat. Mégis, úgy érzem, el-köteleződéseim a társadalommal könnyed és áttetsző. A munkák, melyekből élek, melyek miatt hasznosnak tűnők kortársaim számára, számomra újgyakorlatok, sőt, élvezem is őket, semmi muszáj nincs bennük. Eleddig jól megy. De előre látom, hogy amint szükségleteim megnőnek, a kielégítésük teherré válik. Ha a délelőtti és a délutáni időt is fel kéne adnom a megélhetésért, mint sokan csinálják, semmi sem maradna, amiért érdemes élni. Bízom benne, hogy soha nem kell feladnom születési jogomat azért a bizonyos egy tál lencséért.¹³⁷ Az ipari emberre figyelmeztetnék itt, aki nem jól osztja be az idejét. Nincs elszomorítóbb az olyasvalakinél, aki ideje nagy részét saját megélhetésére fordítja. Minden nagy vállalkozás önfinanszírozó! Példának okáért a költőnek úgy kéne fenntartania magát, miként a

¹³⁷ Jákob, Izsák fia, Ábrahám, unokája egy tál lencséért vette meg az elsőszülöttség jogát ikertestvérétől, Ézsautól, amikor az fáradtan érkezett haza a földekről és enni kért (Móz 25:29-34).

fűrészmalom gőzgépének: a lehullott forgácsból. Élni annyi, mint szeretni azt, amit csinálunk. De amint azt a kereskedőkről mondják, az az emberekre is igaz, hogy tudniillik százból kilencvenhét belátható időn belül csődöt jelent...

Világra jönni a bizonytalanra olyan, akár halva születni. A barátok vagy a város kegyére hagyatkozni – meghosszabbított köldökszinór –, vagy bármilyen más efféle kapcsolat egyet jelent a szegényházzal. Vasárnaponként a szegény adós templomba jár és azt számolgatja, hogy a kiadásai ezen a héten is meghaladták a bevételeit. A katolikusok a gyóntatófülkébe vonulnak, megtisztulnak bűneiktől, feladnak mindent és úgy gondolják, tiszta lappal indulnak. Így esnek el az emberek önszántukból, miközben az eredendő bűnről beszélnek, amit soha nem is próbáltak meg kijavítani.

Az emberek étellel szembeni elvárása sokféle, ám van két típus, amely élesen megkülönböztethető. Az egyik megelégszik pontatlan találataival, a másik viszont, legyen akármilyen sikertelen az élete egyébként, mindig többre vágyik, emelteti a célt, míg az már csak alig látszik a horizonton. Én az utóbbi típusba sorolom magamat, bár a keletiek szerint „a nagyság nem érinti azt, aki örökké letekint, aki pedig felfelé kémlel, szegénnyé lesz.”¹³⁸

Úgy látszik, semmi fontosat nem írtak még a megélhetésről, pedig ez nem csak egyszerű és tiszteletreméltó, de ismerős és szép tárgy is – még ha a *megélhetés* nem is, de az élés biztosan. Az irodalom áttekintéséből bárki azt következtethetné, hogy ez még senkit sem érdekelt igazán. Az emberek talán saját tapasztalatuktól megundorodva nem beszélnek róla. Mintha az iskola mellé hívnának, hogy direkt kihagyjuk a leckét az értékről, melyet a pénz és még ráadásul a mindenség alkotója adna nekünk. Lenyűgöző, mily nagyvonalúsággal hagyják figyelmen kívül mindenek a megélhetés módozatait, legyenek akár a legnagyobb újítók is – bárha örökölték, kiérdemelték vagy lopták is a sajátjukat. Szerintem a társadalom semmit nem tett értünk ez ügyben, legföljebb eltüntette a saját nyomait. A hideg és az éhség közelebb áll hozzám, mint a módok, amelyekkel az emberek védekeznek ellenük.

A *bölcs* jelzőt túl nagylelkűen alkalmazzuk. Hogy lehetne már valaki bölcs, ha nem tudja, hogyan kell élni – hogyan kell jobban élni? ha valójában csak ravasz és körmönfont? A Bölcsesség vajon taposómalomban dolgozik, vagy inkább *a saját példáján* tanít? Van-e olyan bölcsesség, mely nem alkalmazott? Vajon a Bölcsesség csupán az a molnár, mely a legjobb logikát őrli? Szükséges tudnunk, hogy vajon Platón hogyan kereste a kenyerét, jobban-e, sikeresebben-e, mint kortársai? Vagy ugyanúgy szenvedett-e az élet igája alatt, mint azok?

¹³⁸ Thoreau Emerson útján ismerte ezt a szöveget, aki a *The Dial* 1842. júliusi számában adta ki Charles Wilkins (egyébként korábban már megjelent) fordítását Vishnu Sharma mester *Panchatantrájáról*.

Nagysága valódi palotából vagy csupán légvárból szólt? ...vagy azért volt számára egyszerű az élet, mert a nagynénje ráhagyta a vagyonát? A mód, ahogyan a legtöbben élnek, avagy megélnék, a munkakerülő útja – leginkább, mert nem tudnak, részint azért, mert nem akarnak jobbat.

Itt van mindjárt a kaliforniai aranyláz, ami nem csak a kalmár- de a filozófus- és prófétaszellemet is házasította a vállalkozással, dicstelen fényt vetve az emberiségre – hogy oly sokan nem csak, hogy a szerencsének élnek, de úrhatnámok is a szerencsétlenebbeken, miközben semmit sem tesznek le a társadalom közös asztalára! És még ezt hívják vállalkozásnak! Nem ismerek jobb terepet az erkölcstelen kereskedelemnek és a közönséges megélhetési technikáknak. Az ilyen emberiség filozófiája, költészete és vallása olyan, mint a pitypang bóbítája. Még a disznó is megszégyenül ily társaság mellett, mely pedig gyökerekért túrja fel a talajt. Ha ujjam egyetlen intésével javíthatnék az emberiség sorsán – *nem* tenném. Még Mohamed is tudta, hogy Isten nem viccből alkotta meg a világot – ha így lenne, Isten monoklis úriember volna, aki egy marék aprópént dob az emberek közé, hogy élvezze, amint marakodnak rajta. A világ sorsjátéka! Élet az égövek alatt, tombola dolga! Micsoda kommentárja, szatírája ez az intézményeinknek! A konklúzió pedig... hogy az emberiség felakasztja magát egy fára. Hát ezt tanította csupán minden bibliák minden betűje? hogy az emberiség haszna egy új, továbbfejlesztett ganés villa? Ez az a pont, ahol a Kelet és a Nyugat találkozik? Isten hát avégett teremtett minket, hogy ott ássunk, ahol előtte nem is vetettünk – hogy aztán aranyrögökkel jutalmazzon minket?

Az aranyásó a hegyi pataknál épp akkora szerencsevadász, mint társa a San Francisco-i szalonban. Mi a különbség, ha sarat vagy kockát rázogatsz? Ha nyersz, a társadalom a vesztes. Az aranyásó a kétkezi munkás ellensége. Nem elég azzal védekezni, hogy az előbbi is keményen dolgozik – az ördög is keményen dolgozik! „Jó értelem ad kedvességet; a hitetleneknek pedig útja kemény” (Péld 13:15)¹³⁹ – és sokféle. A bányák egyszerű megfigyelője elmondhatja, hogy az aranyásás olyan, mint a lottó, a kiásott aranyak ugyanis semmi köze nincs a munkabérhez. De, tegyük fel, elfelejti, amit lent látott, vagy, hogy csak a tényt, nem az elvet látta, és kereskedésre áll, ami azt jelenti, ő is vesz egy szelvényt – bár e tény már nem oly jól látható.

¹³⁹ Az idézet forrása a Károli-féle Biblia: *Szent Biblia, azaz Istennek az Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. ford. Károli Gáspár. Budapest, Magyar Bibliatársulat, 1994.

Miután egyik este elolvastam Howitt¹⁴⁰ beszámolóját az ausztrál aranyásókról, nem tudtam kivenni a fejemből a sok völgyet, vízmosásokkal, mind tele ostoba, tíz és száz láb¹⁴¹ közti mély, hat láb széles lyukakkal, egymáshoz oly közel ásva, ahogy csak lehet, részint vízben állva – ez az a hely, ahol az emberek egyre haragosabban próbálják a szerencséjüket, nem tudván, hol találják. Lehet, hogy épp a sátruk alatt van az arany. Néha százhatvan lábat is ásnak a telérig, máskor meg épp csak egy lábnyival vétik azt el. A megőrlés és az önmagukból kifordulás helye ez, ahol nem néznek se istent, se embert, csak a meggazdagodást. Harminc mérföld hosszú völgyek telelyuggatva, százak fulladnak meg így – mások meg éjjel-nappal dolgoznak, vízben állva, sárosan, agyagosan, hogy aztán – szomjanhaljanak. Elolvastva majd részint elfelejtve ezt, úgy tekintetem életemre, mint ami nem teljesen kielégítő – mint mások. Az ásatások nagy víziója azonban még mindig előttem volt, ezért felöltött bennem, mi lenne, ha én is beállnék aranymosónak? Mi lenne, ha egy kis fényt is vinnék be magammal az aknába, hogy ne csak az aranyak kelljen fényeskednie? Neked is jut egy Ballarat, egy Bendigo,¹⁴² mondom magamnak, mit durcáskodsz? Végre lehetne egy saját ösvényem, bármily magányos, szűk és görbe is, amit szeretettel és büszkeséggel járhatnék... Útkereszteződés nem ott van, ahol valaki lyukat fűrt a kerítésen, hanem ott, ahol valaki úgy döntött, a maga ösvényét kezdi taposni, leválva a többiekről, egy *magasabb utat* kezdve el járni.

Az emberek Kaliforniába és Ausztráliába rohannak, mintha ott lenne az igazi arany – pedig épp, hogy hátrafelé kéne tekinteniük. Egyre inkább eltérnek a helyes iránytól, és akkor a legszerencsétlenebbek, mikor a legszerencsésebbnek gondolják magukat. Hát a *szülőföldünkön* nincs-e arany? Nem folyik-e ősidőktől egy aranyos patak az aranyhegyekből az itthoni medencénkben, ahonnan csak ki kéne szedegetnünk a csillogó kavicsot? Mégis, furcsa feltételezés, hogy valaki itt ás köztünk, mégis, felismerhetetlen magányban. Pedig feláshatná az egész völgyet, a termékeny és a terméketlen részt is, anélkül, hogy bárki szólna egy szót. Senkit sem érdekelne a bölcsője – miként a sírja sem. Nem lenne rászorítva egy tizenkét négyzetlábnyi gödörre, miként Ballaratban, hanem bárhol áshatna és az egész világot átmoshatná a szitáján.

¹⁴⁰ Thoreau itt Alfred William Howittra (1830-1908) gondol, az 1903-ban Clarke-éremmel kitüntetett ausztrál antropológusra, felfedezőre, természetbarátra, aki leginkább az Ausztrália dél-keleti részén élő őslakosokkal foglalkozott – így, részben az ottani aranylázzal is.

¹⁴¹ Angolszász mértékegység, 1 láb = 30,48 cm.

¹⁴² Az ausztráliai aranyláz lelőhelyei, Melbourne-től északnyugatra.

Hewitt azt mondja az emberről, aki Bendigóban megtalálta azt a huszonnyolc fontos aranyrögöt, hogy „hamarosan inni kezdett, vett egy lovat és fel-alá nyargalt, általában teljes vágtában, és, mikor emberekkel találkozott, megkérdezte tőlük, ismerik-e. Amikor nemmel feleltek, úgy mutatkozott be, mint az a szegény ördög, aki azt a nagy rögöt találta. Végül teljes sebességgel nekivágatott egy fának, kis híján kiloccsant az agya.” Úgy gondolom, egyáltalán nem forgott veszélyben az az agy, tekintve, hogy már rég nem volt a helyén, kiütötte a nagy rög. Hewitt hozzáteszi, hogy a fickó „reménytelen alak.” Szerintem épp ezért példa – ők mindannyian *gyorsak*.¹⁴³ Csak néhány ásatási hely neve: „Szamárlaka”, „Tökfilkómosás”, „Gyilkos-gát” stb. A név kötelez? Vigyék ám bárhova beteg gazdagságukat, biztos vagyok benne, hogy azokat a helyeket is hamarosan így fogják hívni!

Legutóbb meg a sírrabló-vállalkozás terjedt el a Panama-földszorosban,¹⁴⁴ ami csakis infantilizmusáról marad emlékezetes. Egy olyan törvényjavaslat szabályozza a bányászat ezen ágát, mely csak másodszorra ment át az új-granadai¹⁴⁵ törvényhozáson. A *Tribune* egyik olvasói leveléből: „kétségtelen, hogy a száraz évszakban, amikor az időjárás megengedi, sok gazdag *guaca*-t¹⁴⁶ (am. sír) lehet találni.” A szerencsevadászoknak: „ne jöjjön december előtt; válassza az átkelésre földszorost a Boca del Toro¹⁴⁷ helyett; ne hozzon fölösleges csomagot, ne terhelje magát sátorral; néhány pokróc, egy-egy jó ásó és csákány elég lesz” – jó számárvezető ez. Tanulásgként, de ez lehetne akár a *Burke kézikönyve kezdőknek* c. kiadványból is¹⁴⁸ (a kiemelés nem tőlem származik): „*ha otthon jól van dolga,*

¹⁴³ Kiem. tőlem.

¹⁴⁴ Thoreau itt az 1850-es évek (a kaliforniai aranyláz) tendenciájára utal, amikor is szervezett utazások keretében szállították a szerencsevadászokat a Panama- vagy Darién-földszoroson keresztül az Amerikai Egyesült Államok keleti partjáról a nyugati partra. A Darién régió Panama délkeleti részén fekszik, a mai Kolumbiával határos. Később nem itt, hanem az ország középső részén építették meg a Panama-csatornát, mégis az 1850-es évek népvándorlása hívta fel a figyelmet ismét az Atlanti- és a Csendes-óceánok közti közlekedés megkönnyítésére.

¹⁴⁵ Kolumbia 1830-1858 közötti elnevezése. Az 1819-ben, Simón Bolívar vezetésével függetlenné vált ország részét képezte ekkor a mai Kolumbiai Köztársaság, illetve a mai Panama, Venezuela és Ecuador bizonyos részei is.

¹⁴⁶ Thoreau itt nem használja ki a teljes jelentésmezőt: a *guaca*/*huaca* (vagy, a kecsua indiánok nyelvén, *wak'a*) a lélekkel rendelkező természeti képződményt, vagy megszentelt helyet, monumentumot, általában az elődök vagy az ősök hagyatékait jelenti. Alapvetően az azonosságtudat építésében játszik szerepet. Lima városa is ilyen emlékművek köré épült.

¹⁴⁷ Terület Panama nyugati, észak-nyugati részén, a Costa Rica-i határ mellett.

¹⁴⁸ Thoreau itt William Burke és William Hare rémtetteire, a west porti gyilkosságok néven ismert gyilkosságsorozatra utal. Burke és Hare ír bevándorlók voltak a 19. század eleji Skóciában, akik a bonctörvényt kihasználván (1832 előtt csak a kivégzettek tetemét lehetett felhasználni tudományos célokra) tettek szert bizonyos megélhetésre, amikor sorban eladták áldozataikat a látszólag gyanútlan Knox professzornak, aki az óráin boncolta fel őket. Burke és Hare színre lépése előtt a hullarablók csináltak a törvényből jó üzletet, de az ír páros aknáztta ki igazán az ebben rejlő üzleti lehetőségeket. Tizenhat gyilkosságot követtek el együtt, Hare-t mégis felmentették, látszólagos idiotizmusa miatt – bár a fő ok alighanem a felesége lehetett, aki síró gyermekükkel a karján kelt fel a férje védelmében. Burke-t 1829. január 29-én felakasztották, teste orvosi célokat szolgált a továbbiakban, csontváza ma is látható az Edinburgh-i orvosi egyetem anatómiai múzeumában.

MARADJON!” – ami akár úgy is érthető, hogyha otthon jól megy sora sirrablóként, maradjon is ott.

De vajon miért kéne Kaliforniáig mennünk? Hisz Kalifornia Új-Anglia édeslánya, a csecsét szopta és az ő iskoláiba járt.

Sokan beszélnek az erkölcsről, de kevesen tanítanak rá. A próféták csak mentetik az embert. A tiszteletreméltó csuhások, koruk fényességei azt javasolják, kegyes, elrévedő mosollyal, egy belégzés és egy borzongás közt, hogy ne lássak így, feketében – hagyjam a fenébe az egészséget és járjak inkább én is az arany után.¹⁴⁹ Leginkább ilyen és ehhez hasonló tanácsokat kaptam. A gondolkodásmódom mások szerint teher. „A részleges reform nem éri meg a fáradságot.” „Ne kérdezd, ki keni meg a kenyeredet, csak edd” – és hasonlók. Az embernek jobb éhen halnia, mint, elveszítve az ártatlanságát, magának keresnie meg a kenyereit. Ha a szofisztikált emberben nem él egy kevésbé szofisztikált önmaga, akkor ő már a pokol angyala. Ahogy öregsünk, egyre durvábban élünk, lazítunk kissé saját köteleinken és nem engedünk többé saját létöszöneinknek. Mégis, kényesnek kell lennünk a józanész határáig, figyelmen kívül hagyva a kevésbé szerencsések gúnyolódását.

Még tudományunkban és filozófiánkban sincs igaz és abszolút álláspont. A bigottak szektái beférkőztek még a csillagok közé is. Mindössze csak meg kell vitatni a problémát, hogy egyedül vagyunk-e az univerzumban, hogy biztosra tudjuk utána. Miért kell bevakolnunk az eget, miként a földdel tettük? Szerencsétlen baleset, hogy Dr. Kane szabadkőműves volt, miként az is, hogy Sir John Franklin szintén. Még szerencsétlenebb, hogy valószínűleg ez volt az oka, hogy az előbbi az utóbbi keresésére indult.¹⁵⁰ Nincs olyan népszerű magazin az országban, mely kommentár nélkül közölné akár egy gyerek gondolatait is – előbb el kell küldeni a hittudomány doktorainak. Mégis, én csak cinegék csivitelését hallom...¹⁵¹

¹⁴⁹ Lefordíthatatlan szójáték: „to lump all that, that is, make a lump of gold of it.” Példa Thoreau utánozhatatlan stílusára.

¹⁵⁰ Sir John Franklin (1786-1847) az Angol Királyi Haditengerészet tisztviselője, a napóleoni háborúk veteránja, felfedező, 1837 és 1843 között a Van Diemen-föld (ma Tazmánia) hadnagy-kormányzója. 1845-ben indult az északi átjáró felfedezésére Terror és Erebus nevű hajóival, de soha nem tért vissza. Az Admirális a feleség nyomására írt ki egy húszezer fontos megtalálói jutalmat, és a keresés megindult. Dr. Elisha Kane (1820-1857) ígéretet tett, hogy személyesen visz hírt Franklin feleségének. Meg is találta az angol kapitány első téli táborát, de további hírrrel nem szolgálhatott (Franklin hajói jégbe fagytak és a későbbi kutatások sem találták meg a kapitány tetemét. A szerencsétlen esetről legendák keringenek).

¹⁵¹ A hittudomány doktorainak megjelölése DD, vagyis Doctor of Divinity. A 19. századi Új-Angliában ez a testület töltötte be a nem hivatalos cenzorok szerepét: a „kényes” szövegek az ő láttamozásuk nélkül nem jelenhettek meg. Ezért nem publikálhatott egy időben Melville, de Emerson, Whitman és Thoreau is összeütközésbe került a testülettel. Azaz Thoreau itt a cenzúra komasági alapon történő működésére utal, a szójátékot pedig a DD és a chickadee-dee (vagyis a kanadai cinege csivitelése) közötti betűrim alkotja – ami egyúttal Thoreau véleményére is utal az ilyen cenzúra súlyáról.

Az emberiség temetéséről jössz, hogy tanúja légy egy természeti jelenségnek. Egy kis gondolat ássa a világ sírját.

Alig ismerek olyan értelmiségit, aki elég nagylelkű és szabad ahhoz, hogy hangosan beszélj a társaságában. A legtöbben részvényesek azokban a vállalkozásokban, amikre úgymond hamarosan terelődik a szó – ez a világ folyása, főregperspektíva az egészlátással szemben. Míg ők inkább lehúzzák a redőnyt, te nézd a csillagokat akadálytalanul! Pókhálózd ki a sarkot, mosd le az ablakot inkább, azt mondom! Némely líceumban azt mondták, kizárták a vallást az oktatásból. De honnan tudhatnám, mi a vallásuk, és mikor vagyok közel hozzá vagy épp távol tőle? Egyszer belementem a játékba, kiálltam és őszintén előadtam, mily vallást tapasztaltam én – de a hallgatóságnak fogalma sem volt, miről beszélek. Az előadás úgy esett rájuk, miként a holdfény – hatástalanul. Ha jobban meggondolom, felolvashattam volna nekik a legnagyobb csirkefogók történeteit is, talán azt gondolták volna, épp az egyházfiktől hallanak. Még az érdeklődés is közönséges: azt kérdezzetitek, honnan jövök, meg, hogy hová tartok? Az egyetlen helyénvaló kérdést, amit ilyen alkalomkor hallottam, nem is nekem címezték, az egyik hallgató súgta a másiknak: „te, ez miről beszél?” Erre aztán igazán megremegettem.

Most kissé részrehajló leszek: a legjobbak, akiket ismerek, kicsit sem derűsek, inkább maguknak valóak. Egyszerűen átlátják az összefüggéseket és tanulékonyabbak, mint mások. Házaikat és magtáraikat gránittalapzatra építjük, a kerítést kőre húzzuk – de igazságainkat nem gránitra építjük, a legegyszerűbb ásványra! Küszöbünk ezért rohad... Miből van az, aki nem konzisztens önmagával, akiben nincsenek meg a legtisztább és legegyszerűbb igazságok? Gyakran veszem észre magam azon, hogy a legfontosabb ismeretségeim – könnyelműek. Az egy dolog, hogy a manírokban súrlódunk, de nem is tanulunk egymástól semmit, se becsületet, se komolyságot, mint az állatok, se szilárdságot és megbízhatóságot, miként a kövek. A hiba alighanem mindkét félben ott van, hogy nem is igazán várunk el többet a másiktól.

Nézzék csak meg a Kossuth-szenzációt! Mily karakterisztikus volt, mily nagyszabású! ...mégis, csak a tánc és a politika egy újabb formája. Sokan intéztek hozzá beszédet, de mindegyik csak a sokaság gondolatát, vagy e gondolat utáni vágyat fejezte ki. Senki közülük nem állt az igazság partján. Összekapaszkodtak, ahogy más az ilyenek szoktak, de nem volt hol megvetni a lábukat, mint a hinduknál, akik szerint a világ egy elefánt hátán nehezedik, ez az elefánt pedig egy teknősen, a teknős pedig egy kígyón áll – a kígyó pedig a semmin. Az egész hajcihőért cserébe viszont megkaptuk a Kossuth-csákót...

Többnyire oly üresek és célt tévesztettek a beszélgetéseink... Felszín a felszínnel találkozunk. Amikor nem tudunk befelé élni, a beszélgetések pletykává silányulnak. Alig találkozunk olyannal, aki nem az újságból vagy a szomszédjától vett hírrel köszön ránk, és általában csak az a különbség köztünk és drága fele barátunk között, hogy ő olvasta az újságot, vagy volt már aznap valakinél teán, míg mi nem. Annál sűrűbben járunk a postára, minél inkább elposványosodik a belső életünk. Gondolj bele, szegény fele barátod, aki a legvastagabb levélsomaggal távozik, bár kifelé elfoglaltnak tűnik, önmagától azonban már nagyon régen kaphatott hírt.

Én nem tudom, de nekem a heti egy újság is sok. A múltkor kipróbáltam, de úgy éreztem, mintha nem is itthon élnék. A nap, a felhők, a hó a fák nem borítanak el így szavakkal. „Senki sem szolgálhat két úrnak” (Mát 6:24). Egy nap sem elég arra, hogy átlásd az aznapi eseménytengert.

Valójában minket minősít és szégyenít meg, amit naponta hallunk. A napi hírek oly pitiánerek, egyszerűek, kiszámíthatóak, ha megfontoljuk, mi az, amire vágyunk és mégis, mily csekély az előrelépés. A hírek legtöbbször nem érinti belső géniuszunkat, a legtöbbjük elhordott ruha csupán. Vajon mi az, ami igazán fontos? Soha nem tudni... ha meg találkozol a népszámláló biztossal, huszonöt év után először, alig tudod összekapargatni, mi történt veled mind ez ideig – talán épp egy tapodtat sem léptél előre. Na, ugyanez a helyzet a napi hírekkel, amelyek gombamód szaporodnak, spóráik ugyanúgy a légkörbe robbannak – csak hogy e parazita szövetek a bőröd helyett az elmédben telepszene meg. A hírek után is mosakodnunk kell tehát. Ha a világ felrobbanna, azt is igyekeznénk vajon megbámulni? Az egészséges szelleműek nem koslatják az újságokat. Nem bálványimádásra születünk. Én a sarokig se mennék el, hogy megnézzem, hogyan ég a világ.

Tegyük fel, a nyáron és az ősszel jól megvoltál hírek nélkül, elég volt neked a reggel és az este, sétatid változatossága. Nem Európa, hanem a lábad előtt fekvő massachusetts-i mezők csodája nyűgözött le. Szerencsés vagy, ha oly burokból élsz, mely szűkebb az újságpapírnál, mert akkor az ily kicsiségek is kitöltik a világot – de ha ez a burok kipukkan, akkor bizony minden elveszti az önértékét. Tényleg elég az: elnézni, ahogy a nap fölkel, majd lenyugszik, mert ezek az örök tények azok, amelyek józanon tartanak minket. Népek! Mik azok a népek!? Tatárok, hunok, kínaiak... rajzanak, mint a rovarok! A történész minden követ megmozgat, hogy emlékezetessé tegye őket. A világot azonban az egyének népesítik be. Minden gondolkodó Lodin szellemével szólhatna:

„Ormomról tekintek e népekre,
így lesznek hamuvá előttem –
a nyugalom a felhőházam,
a kellem pihenésem nagy mezeje.”¹⁵²

Isten adja, hogy ne kutyák húzzanak, eszkimó módra, átszáguldva hegyen-völgyön, miközben egymás fülét harapdáljuk.

Sokszor már a vész kapujában állok, megcsap a sírszag, hogy majdhogynem én is figyelni kezdek a napi ügyekre, az utca pletykáira és ilyenkor meglepve tapasztalom, hogy fele barátaim mily könnyen adják oda magukat az effélének, mily könnyen pakolják meg mindenféle limlommal a fejüket, a legidültebb szóbeszédet és a legjelentéktelenebb tudást a gondolat szentélyébe helyezve. Hát a szellem is piactér már, hogy ott vitassuk meg az utca ügyeit és a teaasztal pletykáit? Nem inkább mennybéli valami az, nyitott tetejű templom, az isteni szolgálat helye? Én még azt a kevés dolgot is nehezen rendezem el magamban, ami igazán érdekel, mit kezdjek hát a többivel? Ezeket csak egy isteni elme tudná helyrerakni... gondolok itt a hírekre az újságokból, meg a beszélgetésekből. Vegyünk például egy bírósági esetet, engedjük, hogy keresztülcsempéssze magát elménk legszentebb szentélyén, figyeljünk rá akár csak egy óráig – de mit óráig! Sokáig ott lesz az még, a szellem legmélyén lesz az kosztos, és nem töröl lábat, az utca pora is jön vele, az utazók, a fontoskodók, a kéjelgők pora lepi be gondolatunk kelyhét. Nem ezt hívják-e intellektuális, morális öngyilkosságnak? Amikor kiválasztottak bírósági ülnöknek, látom á, hogy a szomszédjaim is ott pipiskednek, holott ők nem voltak oda hivatalosak; ott hallgatóztak mégis kikenve, kifenne, és úgy tűntek fel lelki szemeim előtt, mint hatalmas fülkagylók: miután levették a kalapjukat, a fejük is alig látszott. Mint a malmok lapátjai, úgy kapták fel ők is az elhangzottak szelét, majd lustán megörölvé azt agyuk malomkövén, kilökték a másik oldalra. Kíváncsi voltam, vajon hazaérve a fülüket is megmossák-e kezükkel és arcukkal együtt? Úgy tűnt nekem akkor, hogy a bíróságon mindenki, az ülnökök, a tanúk, az ügyész és az ügyvéd, de a bíró és a bűnös is (ha szabad így hívom az ártatlanság vélelmében): egyként bűnösök, és ha lecsapna közibük egy villám, bizony mindnyájukat elpusztítaná!

Tiltások és fenyegetések közepette élsz, nem tudod, mi az isteni törvény és miért oly szigorú. Nehezebb elfelejteni a rosszat, mint emlékezni a jóra. Ha átjáró¹⁵³ lennék, jobb

¹⁵² A versbetét James Macpherson (1736-1796) Ossziánjából való, a pontos hivatkozást még nem sikerült megtalálnom (a fordítás itt a sajátom).

szeretnék valami hegyi patakon, a Parnasszus patakján áthajolni, mint egy városi csatornán. A hegyi, az égi patakok csobogása ihlettel teli pletyka – mi ehhez képest a kocsmák meg a rendőrségek állott szóbeszéde? Ugyanaz a fül képes meghallani mindkettőt, csak a hallgatótól függ, melyikre figyel jobban. Hiszek abban, hogy a szemmel profanizálódik, ha mindjobban alantas dolgokra figyel, olyannyira, hogy már gondolatai is alantasak lesznek. Legsajátabb szellemünk makadámút kell, hogy legyen, alapjaiban megtöredezve, hogy jól fusson rajta a kerék. Ha meg azt akarod tudni, mitől lesz e kövezet időtálló, görgetegkövekkel alátámasztott, aranyos téglákkal kirakott és aszfalt kemény, csak azt kell megnézned, mások hogyan csinálták ezt az alapozást.

Ha így megszenstelenítettük hát magunkat – és ki nem? – az orvosság a körültekintő újrakezdés lesz, a kitisztítás elszánt vágya. Úgy kell bánnunk elménkkel, magunkkal, mint ártatlan gyermekkel, vigyázva, mit tárunk elé a világból. Ne a *Times*-t olvasd – olvasd az örökkévalóságot! A konvenció éppolyan rossz, mint a tisztátalanság. Még a tudomány tényei is beporítják az elmét szárazságukkal, hacsak nem mérjük le őket reggelente újból, hogy megtermékenyítsék újra a hajnali harmattól nedves tudást – a tudást, mely nem a részletekből, de a mennyekből jut el hozzánk. Minden tudomás egyúttal el is viseli az elmét, mélyítve a kerékvágásokat, melyek, mint Pompejinél, csak a használatot bizonyítják. Mi sok apróság, melyek csak a tumultust képzik, és bárcsak eltolnák a biciklit oda messze, a legtávolabbi idő és a legközelebbi végtelenség hídjához. Se kultúránk, se kellemünk, csak a durva életünk talán, hogy az Ördögöt szolgáljuk vele? Egy kis földi hír, egy kis gazdagság, vagy szabadság, hogy aztán üresen lobogtassuk, mintha kagylók lennénk, csupa héj, a húsunk meg sehol... mintha intézményeink is csak amolyan üres, tüskés gesztenyék lennének, amelyek csak az ujjunk felsértésére jók.

Mondják, Amerika a szabadságküzdelmek igazi hazája – de ez a szabadság nem lehet az a tulajdonképpen! Jó, megengedjük, az amerikai szabad a politika zsarnokától – de mi van a gazdaságéval és az erkölcsével? Most, hogy a köztársaság, a *res publica* kész, fordítsuk figyelmünket a *res-privata*-ra, a magánállamra, és, ahogy a római Szenátus figyelmeztette konzuljait, tegyünk úgy mi is: „*ne quid res-privata detrimenti caperet*”, vagyis, hogy a magánállam nem szenvedhet csorbát.

¹⁵³ Az eredetiben 'thoroughfare'. Thoreau remekül szórakozott a 'thoro'-kezdetű szócsoporthoz különböző tagjain, saját nevének áthallásait találva bennük. A magyarban ez, természetesen, visszaadhatatlan, de jó szem előtt tartani Thoreau szójátékos érdeklődését (l. erről: Hyman, Stanley Edgar: *Henry Thoreau in Our Time*. In: *Thoreau. A Collection of Critical Essays*. Ed., intr. by Sherman Paul. Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1962. 23-37).

És még ezt a földet nevezzük a szabadság földjének? Mi az, ha szabadok vagyunk ugyan György királytól, de az előítéletek rabszolgái maradunk?¹⁵⁴ Mi az, ha szabadnak születünk, de nem élünk szabadon? Mit számít a politikai szabadság, ha nem tudjuk erkölcsi szabadságra váltani? Vajon a szolgák, vagy a szabadok szabadságával kérkedünk? Politikus nemzet vagyunk, amely elsősorban a szabadságát védi – talán majd a gyermekeink gyermekei lehetnek igazán szabadok. Igazságtalanul adóztatjuk magunkat. Van egy nem-reprezentált nemzetrész. Elszállásoljuk a pénzünkön a katonákat, ahogy elszállásoljuk a bolondokat meg a teheneket is. Elszállásoljuk a kövér testünket a lelkünk árán, mindaddig, amíg előbbi fel nem zabálja az utóbbit az utolsó szubsztanciamorzsaig.

Az igazi kultúra és emberség tekintetében még mindig provinciálisak vagyunk, Jonatánok¹⁵⁵ csupán. Provinciálisak vagyunk, mert nem magunkhoz mérjük magunkat; mert nem az igazsággal foglalkozunk, hanem róla beszélünk; mert elszánt, csökönyös művelői vagyunk a kereskedelemnek és a fogyasztásnak, a kézművesiparnak és a mezőgazdaságnak, holott ezek önmagukban csak eszközök és nem célok.

Ahogy az angol parlament is provinciális. Vidéki bugrisok gyülekezete, akik nem tudnak mit kezdeni a fontos dolgokkal, mint mondjuk az ír kérdés – akarom mondani, az angol kérdés. A természetük győz munkájuk felett, jó neveltetésük csak a másodlagos kérdéseket engedi megválaszolniuk. A legjobb jó modor is kínos és ostoba egy szemernyi intelligencia tükrében: ódivatú darabnak, mint az udvari manírok, a térdszalagok¹⁵⁶ és az abroncsos szoknyák. Az üresség e manírok hibája és nem kiválósága: elhordott ruhák, elhagyott kagylóhéjak így csupán, melyek azonban makacsul az élőlény iránti tiszteletet követelik meg. Jobbára a pikkelyt és nem a húst kapod, bár néhány hal esetében a pikkely valóban többet ér. Az ilyen ember számomra olyan, mintha csak azért vezetne a titokkamrájába,¹⁵⁷ mert ő maga nem érdekes. Decker¹⁵⁸ nem ebben az értelemben mondta, hogy Jézus volt az első úriember. Mondom, ebben az értelemben a kereszténység legfényűzőbb udvara is provinciális, csak az Alpokon túli ügyekről hivatott beszélni, nem

¹⁵⁴ Az eredetiben 'King Prejudice', azaz Előítélet király szerepel. Nyilván itt is, mint a szövegben szinte mindvégig (és Thoreau szövegeiben gyakran) a rabszolgaságról és annak országos, Északon is érezhető visszásságairól van szó.

¹⁵⁵ Jonatán testvér (Brother Jonathan) Új-Anglia jelképe volt, egyúttal a kapitalizmusé és a jenki vállalkozó szellemé, idővel azonban paródiává és időszerűtlenné kezdett válni, ezért váltotta föl Sam bácsi a polgárháború befejezése (1865) után.

¹⁵⁶ A Térdszalagrendet 1384, III. Eduárd franciák elleni győzelme óta adják át a windsori kastély Kékszalagrend termében a Garter ceremónia keretében, hagyományosan a legbátrabb harcosokat illeti meg.

¹⁵⁷ A titokkamrák a reneszánsz idején voltak elterjedtek: egyfajta magángyűjteményei a világ természettudományos (sokszor hamisított) csodáinak.

¹⁵⁸ Thomas Dekker (kb. 1572 – 1632. augusztus 25.) angol költő. A mellékmondat *Az őszinte kurva* (*The Honest Whore*) c. darabjából származik, de nem egyenes idézet.

Rómáéiról. Egy praetor vagy egy prokonzul elég, hogy eldöntse, miről tárgyalhatnak az angolok és az amerikaiak.

Kormányzat és törvénykezés! – azt hittem, legalább ezek tisztos foglalkozások. Hallottunk a történelem folyamán isteni Numákról,¹⁵⁹ Lükurgoszokról,¹⁶⁰ Szolónokról,¹⁶¹ akiknek legalább a neve jelenthetne valami ideált – erre a törvénykezés ma a rabszolgák étkeztetésének megszervezését jelenti, meg a dohány kereskedelmét! Az isteni törvényhozóknak ugyan mi dolga a dohány exportjával és importjával? Az embereknek mi a rabszolgák ellátásával? Tegyük fel, hogy elküldjük a kérdést véleményezésre valamelyik isteni leszármazotthoz – és ugyan nincs-e Neki ma, a tizenkilencedik században is élő fia? vagy kihalt vajon a család? –, ugyan mit kapnánk vissza? Vajh’ mit mondhatna Virgína állam az utolsó ítéletkor, ha kiderülne, mik érdekelték leginkább? Mi hát a hazaszeretet egy ilyen államban? A fentieket nem légből kapom, hanem nyilvános statisztikai táblákból.

Kereskedelmi hajók zászlóitól fehérlik a tenger, melyeken azonban rabszolga tengerészek sűrögnek-forognak a mogyoró- és mazsolaszállítmányok között. A minap láttam egy ilyen hajó szerencsétlenségét, amint tönkrezúzták a sziklák, sok élet veszett oda, miközben rakománya kisodródott a partra: rongyokkal, borókabogyóval és cukrozott mandulával volt tele a fövény. Az ilyen rakomány aligha éri meg a kockázatot, hogy Livornóból¹⁶² New York-ba hajózzák. Amerika az Óvilágba küldet a cukorkájáért! Vajon a tenger elmossa-e a foltot, melyet az élet e kiöntött kelyhe hagyott? Ilyen, a legmesszebbmenőig ilyen a mi oly nagyra becsült kereskedelmünk, erre jönnek a magukat bízvást államférfinak és filozófusnak nevezők, a vakok, akik szerint a haladás és a civilizáció az ilyen és ehhez hasonló foglalatosságok tökéletesítésétől függ – bizony, a legyenek foglalatossága ez a melaszos hordó körül! Nagyszerű lenne, mondja erre valaki, ha az

¹⁵⁹ Numa Pompilius (ur. i. e. 715-672) Róma második, egyértelműen fiktív királya, akit a nép választott Romulus mennybemenetele után. Uralkodása alatt egyszer sem háborúzott. Mélyen vallásos volt, az istenek üzenetét (a vaticinatiókat) a Vaticanus dombról (a mai Vatikán helye) közvetítette a nép felé. Ő rendelte el a halott anyán történő császarmetszést a magzat érdekében.

¹⁶⁰ Valószínűleg mitikus spártai király az i. e. 8. században (Bertrand Russell pl. a nevéből – „farkasüző” – következtetett arra, hogy a helyi kultuszban Zeusz megfelelője lehetett), a nevéhez fűződik a híres spártai berendezkedés alkotmányosítása (a kisebbség uralma a többség felett, a spártai nevelési rendszer, a vének tanácsának megalapítása stb.).

¹⁶¹ Szolón (i. e. kb. 638-558) athéni politikus, hadvezér, költő. A hét görög bölcs egyike. A nevéhez fűződik az adószolgáltatás eltörlése és a timokratikus alkotmány bevezetése, mely az anyagi javak birtoklásával arányosan osztja a polgárjogot.

¹⁶² A szövegben 'Leghorn', Livorno amerikai elnevezése. A 19. században élénk kereskedelem folyt Itália és az USA között és e kettő volt a legfontosabb kikötő.

emberek osztrigák lennének.¹⁶³ Nagyszerű lenne, felelem én, ha az emberek szúnyogok lennének.

Herndon hadnagy,¹⁶⁴ akit a kormányzat az Amazonas-vidék feltérképezésére, és, mint mondják, a rabszolgaság kiterjesztése lehetőségeink felmérésére küldött, azt jelentette, hogy ott szükség lenne „egy vállalkozó szellemű, ipari népre, akik ismerik az élet kényelmeit, és akik magasabb érdeklődésük miatt ki szeretnék és tudják is aknázni az ország hatalmas erőforrásait.” Vajon mik azok a „magasabb érdeklődések”? Nem az olyan luxus javak, mint a dohány vagy a rabszolga, mint otthonában, Virginiában, nem is a jég, a gránit, vagy más nyersanyagok, mint nálunk, Új-Angliában; „az ország hatalmas erőforrásait” nem is a föld termékenysége vagy terméketlensége jelenti. A legnagyobb érdeklődés, bárhol is jártam, valami magas és derék cél iránt volt megfigyelhető az ottaniak részéről. Ez az a „hatalmas erőforrás”, amelyért koslatjuk a Természetet, annak teljesítőképességén is túl – és ez az, amiért az emberiség is kihal majd belőle. Amikor majd kultúrát akarunk krumpli helyett, felvilágosodást cukornád helyett, akkor aknázzuk majd ki helyesen a világunkat, és e kiaknázás eredményei lesznek nem a rabszolgák, nem is a parancsolóik – hanem hősök, szentek, költők, filozófusok és helyreállítók.

Röviden, ahogy hótorlasz is szélcsendben keletkezik, úgy jönnek létre az intézmények is az igazság csendjében. De a feltámadó igazság kérlelhetetlenül el is söpri őket.

Amit politikának hívnak, az olyan hatalmas és embertelen valami, hogy alig is veszem észre, hogy bármi közöm lenne hozzá. Az újságok, ahogy látom, szertartásosan a politikának és a kormányzatnak szentelik néhány semleges cikküket – valaki azt mondaná, ez védi meg őket. De mivel én szeretem az irodalmat és az igazságot (már amennyit megérték belőle), sohasem is olvashattam ezen újságokat. Nem akarom így tompítani az igazságérzetemet. Nem hívhatnak tetemre, amiért akár egy elnöki üzenetet is elolvastam! Mily szörny eón, amikor birodalmak, királyságok és köztársaságok kopogtatnak a magánember ajtaján bebocsáttatást kérve, hogy aztán a könyökébe kapaszkodva sűrűn kérjék az elnézést! Alig találok olyan

¹⁶³ Ez egyrészt lehet egy korabeli társadalomkritikus véleménye, és ennyiből is látszik, hogy nem túlságosan üt el Thoreau-étől (üdvös lenne kikutatni, ki mondhatta ezt, de nekem eddig nem sikerült) – ez esetben azonban a következő mondat aligha érthető. Másrészt lehet Thoreau saját véleményének további felöltöztetése is, amennyiben azt jelenti, hogy az osztriga nem merül, úgy az említett államférfiak és filozófusok sem merülnek a kulturális sekélyesség tengerében. A következő mondat azonban ebben a kontextusban az előző vélemény meghaladását jelenti, amennyiben Thoreau azt mondja, hogy ennyi erővel az ember szúnyog (vagy bármi más) is lehetne, akkor is neki kéne alkalmazkodnia, hogy mentse a helyzetét, márpedig Thoreau alapvetően ezzel nincs kibékülve.

¹⁶⁴ William Lewis Herndon (1813. október 25. – 1857. szeptember 12.) az amerikai tengerészgyalogság hadnagya, 1851-ben kapott megbízást az Amazonas térségének feltérképezésére, mely tapasztalatait az 1854-es *Az Amazonas völgyének feltárása* (*Exploration of the Valley of the Amazon*) c. könyvében publikálta, Thoreau is ebből idéz.

újságot, mely nem valamely pártért jár közben, pitizik nekem, az olvasónak a szavazatért. Bosszantóbb, mint egy olasz koldus! Mintha a pap mondana misét az elszegényedett kereskedőért, vagy a hajóskapitány keresne szállást a potyautasának, mert ő maga nem tud, egy szót sem beszélve angolul, és valami kusza történetet hallok a Vezúv kitöréséről meg a Pó áradásáról, amely ilyen helyzetbe sodorta... Ilyenkor mindig valami munkát javaslok tétován, esetleg a szegényházat – de, ugyan, az ilyen ördög miért nem marad csendben, mint én? Elnök, öszerencsétlensége, megcsalva dolga közben: az újság az igazi úr! A kormánytagok meg olyanok, mint a tengerészgyalogosok a Függetlenség Erődében!¹⁶⁵ Az utolsó árulók az újságot nem olvasók, ám őket körbeudvarolja a hatalom ezért.

Ma a politika és a napi rutin érdekli leginkább az embereket, holott ezeknek is olyan tudattalanoknak kéne lenniük, mint a testi funkcióknak. Ezek is amolyan infra-humán, belső működések, vegetáció szintűek csupán. Néha félálomban eszmélek rájuk csupán, mások meg az emésztési zavar kapcsán figyelnek belső folyamataikra. Mintha a gondolkodó elszánná magát a teremtés nagy zúzájának megismerésére... A politika így a társadalom zúzaköve, tele homokkal és kővel, a két párt meg annak két fele, amelyek néha még kettéválnak, hogy aztán egymás közt is őrlődjenek. Tehát nem csak az egyének, de az államok is szenvedhetnek emésztési zavartól, ami gondolhatják, hogy mily kevésbé elegánsan mutatkozik meg... Az életünk így lesz felejtés helyett emlékezés, de még milyen éles! Olyan dolgokra is figyelmesek leszünk, amelyre éber óráinkban nem kéne... De bár találkozhatnánk olykor jó emésztésűekkel¹⁶⁶ is, nem csak betegekkel, közösen örvendve így a napnak! Biztosan nem kérek nagyot...

¹⁶⁵ A bostoni Függetlenség Erőd (Fort Independence) az Amerikai Egyesült Államok egyetlen állandó erődje volt, 1851-ben kapott grániterősítést. Thoreau itt az erőd utolsó mentsvár voltára utalhat: míg a katonákat az ellenség, a politikusokat az újságok szorítják.

¹⁶⁶ Thoreau itt a 'dyspeptic' szóval és annak kitalált ellentétével, az 'eupeptic'-kel alkot lefordíthatatlan szójátékot.